

יואל גוז'נסקי

בין חוסן למהפכה - יציבות המשטרים המלוכניים במפרץ

יואל גוז'נסקי

בין חוסן למהפכה -

יציבות המשטרים המלוכניים במפרץ

מוקדש לזכרו של

מורי וחברי פרופ' יוסי קוסטינר

(1949-2010)

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל"צ) **INSS**

המכון למחקרי ביטחון לאומי, המשלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם בשנת 2006. למכון שתי מטרות מוצהרות: הראשונה היא לערוך מחקרים בסיסיים בנושאי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית, וזאת על פי אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר, והשנייה היא לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים שנמצאים, או ראוי שיימצאו, בראש סדר היום הביטחוני של ישראל.

קהל המטרה של המכון הוא דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת הקהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון בישראל ובעולם, והציבור המתעניין באשר הוא.

המכון מפרסם מחקרים שהוא מצא כראויים לתשומת הלב הציבורית, תוך שמירה על מדיניות נוקשה של אי משוא פנים. הדעות המובעות בפרסומים הן של המחברים בלבד, ואינן משקפות בהכרח את עמדות המכון, נאמניו או האישים והגופים התומכים בו.

יואל גוז'נסקי

**בין חוסן למהפכה -
יציבות המשטרים המלוכניים במפרץ**

דצמבר 2016

מזכר 162

Yoel Guzansky

Between Resilience and Revolution: The stability of the Gulf Monarchies

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חברה לתועלת הציבור - חל"ץ)

חיים לבנון 40
ת.ד. 39950
רמת-אביב
תל-אביב 6997556

טל. 03-6400400
פקס. 03-7447590
דוא"ל: info@inss.org.il

אתר המכון: <http://www.inss.org.il>

כל הזכויות שמורות © דצמבר 2016

ISBN: 978-965-92569-3-8

ערכת לשון: יואב תדמור
הביא לדפוס: משה גרונדמן

עיצוב גרפי: מיכל סמוֹקובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב
עיצוב העטיפה: מיכל סמוֹקובץ
מפות: אביגדור אורגד
דפוס: אליניר, פתח תקווה

תמונת השער: מלך ערב הסעודית, סלמאן בן עבד אל-עזיז אל סעוד (במרכז), סגן נסיך הכתר, מוחמד בן סלמאן אל-סעוד (מימין) ונסיך הכתר, סגן ראשון של ראש הממשלה ושר הפנים של ערב הסעודית, מוחמד בן נאיף (משמאל), ריאד, ערב הסעודית, 25 באפריל 2016.
הצילום: Pool / Bandar Algaloud / Anadolu Agency / Getty Images

תוכן עניינים

7	הקדמה: המהפכה ש(עדיין) לא הגיעה
13	הטלטה במפרץ
19	ייחודיותן של המונרכיות במפרץ
23	גורמי האי-יציבות במונרכיות המפרץ
23	התלות בנפט
30	האתגר הסלפי-ג'האדיסטי
35	מחאות השיעים
41	אתגרי הירושה השלטונית: ערב הסעודית, עומאן וכוויית
48	המחאה הווירטואלית
53	גורמי החוסן של המונרכיות במפרץ
53	תיאוריית מדינת הקצבה
59	תרבות ומסורת
65	הפחדה ודיכוי
67	תמיכה חיצונית
72	הגברת המתח העדתי
75	סיכום: המונרכיות מול הרפובליקות
81	הערות

הקדמה: המהפכה ש(עדיין) לא הגיעה

הטלטלה האזורית הייתה לגורם המעצב המשמעותי ביותר במזרח התיכון בשנים האחרונות. משטרים אחדים התמוטטו במהלכה, ואחרים מצויים, או עלולים להימצא, בסכנת התמוטטות. אולם אף אחת מבין שש המונרכיות הערביות במפרץ¹ לא נפלה, ורק אחת, בחריין, חוותה – וניתן לומר עדיין חווה – סכנה ליציבות המשטר בה. הדיון בנוגע ליציבות המונרכיות בכלל ויציבות המונרכיות במפרץ בפרט, החל זמן רב לפני פרוץ הטלטלה. אולם לאור האירועים במרחב הוא נותר רלוונטי מתמיד.

יש שיאמרו כי הזמן שחלף מאז תחילת האירועים, שקיבלו את הכינוי "האביב הערבי", אינו ארוך דיו כדי שניתן יהיה לשפוט את משמעותם ההיסטורית, במיוחד לאור העובדה כי בחלק מהזירות הם עדיין לא פסקו. אולם המנתחים וקובעי המדיניות אינם יכולים להרשות לעצמם את המותרות להמתין עד שתהיה להיסטוריונים הפרספקטיבה המתאימה לבחינת האירועים. נוסף על כך, המשטרים המלוכניים במפרץ כבר עמדו בעבר בפני איומים על יציבותם ונחלצו מהם. ניתן לפיכך להפיק לקחים מניסיונם זה ולעמוד על הסיבות לעמידות המונרכיות במפרץ.² לבסוף, פרק הזמן שחלף מאז החלו האירועים מספק עדויות לא מעטות בנוגע לדרכי ההתמודדות של המשטרים המלוכניים במפרץ עם הטלטלה האזורית, ואלה מלמדות על יכולתם לעמוד גם בעתיד בפני זעזועים. מדינות המפרץ הערביות – ערב הסעודית, איחוד האמירויות, קטר, כווייט, עומאן ובחריין – לא חוו את המחאה במלוא עוצמתה. בקטר, שבה האזרחים נהנים מההכנסה לנפש הגבוהה בעולם, לא מצאו האזרחים, ככלל, טעם למחות. השלטון באיחוד האמירויות דרס ברגל גסה את מה שנתר מהחברה האזרחית, בעיקר זו המזוהה עם האסלאם הפוליטי, לפני שהחלה בה כל מחאה משמעותית. עומאן, העלולה למצוא את עצמה במשבר ירושה עם מותו של הסולטאן קאבוס בן סעיד, חוותה תסיסה קצרת מועד ונקודתית והגיבה בדיכוי, אך גם ברפורמות נקודתיות. בערב הסעודית מתרכזת המחאה בעיקר במחוז המזרחי, השיעי ברובו, ומתנקזת לרשתות החברתיות. המחאות הנמשכות בכווייט משקפות מסורת ארוכה של אקטיביזם אזרחי ושל מחאה פוליטית שקדמו לפרוץ הטלטלה האזורית. רק בחריין עדיין מתמודדת עם אי-שקט הניזון ממתחים עדתיים.

תיאורטיקנים מובילים הספידו את המשטרים המלוכניים כבר לפני כחצי מאה בטענה שהם אנכרוניסטיים ולא יצליחו לעמוד בפני רוחות הקדמה והשינוי. בכיר

המבקרים היה סמואל הנטינגטון. לפי "דילמת המלך" של הנטינגטון, כדי לשמר את עוצמתו ייאלץ המלך להפעיל אמצעי דיכוי ולוותר באופן חלקי על תהליכי מודרניזציה, שכן אם יתמקד בקידום המדינה, יסכן את כיסאו. הנטינגטון אף טען בסוף שנות ה־60 של המאה ה־20 כי מדובר במצב בלתי אפשרי לניהול, ולכן סופן של המונרכיות המסורתיות לעבור מן העולם.³

דניאל לרנר כתב כבר בסוף שנות ה־50 של המאה ה־20 כי מרבית החברות במזרח התיכון יעברו כמה שלבים: עיור, למידת קרוא וכתוב, חשיפה לתקשורת המונים ולבסוף רצון להשתתף בחיים הפוליטיים. הוא טען כי תהליכים חברתיים רבים, בעיקר בערים, לצד עליית כוחה של תקשורת ההמונים יחוללו שינוי בתפיסתו של מעמד הביניים: הוא יהפוך למשכיל יותר ולמפוכח יותר ובסופו של דבר יעמוד על זכותו להשתתף באופן פעיל בפוליטיקה.⁴

בשנות ה־70 של המאה ה־20 תיעד פרד הולידי את עלייתן של תנועות לאומיות ואנטי־אימפריאליסטיות במדינות המפרץ (כולל בתימן) וטען כי התנועות האלה יתחזקו עד שיביאו למהפכה בשלטון.⁵ ספרו של הולידי התבסס על מחקר מקיף שנעשה בחבל ט'ופר בעומאן ונותר המקור הפופולרי ביותר מאותה התקופה. בספר מובא ניתוח של האוכלוסייה הלא מפותחת בעומאן ונחזתה בו הצלחה להתקוממות מזוינת באזור בחסות אימפריאליסטית. הולידי תיאר בספר את הניצול ואת הסבל של האוכלוסייה המקומית וטען כי התקוממות מזוינת תחולל שינוי פוליטי נרחב במונרכיות של המפרץ.

תחזיות פסימיות בנוגע לכושר עמידותן של המונרכיות במפרץ לא היו נחלתם של אקדמאים בלבד. ב־1979 שלח שגריר ארצות־הברית בערב הסעודית, ג'יימס אקינס, מברק לבית הלבן ובו כתב כי "הסעודים מדברים כעת כמעט בגלוי על סופו של בית סעוד ועל כך שמהפכה אלימה היא נחוצה ובלתי נמנעת".⁶

העובדה שכל התחזיות התנפצו על סלע המציאות – לפחות לפי שעה – לא מנעה מחוקרים להמשיך לטעון כי למונרכיות במפרץ סיכויים מועטים להמשיך לשרוד.⁷ בשנים האחרונות, מיד לאחר פרוץ הטלטלה האזורית, הזהירו בהחלטיות כמה מומחים למפרץ, ובראשם כריסטופר דוידסון, כי זמן של המונרכיות במפרץ קצוב וכי "רובן יפלו בתוך שנתיים עד חמש שנים".⁸ התחזיות האלה לא התאמתו, אף שהסיבות לנפילתן "הבלתי נמנעת" של המונרכיות, שאותן מנו המומחים, לא נעלמו. לכן חידת יציבותן של המונרכיות הערביות במפרץ עדיין שרירה וקיימת ומחייבת דיון מחודש. מאז פרוץ הטלטלה התמקדו חוקרים רבים בחלוקה בין הרפובליקות – שחוו הפיכות – לבין המונרכיות שנשארו יציבות. היו אף כותבים – במיוחד במדינות המפרץ – שטענו כי המונרכיות במפרץ יציבות במיוחד, וכי החוסן שהפגינו עד כה מבטיח להן יציבות גם בעתיד.⁹

הן המספידים את המונרכיות והן המשוכנעים ביציבותן העתידית צריכים להביא ראיות לטענותיהם. לשם כך עליהם להבין באופן מעמיק את הפוטנציאל לתמורות פוליטיות באותן המונרכיות ולהבחין בין הלחצים השונים שישנם בכל מדינה ומדינה. תמורות פוליטיות מתחוללות בדרך כלל בעקבות שינויים בנורמות החברתיות, בגישות של הציבור ובמוסדות הבלתי רשמיים במדינה. שינויים כאלה כבר מחלחלים למדינות המפרץ – בעיקר עקב שינויים ברמת החינוך ובנגישות האזרחים למידע.¹⁰

אף שבכל אחת מהמונרכיות שוררים תנאים חברתיים וכלכליים שונים, הרי לכולן יש הרבה מהמשותף, והן תלויות זו בזו במידה לא מבוטלת. כה חזקה היא התלות ההדדית הזאת, עד כי מקובל לטעון שמדינות המפרץ הן חזקות כמידת חוזקה של החלשה ביותר מביניהן. אם יתרחש מהפך פוליטי באחת מהן, עלול להיווצר "אפקט דומינו" שיסכן בסופו של דבר גם את בית המלוכה היציב ביותר. בתי המלוכה חוששים מאפקט כזה ומודעים היטב לאיומים על יציבותם, אך למרות זאת כמה מהאיומים האלה טופלו בדרכים בלתי יעילות או זכו להתעלמות מוחלטת. אחת ממטרות החיבור הזה היא לזהות את האיומים האלה ולעמוד על מידת חומרתם. כאמור, רבים מהלחצים שהביאו לנפילת משטרים באזור קיימים גם במפרץ, גם אם מתחת לפני השטח.

על אף שהמשטרים המלוכניים שונים אלה מאלה, יש ביניהם הרבה מהמשותף – מה שמסביר את קשייהם במציאות המזרח תיכונית המשתנה.¹¹ ההבדלים המשמעותיים ביותר ביניהם הם היקף המשאבים העומדים לרשותם, מידת התמיכה החיצונית שהם מקבלים, ההרכב הדמוגרפי-עדתי של ממלכותיהם והמיקום הגיאוגרפי-אסטרטגי שלהם.¹² ההתקוממות העממית שהחלה בדצמבר 2010 בתוניסיה יצרה אפקט דומינו שהביא לנפילתם בזה אחר זה של משטרים רפובליקניים, ואילו המלכים והאמירים שרדו אל מול המחאות בממלכותיהם (שהיו בהיקף קטן יותר מאשר ברפובליקות). רבים ראו בכך פרדוקס, שכן מאז קמו בעולם הערבי רפובליקות, היה מקובל לחשוב שדווקא המלכים מועדים להיפגע מפעולותיהן של תנועות מהפכניות.

הדור הנוכחי של המלכים במזרח התיכון כולל שליטים שמעודדים את ההתפתחות הכלכלית במדינותיהם, אבל יש חוקרים – ובהם הנטינגטון – הטוענים כי בכך הם אינם מחזקים בהכרח את שלטונם אלא עלולים דווקא להאיץ את נפילתם. עד כה זה לא קרה, אולם אין זאת אומרת שהמונרכיות במזרח התיכון מחוסנות לחלוטין מפני השפעת הטלטלה הערבית.

הטענה המרכזית המועלית כאן היא שלא אופיו של המשטר המונרכי מקנה לו את יציבותו אלא פרקטיקות שהוא אימץ: שימוש יעיל ברווחי הנפט, דיכוי יעיל של המחאה, קואופטציה (שילוב של מנהיגי המוחים בתוך הממסד) והישענות על סיוע חיצוני. אולם מאז אמצע 2014 ירדו מחירי הנפט בתלילות – מה שמעורר ספק בנוגע

ליכולתם של המונרכים להמשיך לקנות שקט באמצעות רווחי הנפט. זוהי אחת הסוגיות המרכזיות הנבחנת בחיבור הזה.

מבנה החיבור הוא כדלהלן: לאחר סקירת הטלטלה במפרץ והמאפיינים הייחודיים של המונרכיות שם מובא פרק שבו נבחנים ומנותחים גורמי האי־יציבות המרכזיים במונרכיות האלה. בפרק שלאחר מכן מנותחים ומדורגים הסברים אפשריים ליציבות המונרכיות במפרץ. נסקרים הלחצים הפנימיים המופעלים על בתי המלוכה במפרץ, ומוערכת יכולתם לעמוד בהם. לשם הערכת היציבות מנותחים האיזמים המרכזיים הניצבים בפני המדינות: בראש ובראשונה האיום הנובע מירידת מחירי הנפט וכן האיום הסלפי־ג'האדיסטי, האיום הנשקף מהקהילות השיעיות במפרץ, האיום הגלום בהתגברות המחאה ברשתות החברתיות וכן אתגרי הירושה השלטונית. לאחר מכן מובאים הסברים מתחרים ליציבותן היחסית של שש המונרכיות - יציבות, שכאמור, אינה מקנה להן חסינות. לצד ההסבר הכלכלי־רנטיירי יונתחו הסבר הלגיטימציה והתמיכה החיצונית וכן ההסבר העדתי, ולבסוף ההסבר המסורתי־תרבותי. בסיכום משוקללים כל החולשות והחוזקות של המשטרים המלוכניים במפרץ ומובאת הערכה בנוגע ליכולתם להתמודד עם התפרצות מיוחדת של המחאה.

החיבור הזה הוא תוצר של מחקר ממושך, והוא רואה אור הודות לסיועם של רבים. ראשית, תודה רבה לאלוף (מיל") עמוס ידליון, ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי, ולתא"ל (מיל") אודי דקל, סגן ראש המכון, על קידום המחקר בנושא המפרץ ועל הצבת המכון בחזית המחקר הזה בארץ. תודתי לאנשי מכון הובר, אוניברסיטת סטנפורד, שבו אני משמש בעת כתיבת השורות האלה עמית מחקר, ולפרופסור איתמר רבינוביץ' ולכל אנשי מכון ישראל וקרן פולברייט על תמיכתם הרבה. תודה מיוחדת שלוחה לפרופסור (אמריטוס) אהרון קליימן, מורי ורבי, על התמיכה, על הסיוע ועל החברות רבת השנים.

אני חב רבות לד"ר ענת קורץ, מנהלת המחקרים במכון, לתת־אלוף (מיל") שלמה ברום ולד"ר גליה לינדנשטראוס על ליווי המחקר מראשיתו וכן למשה גרונדמן וליואב תדמור על ההערות המועילות, על העריכה ועל ההוצאה לאור. תודתי שלוחה גם למנחי וידידי פרופסור גבי בן־דור ולפרופסור עוזי רבי על תמיכתם ועל הכלים שנתנו לי למחקר בנושא. תודה מיוחדת שלוחה לעפר צור, מתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי, שסייע לי במחקר ותרם לו רבות.

אף שרבים וטובים סייעו לי במחקר הזה במישרין ובעקיפין, האחריות לטעויות, אם ישנן, היא עלי ועללי בלבד.

מפת מדינות המפרץ

הטלטלה במפרץ

מאז עלייתן של הרפובליקות בעולם הערבי הטילו רבים ספק ביכולת השרידות של המונרכיות הערביות בכלל ושל המונרכיות במפרץ בפרט. הספקות גברו עוד יותר בעקבות הטלטלה האזורית. אולם בניגוד לציפיות נראה שהמשטרים האלה ניחנים בעמידות וביכולת שרידות גבוהות מאלה של המשטרים הרפובליקניים הערביים. המונרכיות במפרץ, הגם שאינן נטולות בעיות מבניות כבדות משקל, ידעו עד כה להתאים את עצמן לשינויים שפקדו את האזור. מי ששילמו עד כה את מחיר הטלטלה היו דווקא שליטים כמו בן עלי בתוניסיה, חוסני מובארכ במצרים, מועמר קדאפי בלוב ועלי עבדאללה סאלח בתימן. מלחמות אזרחים עקובות מדם ממשיכות להתנהל בסוריה ובעיראק. למנהיגי ההפגנות, שהחלו את התהליך שבסופו התמוטטו המשטרים הרפובליקניים, יש מכנה משותף: כולם צעירים, עירוניים ובעלי השכלה. בעשורים הקודמים היה זה הפרופיל של האנשים שפעלו במסגרת הארגונים העוינים ביותר כלפי המלכים. הדוגמאות של איראן ב־1979 ועוד קודם לכן במצרים (1952) ובעיראק (1958) מלמדות על כך שאומות יכולות להפנות עורף למלכים ששולטים עליהן. התפשטות המהומות בראשית 2011 לבחריין ובמידה פחותה גם לעומאן הצביעה על האפשרות שחוסר שביעות הרצון המצטבר יחלחל גם למדינות עשירות יותר במפרץ, שבהן אוכלוסייה צעירה גדולה שסובלת משיעורי אבטלה גבוהים, מחוסר שוויון הזדמנויות בתעסוקה וממשטרים אוטוריטריים שאינם פתוחים לרפורמה פוליטית. אלה הם התנאים שעמדו ביסוד המהפכות במקומות אחרים בעולם הערבי. אולם, כאמור, המונרכיות במפרץ שונות מהרפובליקות שבהן התחוללו המהפכות וגם הן עצמן אינן עשויות מקשה אחת, וכל אחת מהן נבדלת מחברותיה – בין היתר במדיניותה ובמצבה הפנימי.

המחאה במפרץ באה לידי ביטוי בדרכים שונות – בהתאם לאופיה הספציפי של כל מדינה – החל ממהומות רחוב אלימות במדינות המפרץ העניות יותר (בחריין ועומאן) וכלה בהתנגדות אינטלקטואלית יותר באמצעות האינטרנט במדינות העשירות יותר (כמו איחוד האמירויות וערב הסעודית). אולם בכל המקרים נאלצו המשטרים להגיב באמצעי דיכוי חזקים מאי פעם וכך כירסמו, ולו במעט, בלגיטימציה של המשפחות השולטות.

בחריין מתמודדת עם בעיות כלכליות דוחקות המשפיעות על יכולתה לספק את צורכי אזרחיה. האופוזיציה במדינה מייצגת את הרוב השיעי, ואילו המיעוט הסוני, ששולט במדינה, חושש כי תהליכי דמוקרטיזציה יביאו לעריצות הרוב.

בחריין הייתה המדינה המלוכנית היחידה שחוותה מחאות רחבות היקף על רקע הטלטלה האזורית, אך אפילו שם הפעיל המשטר פחות אלימות מזו שנראתה ברפובליקות הערביות שמשטריהן קרסו. יתר על כן, בהתחלה כלל לא דרשו המוחים בבחריין לשנות את המשטר כפי שדרשו ההמונים ברפובליקות.

ההפגנות העממיות שהביאו להפלתם של בן עלי בתוניסיה ושל מובארכ במצרים שימשו השראה להחרפת ההתקוממות נגד משפחת אל-חליפה השלטת בבחריין. ההפגנות נגד משפחת אל-חליפה – בתחילה של סונים ושל שיעים כאחד – הביאו אותה להכריז על מצב חירום במדינה שהחל במרס 2011 ונמשך עד יוני של אותה השנה. עד כה נכשל כל ניסיון לשיח פוליטי במדינה – בעיקר משום שאת הקולות הפייסיניים השתיקו קיצוניים בשני הצדדים. בזמן שנכתבו השורות האלה נותר אך סיכוי קלוש לפשרה פוליטית בת-קיימא בבחריין, המאופיינת באי-שוויון חברתי וכלכלי. האיום המידי על שלטונה של משפחת אל-חליפה אומנם הוסר זמנית הודות להתערבותן הצבאית של ערב הסעודית ושל איחוד האמירויות, אך הסירוב לרפורמות והחזקת מתנגדי המשטר מאחורי סורג ובריח מרחיקים מאוד את האליטה השולטת באי מהעם ומדרישותיו.

נראה כי הקמפיין המתמשך של השלטון בבחריין, שלפיו האופוזיציה במדינה משרתת בעיקר את המזימות של איראן נגד העולם הערבי, אינו מצליח להשיג את הרגיעה המיוחלת. הראיה לכך היא ההפגנות שהתקיימו בממלכה בפברואר 2016 לציון חמש שנים למהפכת "כיכר הפנינה" – הפגנות שאליהן התלוו התנגשויות רבות בין אזרחים לכוחות המשטר. יש בכך כדי להעיד כי בית המלוכה בבחריין מתקשה לבסס מחדש את הלגיטימיות שלו. לכן אין זה בלתי סביר להניח שמשפחת אל-חליפה תהיה הראשונה מבין משפחות המלוכה במפרץ שתודח בהתקוממות של האזרחים.

בעומאן התקיימו ב-2011 הפגנות בערים מסקט, סוחר וסללה, אך כוחות הביטחון הצליחו לדכא אותן. בתקשורת המקומית נטען שסיבות כלכליות הובילו להפגנות, על אף שהמפגינים דרשו גם להרחיב את סמכויותיה של מועצת השורא (מועצה מייעצת נבחרת אך לא מחוקקת) ולמגר את השחיתות. בתגובה לדרישות נקט הסולטאן קאבוס כמה צעדים, ובהם הדחת שרים ובכירים בשירותי הביטחון והענקת סמכויות רחבות יותר למועצה. נוסף על כך הגדילה הממשלה את התקציב הציבורי ויצרה משרות רבות במגזר הציבורי.

מאז אומנם לא היו בעומאן הפגנות נוספות, אך הלך הרוח במדינה הוא של המתנה ושל ציפייה לבאות. הבטחות השלטון, בעיקר בנוגע למאבק באבטלה, עדיין לא קוימו במלואן, ומתקיים דיון נרחב על הנהגת שינויים בחלוקת העושר במדינה –

עושר שמבוסס, בין היתר, על מענקים של איחוד האמירויות ושל ערב הסעודית. ישנו אי־שקט גובר בקרב תנועות של צעירים – בייחוד בעקבות מאסרם של כמה פעילים ברשתות החברתיות שהואשמו בהעלבת השליט המזדקן קאבוס – ואילו אזרחים רבים אחרים מוטרדים מהוואקום שעתיד להיווצר לאחר מות השליט. בין היתר ישנו החשש שמות השליט ישים קץ לרפורמות שחיוניות לקידום המדינה.

כוויית היא מדינה דלת אוכלוסין ועתירת משאבים. התרבות הפוליטית בה מאפשרת ואף מעודדת ביקורת נגד השלטון, ולאזרחים יש ציפיות גבוהות במיוחד משליטיהם. משפחת השלטון, א־סבאח, מגדירה את עצמה באופן מסורתי "ראשונה בין שווים" וטוענת שאין לה מעמד ייחודי במדינה.

האופוזיציה בכוויית כוללת צעירים שמחפשים ייצוג, תנועות אסלאמיסטיות (כמו האחים המוסלמים והסלפים) ומנהיגי שבטים מאזורי פריפריה. חברי הפרלמנט הנבחרים טוענים כי כמעט שאינם משולבים בתהליכי קבלת ההחלטות, וכי בכל מקרה האמיר שומר לעצמו את הזכות לפזר את הפרלמנט.

איחוד האמירויות. על העצומות שבהן הועלו דרישות לרפורמות בממשל הגיבה הממשלה של איחוד האמירויות במעצם של עשרות פעילי זכויות אדם ופעילי אופוזיציה, בהפסקת פעילותם של ארגונים לא ממשלתיים בינלאומיים ובהשתלטות על ארגונים אזרחיים מקומיים שונים.

ערב הסעודית. גם בית המלוכה הסעודי אוסר על מחאות פומביות וכולא פעילים התומכים במעבר למלוכה חוקתית. הקוראן נחשב לחוקה של ערב הסעודית, וכל חוקה אחרת נחשבת לכפירה. יש לציין שבניגוד לערב הסעודית, אימצו רבות ממונרכיות המפרץ – במידה כזאת או אחרת – חוקה.

במחוזות המזרחיים של ערב הסעודית פועלות תנועות אופוזיציה שיעיות. אלה לא צברו תמיכה עממית מחוץ לאוכלוסייה השיעית המקומית. הפגנות נרחבות של הקהילה השיעית באזורים המזרחיים של ערב הסעודית פרצו בעת ובעונה אחת עם המהומות בבחריין, והן היו החריפות והממושכות ביותר בהיסטוריה של ערב הסעודית עד כה. מהומות פרצו גם באזורים נוספים בערב הסעודית, אך האירועים האלה נותרו מבודדים ולא התמזגו לכלל מרי מתואם.

לערב הסעודית אוכלוסייה גדולה בהשוואה לשכנותיה (כ־30 מיליון תושבים, רבים מהם עובדים זרים), ובין מחוזותיה השונים קיימים פערים כלכליים גדולים. פועלות בה קבוצות אופוזיציה רבות, אך הן מפולגות מאוד. למרות הפילוג הזה הסיכון להתפרצות של אלימות פוליטית בערב הסעודית בשנים הקרובות הוא גבוה למדי בהשוואה לסיכון שזה יקרה במונרכיות המפרץ האחרות. בעבר היה ברור שארצות־הברית תמהר לסייע למשטר הסעודי לצלוח כל משבר בשל המעמד המרכזי שהיה לנפט הסעודי בשוק העולמי. אולם בעקבות הצפת השוק העולמי בנפט – הודות להבשלתה

של הטכנולוגיה להפקת נפט מפצלי שמן - איבד הנפט הסעודי הרבה מחשיבותו. כיום לגמרי לא ברור אם המערב בכלל וארצות-הברית בפרט ימהרו לסייע למשטר הסעודי גם אם ייקלע למשבר חמור, והמשך קיומו יהיה מוטל בספק.

קטר. בכל הנוגע לפוליטיקה הפנימית וללחצים הכלכליים, קטר ואיחוד האמירויות הן היציבות ביותר מבין מונרכיות המפרץ. אולם חוסר ביטחון פנימי מעודד אותן להתערב בקונפליקטים אזוריים. קטר נהנית מעושר רב הודות למאגרי הגז הטבעי שבתחומה, והעושר הזה מתחלק בין מעט מאוד אזרחים: פחות מ-300 אלף (2 מיליון תושבים נוספים שחיים במדינה הם עובדים זרים).

הממלכה הצליחה לחמוק מהתקוממות אזרחית, אף שגם בדוחה נשמעו קולות של אי-שביעות רצון - למשל מאובדן הזהות הקטרית נוכח שיעורם הנמוך באוכלוסייה של התושבים הקטרים המקוריים. השלטון בקטר הגיב בנוקשות רבה גם על פעולות מחאה מינוריות. כך, למשל, נעצר המשורר מוחמד אל-עג'מי רק משום שפירסם שיר שבו הילל את "האביב הערבי" ואת תוניסיה שהחלה בו. הוא הועמד לדין על שהעליב את שליט קטר באותה העת, חמד בן ח'ליפה אל-ת'אני, ובשלהי 2012 נידון למאסר עולם. ב-2013 הומתק עונשו ל-15 שנות מאסר, וב-2016 זכה לחנינה מהשליט הנוכחי, תמים בן חמד אל-ת'אני. בתחילה לא סיקרה רשת אל-ג'זירה את האירוע, ובהמשך היה הסיקור שלה מוגבל ומגמת. גם לאחר משפטו של אל-עג'מי, שעורר מחאה בקרב פעילי זכויות אדם בעולם, נעצרו פעילים פוליטיים בקטר.

במציאות שבה התושבים ממשיכים ליהנות מרמת חיים גבוהה במיוחד ומתל"ג עולה - הודות לעושרה של קטר בגז טבעי - יש סיכויים נמוכים למחאות רחבות היקף ולקרעים פוליטיים באוכלוסייה. עם זאת, אינטלקטואלים אינם מהססים להשמיע את דעותיהם, ותנועות של צעירים ממשיכות לפעול ברוח המגמות האזוריות הכוללות קבוצות דיונים באינטרנט - בין היתר בסוגיית הלגיטימיות של האליטה השלטת.

לפי שעה חמקו מדינות המפרץ מהמהומות ששטפו את המזרח התיכון, ואפילו בבחריין היה האי-שקט מוגבל, וכוחה של המשפחה השלטת לא נפגע. אדרבא, כמה ממדינות המפרץ לא רק נחלצו מהמשבר אלא הפכו בעקבותיו למעצמות אזוריות בעלות השפעה בינלאומית והובילו את התגובה למשברים אזוריים שונים. התערבותן היא עדות לעמדה חדשה ופרו-אקטיבית בניסיון למתן את השפעותיו של האביב הערבי ולנווט אותן לפי צורכיהן.

בעת הנוכחית מסתמן כי שינוי מוסכם בשלטון לא ייצא אל הפועל במונרכיות המפרץ שכן המשפחות השליטות חוששות ששינוי כזה יביא להחלשתן. ובכל זאת, יש תהליכי שינוי גם במונרכיות המפרץ - גם אם איטיים מאוד. אך יש להביא בחשבון שתהליכי שינוי, מטבעם, אינם לינאריים ורציפים: לא פעם לאחר תקופה של התקדמות יש תקופה של נסיגה. כמו כן יש להביא בחשבון שהשינויים לרוב מתמקדים במוסדות

הבלתי רשמיים, כמו ארגונים חברתיים שונים, שהם לעיתים בעלי עוצמה לא פחותה – ואולי אף רבה יותר – מאשר המוסדות הרשמיים.

הנושא המרכזי העומד בפני מדינות המפרץ הוא עדכון החוזה החברתי שלהן והתאמתו למציאות הכלכלית. הבעיה שעומדת בפני מקבלי ההחלטות במדינות המפרץ היא שהופר האיזון בין המשאבים המוקדשים לשמירה על היציבות הפוליטית לבין היכולת הכלכלית בפועל. על בתי המלוכה להכיר בכך שמדיניות חלוקת העושר כבר אינה מתאימה למציאות הכלכלית הנוכחית. אדרבא, המשך המדיניות הזאת פוגע בסיכוי להשיג את היעדים הכלכליים לטווח הבינוני והארוך. לפיכך גם הדפוסים הנוכחיים של פיתוח כלכלי ושל צריכת האנרגיה המוגברת מסכנים את המודל הפוליטי שהצליח להשיג יציבות במדינות המפרץ בארבעת העשורים האחרונים.

ייחודיותן של המונרכיות במפרץ

המונרכיות הערביות במפרץ אינן דומות לרוב המכריע של המשטרים המלוכניים בעולם. במרבית המקומות בעולם שבהם שרדו המונרכיות הן הפכו למונרכיות חוקתיות שבהן פועלים בכפיפה אחת נהלים ומבנים דמוקרטיים לצד הנהלים המסורתיים של המלוכה. בפועל מדובר לרוב במדינות דמוקרטיות לחלוטין שמייעדות למלוכה תפקיד סמלי וטקסי בלבד של שימור המסורת והמורשת.¹³ מלכים במונרכיות חוקתיות כמו בלגיה, בריטניה וספרד אינם אווזים במושכות השלטון, אינם שולטים בממשלות ואינם מקבלים החלטות מכריעות. עליהם להסתפק בתפקידים טקסיים שמקנים למדינה הרבה זוהר וצבעוניות, אך לא הרבה יותר מכך. לא הם מנהלים את ענייני היום-יום של המדינה.¹⁴

המונרכיות החוקתיות משקפות את ההיסטוריה, את התרבות ואת המסורת הייחודיות של המדינות שבהן צמחו. המונרכיות האלה אינן סותרות את רוח הזמנים המודרניים שכן הן אינן מונעות הליכים דמוקרטיים ואינן פועלות נגד רצון העם כפי שבא לידי ביטוי בבחירות חופשיות. לעומתן, המונרכיות במפרץ הן אבסולוטיות: הן שולטות דה פקטו, מנהלות ממשלות וחולשות על כל מה שמתרחש במדינותיהן. השליטה יכולה להיות של מונרך יחיד, כפי שקורה, לדוגמה, בעומאן, או שהיא יכולה להיות של כמה מבני המשפחה המלכותית – כפי שקורה בערב הסעודית ובקטר. בכמה ממדינות המפרץ מתקיימים מאבקי כוח בין המלוכה לבין מוקדי כוח אחרים, כמו הפרלמנט, אך עד כה לא היה במאבקים האלה כדי לסכן את שלטונם האבסולוטי של בתי המלוכה. מאבק כוח כזה מתקיים בכווייט, שבה פועל פרלמנט קולני ובעל השפעה רבה – יחסית לפרלמנטים במונרכיות האחרות. עם זאת, המתח הרב הקיים בינו לבין משפחת המלוכה אינו חדש והיה קיים עוד לפני שהגל המהפכני שטף את האזור.

מאפיין נוסף של בתי המלוכה במפרץ הוא היותם חסרי מסורת ארוכה כמו בתי המלוכה באירופה. שליטי המונרכיות במפרץ נוהגים לטעון באוזני דיפלומטים מערביים כי למונרכיות שלהם יש "לגיטימיות שלטונית ייחודית" השואבת מכוח מסורת ארוכה שנים. אולם האמת היא שהמונרכיות בצורתן הנוכחית מתבססות על מבני שליטה מודרניים לחלוטין. במאה ה-19 גיבשו רוב המשפחות השליטות במפרץ הסכמי ביטחון עם האימפריה הבריטית וכך עלו לשלטון וקיבלו הכרה בינלאומית.¹⁵

התפתחותן של מרבית המונרכיות במפרץ והפיכתן למדינות עצמאיות חפפה כמעט לחלוטין את עידן השפע שהביא עימו גילוי הנפט. השייח'ים שעלו לשלטון זכו להכרה בינלאומית וגם לתמיכה מקומית כיוון שסיפקו לאזרחים ביטחון וסיוע כלכלי.¹⁶ ככלל, מלוכה היא מושג זר לאסלאם. באסלאם יש ח'ליפות אך לא מלוכה. לכן במדינות ערב לא רק שאין מסורת של מלוכה, אלא שבתו המלוכה הם למעשה גופי שלטון זרים למסורת המקומית. במשך שנים רבות אף זוהתה המלוכה עם שלטון מושחת, בזבזני ומסואב ולכן נתקלה בהתנגדות. הממלכה הגדולה ביותר באזור, ערב הסעודית, נוסדה במתכונתה המודרנית רק ב־1932, כאשר אבן סעוד השלים את כיבוש האזורים שבהם עתידה הייתה לקום הממלכה. המונרכיות הערביות הקטנות יותר, השוכנות לחופי המפרץ הפרסי, נוצרו לאחר נסיגת הבריטים מהאזור בשנות ה־60 ובתחילת שנות ה־70 של המאה ה־20.

אקדמאים רבים מהמפרץ מבקרים את הנטייה המערבית להתמקד בנפט ולהתעלם מההיבטים הנוספים של החברות במפרץ, החשובים אף הם.¹⁷ כדי להבין את הפוליטיקה הפנימית במפרץ יש לבחון את דרכי ההתנהלות של השליטים כלפי משפחותיהם, כלפי קבוצות כוח שונות וכלפי מנהיגים דתיים. המנגנונים הפנימיים במונרכיות המפרץ מורכבים, ומערכת היחסים של האזרח עם השלטון כוללת מתן הטבות כלכליות לאזרח. זהו כלי מרכזי להשגת לגיטימיות שלטונית. נוסף על כך נוקט השלטון, בדרך כלל, מדיניות של דיכוי לצד הבטחות לרפורמות בטווח הארוך. פרקטיקה נוספת שמקובלת על השלטונות במפרץ היא אפליה בין תושבים על בסיס השתייכותם הפוליטית והשבטית. כמה ממשפחות המלוכה כבר מבינות את הצורך להתחיל ליישם שינויים הדרגתיים בסדר הפוליטי הקיים. עבדאללה, המלך המנוח של ערב הסעודית, החליט שנים ייכנסו למג'לס אל־שורא – מוסד אקסקלוסיבי, גם אם מרוקן מכל סמכות ממשית (אין מדובר במוסד נבחר ובעל סמכות, כי אם בקבוצת אנשים שנבחרו על ידי המלך כדי ליעץ לו).¹⁸ ואכן בינואר 2013 פירסם המלך עבדאללה צו שלפיו 30 נשים (מתוך 150 מקומות) יצטרפו למועצה בפעם הראשונה בהיסטוריה של ערב הסעודית.¹⁹ נוסף על כך, לפני מותו העניק עבדאללה המנוח לנשים מגיל 18 את הזכות לבחור ולהיבחר בבחירות המקומיות. אלה התקיימו בדצמבר 2015, כשנה לאחר מותו.²⁰

עם זאת, בחירות 2015 לא היו נקודת מפנה במעמד הנשים בערב הסעודית, ואלה עדיין רחוקות ממימוש זכויותיהן המלאות. אחת הראיות לכך היא שיעור ההשתתפות הנמוך של הנשים בבחירות – בין היתר משום שהותר לנשים לנהל את קמפיין הבחירות שלהן רק בפני קהל נשי. מול בוחרים גברים נאלצו המתמודדות להציג את האג'נדה שלהן באמצעות גברים ממשפחותיהן. מהאופן שבו הוענקו זכויות פוליטיות לנשים בערב הסעודית ניתן ללמוד על התנהלותו של בית המלוכה: זה מנווט את דרכו

בזהירות רבה ומשתדל מאוד למנוע מצב שבו מהלך למען מגזר אחד ייחשב לפגיעה באינטרסים של מגזר אחר.²¹

על אף שלשליטי המפרץ סמכויות נרחבות, אין הם יכולים לפעול ככל העולה על רוחם. אחד הגורמים המרכזיים שמרסן אותם הוא החובה שלהם לחלוק את כוחם במידה מסוימת עם גורמים נוספים ממשפחותיהם.²² החריגה בהקשר הזה היא עומאן. זוהי מונרכיה ייחודית שבה הסולטאן כמעט שאינו חולק את כוחו עם קרובי משפחתו. עקב כך השלטון בעומאן הוא שברירי, ולא ברור כיצד תשרוד המערכת הקיימת לאחר מותו של הסולטאן קאבוס.

גורמי האי־יציבות במונרכיות המפרץ

התלות בנפט

המכירות של נפט ושל גז טבעי הן המקור לרוב המוחלט של ההכנסות בכל אחת ממונרכיות המפרץ, ובזכות מחירי הנפט הגבוהים בעשור האחרון הן אגרו רוזבות מטבע חוץ משמעותיות – מה שאיפשר להן להזרים סכומי כסף גדולים לאזרחיהן בשלביה הראשונים של הטלטלה האזורית. אולם יתרות המטבע האלה נשחקות עתה בשל הירידה המתמשכת במחירי הנפט שהחלה ביוני 2014.²³ כך, למשל, יתרות מטבע החוץ של ערב הסעודית ירדו מ־724 מיליארד דולר בסוף 2014 ל־576 מיליארד דולר באפריל 2016.²⁴ אומנם עדיין מדובר ברזרבות גדולות מאוד, אולם השחיקה הזאת לצד האי־ודאות בנוגע לעתידם של מחירי הנפט ושל המשך הטלטלה מחייבים מדיניות של קיצוץ בהוצאות. מדיניות כזאת כרוכה בלא מעט סיכונים.

כיום מייצרת ערב הסעודית גירעונות גדולים הממומנים באמצעות משיכות מעתודת הכספים, ממימוש נכסים ואף מיצירת חובות – על חשבון העתיד. הסעודים מבינים שבדרך הזאת לא ניתן יהיה להמשיך עוד שנים רבות, ושלכן עליהם לשנות מהיסוד את האופן שבו הם מנהלים את כלכלתם.

ירידת מחירי הנפט, מ־115 דולר לחבית נפט (מסוג ברנט) ביוני 2014 לכ־40 דולר לחבית באוקטובר 2016 נגרמה, בין היתר, עקב סירובו של ארגון המדינות המייצאות נפט (אופ"ק) להקטין את תפוקתו הכוללת.²⁵ בנובמבר 2014 הובילה ערב הסעודית החלטה שאופ"ק לא יפחית את מכסות התפוקה, ובכך גרמה לקריסת המחירים. ריאד קיוותה שמחירי הנפט הנמוכים ימוטטו את המתחרות בצפון אמריקה, שהוצאותיהן על הפקת נפט גבוהות יותר מהוצאותיהן של מפיקות הנפט במפרץ הפרסי.

הדברים מחייבים הסבר קצר: בשנים 2010–2014 חוללה ארצות־הברית מהפכה בתחום האנרגיה באמצעות טכנולוגיה חדישה שמאפשרת להפיק נפט וגז ממאגרים גדולים – בין היתר של פצלי נפט – שהיו עד כה בלתי נגישים. הטכנולוגיה הזאת נקראת פראקינג (fracking),²⁶ והיא הפכה את ארצות־הברית לבלתי תלויה ביבוא נפט. באמצעות הנפט הזול קיוו מדינות המפרץ למוטט את החברות המפיקות נפט בשיטת הפראקינג – שהיא יקרה יותר מהפקת נפט מבארות בערב הסעודית – ולאחר מכן להעלות שוב מחירים וכך להפחית את הפגיעה בהכנסותיהן.²⁷ במילים אחרות: ערב

הסעודית ויתר מדינות המפרץ היו מוכנות לספוג מחירי נפט נמוכים בטווח הקצר כדי לבלום מתחרים שיצרו חלופות לנפט שמקורו במפרץ הפרסי.²⁸ עם זאת יש לצין כי גם מחיר נפט גבוה מדי בשווקים עלול לסכן את יצרניות הנפט שכן הוא יוצר מוטיווציה לעבור לאנרגיות חלופיות, ירוקות וזולות יותר.

סדאד אל-חוסייני, לשעבר סגן נשיא ארמקו (חברת הנפט הלאומית של ערב הסעודית), הסביר באוגוסט 2015 שגם אילו היו מדינות המפרץ מרסנות את תפוקתן, "שיטפון הנפט החדש מארצות-הברית, מקנדה וממדינות נוספות היה ממשך לפגוע בשוקי הנפט, והמחירים היו יורדים בכל מקרה אל המקום שבו הם נמצאים כיום".²⁹ בכירים סעודים, ובראשם שר הנפט אל-נעימי, ממשיכים להצדיק את קצב ההפקה הגבוה ומביעים פסימיות בנוגע ליכולתן של ערב הסעודית ושל אופ"ק להשפיע על שוק הנפט כבעבר.³⁰ נוסף על כך, לערב הסעודית אין אמון בחברות אופ"ק, והיא סבורה שגם אם יושג הסכם להקטנת התפוקה, חברות הארגון לא יעמדו בו. הסבר אפשרי נוסף לאי-הורדת התפוקה הוא הניסיון של ערב הסעודית ושל יתר מדינות המפרץ, הנהנות עדיין מיתרות מטבע חוץ משמעותיות, לפגוע באיראן באמצעות מחירי נפט נמוכים.³¹ בעקבות הירידה במחירי הנפט והלחצים התקציביים הנגזרים ממנה החלו עומאן, בחריין ואיחוד האמירויות לנקוט ב-2015 צעדים להפחתה הדרגתית בסובסידיות שהן מעניקות לדלק. מחיר הבנזין עלה בתחילת אוגוסט 2015 בכ-30% בתחנות התדלוק באיחוד האמירויות הוא נע בין 1.6 שקלים לליטר בנזין 95 אוקטן ל-1.7 שקלים לליטר בנזין 98 אוקטן.³² בינואר 2016 הצטרפו גם עומאן ובחריין למהלך בעקבות העמקת הגירעונות התקציביים שלהן, והן העלו את מחיר הדלק בתחנות התדלוק מ-25 סנט אמריקאיים (95 אגורות) ו-29 סנט (1.1 שקלים) בהתאמה ל-42 סנט (1.6 שקלים) לליטר.³³ בעבר, כשמדינות ערביות עניות ניסו לקצץ בסובסידיות לאנרגיה או למצרי צריכה, הן מצאו את עצמן מול הפגנות סוערות שאילצו בדרך כלל את הממשלות לחזור בהן מהחלטותיהן. יוצא דופן הוא המקרה של מצרים, שבה הצליח הנשיא אל-סיסי בקיץ 2014 לחתוך בסובסידיות בלי לחולל סערה ציבורית משמעותית.

כוויית הייתה מונרכיית הנפט הראשונה שביקשה להפחית את הסובסידיות. יש לצין שהוויכוח בנושא הסובסידיות בכוויית היה ער במיוחד הודות לפתיחות הפוליטית היחסית השוררת בה והודות לסמכויות הנרחבות – באופן יחסי – של הפרלמנט. אולם ניסיונה של כוויית להפחית באופן ניכר את הסובסידיות על דיוול בתחילת 2015 עורר זעם ציבורי ואילץ את הממשלה לחזור בה ולבטל את הצעד הזה בשל החשש מפני התערערות היציבות הפוליטית.³⁴ האירוע הזה, כמו אירועים דומים שקרו בירדן ובאיראן, המחישו למשטרים במפרץ את הסיכון הרב הכרוך במהלך כזה. לכן נראה כי בעתיד יעדיפו המשטרים האלה לחסוך קודם כול בהוצאות פיתוח עתידיות לפני שהם יפגעו בהוצאות השוטפות על סובסידיות. מובן כי ככל שהמונרכיות פחות עשירות, כך הן

יתקשו יותר להתמיד במשטר הסובסידיות, וכך תגדל הסכנה ליציבות משטריהן. הכוונה היא בראש ובראשונה לבחריין ולעומאן שנחשבות למונרכיות הפחות עשירות במפרץ. מדוע תגובת האזרחים במדינות המפרץ לקיצוץ בסובסידיות הייתה שונה מתגובת האזרחים המצרים לקיצוץ דומה? הסבר אפשרי לשוני בתגובות הוא שהאזרחים במפרץ התרגלו לרמת חיים גבוהה יחסית ומתקשים לספוג הרעה ניכרת ברווחתם. אולם למדיניות הסובסידיות המאפשרת את רמת החיים הגבוהה הזאת יש מחיר: בראש ובראשונה פגיעה ביעילות הסקטור הפרטי: מדינות המפרץ סובלות מפריון נמוך, מאבטלה, מבעיות תחבורה וממערכות ביורוקרטיות שאינן מעודדות יזמות פרטית. כך, למשל, בחריין, עומאן, ערב הסעודית וכוויית מדורגות בין המקום ה־62 למקום ה־101 בטבלה של הבנק העולמי שבה מדורגות המדינות בהתאם לקלות שבה ניתן לפתוח בהן עסקים.³⁵ בארבע המדינות האלה – וכן במדינות המפרץ האחרות – חסרים מנגנוני הגנה ליצרנים המקומיים מפני יבוא מתחרה, וניכר שהן התמכרו לנוחות שביבוא של כמעט כל סוגי המוצרים. תרבות של יזמות, החיונית לפיתוח מגזר עסקי פרטי, כמעט שאינה קיימת במדינות האלה שתושביהן התרגלו לכך שהמדינה דואגת כמעט לכל צורכיהם.

היזמות המשמעותיות שיצאו לפועל במהלך השנים במונרכיות המפרץ היו ברובן ממשלתיות ולא פרטיות. יתר על כן, המגזר הפרטי אינו מסוגל לעמוד בתחרות על כוח האדם האיכותי מול המגזר הציבורי, שכן עובדי הציבור נהנים מתנאים מופלגים שכוללים משכורות גבוהות והטבות מרחיקות לכת. התנאים האלה שמהם נהנים העובדים במגזר הציבורי במדינות המפרץ הם חלק בלתי נפרד מהסכם הפטרונויות הלא כתוב בין בתי המלוכה לנתיניהם, וכל פגיעה בהם צפויה לעורר מחאה ולסכן מיד את היציבות הפוליטית. למעשה, בתגובה לטלטלה אף העלו מדינות המפרץ את משכורותיהם של עובדי המגזר הציבורי בשיעורים ניכרים ופתחו עשרות אלפי תקנים חדשים בשירות הציבורי. לדוגמה, קטר הודיעה בספטמבר 2011 על העלאה של 60% בשכרם של עובדי המגזר הציבורי ושל 120% בשכרם של אנשי כוחות הביטחון. ערב הסעודית הודיעה על פתיחת 60 אלף תקנים חדשים בשירותי הביטחון שלה.³⁶ הצעדים האלה נועדו למנוע מחאות נרחבות על רקע חברתי־כלכלי.

מהדברים האלה עולה שהמשטרים במפרץ נותרים עם כלים כלכליים ופוליטיים מוגבלים מאוד נוכח הירידה במחירי הנפט: אם מחירי הנפט לא ישובו לעלות, לא יוכלו מדינות המפרץ להימנע מהפחתה משמעותית בסובסידיות. השאלה היכן לקצץ היא פוליטית לא פחות מאשר כלכלית ונחשבת לאחד האתגרים המרכזיים של ממשלות המפרץ.

כאמור, מדיניות הסובסידיות פוגעת במנגנוני הצמיחה של המשקים במפרץ, ולכן אין זה מפליא שהמוסדות הכלכליים הבינלאומיים קוראים זה שנים למדינות המפרץ

לחדול ממנה. אולם בעוד שקיצוץ הסובסידיות יזכה את ממשלות המפרץ בשבחים מקרן המטבע הבינלאומית ואולי אף מהסוכנויות לדירוג האשראי, הוא עלול להיתקל במחאה פוליטית משמעותית של התושבים.

מדינות המפרץ כבר התמודדו בעבר עם ירידות מחירים משמעותיות בשוק הנפט, אולם הן מעולם לא נאלצו להתמודד ברצינות עם העלות הכרוכה בשימור תפקידה של המדינה בשוק העבודה ובהספקת הון בעבור עשירי המדינה. ספק אם בית המלוכה הסעודי, למשל, יוכל להמשיך להיות מעסיק ישיר של אנשים כה רבים ובה בעת להניע את הכלכלה באמצעות ייזום פרויקטים גדולים של תשתיות ולהמשיך לפזר קצבאות וסובסידיות. לשם המחשה: מדינות המפרץ מוציאות כ-160 מיליארד דולר בשנה – כ-11% מהתל"ג שלהן – לסבסוד משק האנרגיה. כך, למשל, ליטר בנזין עולה בערב הסעודית – נכון לאוקטובר 2016 – 24 סנטיים אמריקאיים (90 אגורות).³⁷ מחירים כל כך זולים כמובן מעודדים צריכה ובזבוז. ההערכה היא כי אם המחירים לא ישתנו, תגדל הצריכה המקומית בערב הסעודית מ-3 מיליון חביות נפט ביום (נכון ל-2015) ל-8 מיליון חביות נפט ביום עוד לפני 2030. יתר על כן, אם לא יהיה שינוי מהותי במדיניות הסובסידיות, יהפכו כמה מהמונרכיות מיצואניות נפט ליבואניות נפט.³⁸ כדי לאזן את תקציביהן הנוכחיים זקוקות לפחות כמה ממונרכיות המפרץ שמחיר הנפט יעמוד על כ-80-90 דולר לחבית. מאחר שהמחירים האלה אינם ריאליים בעת הנוכחית, אישרה ממשלת ערב הסעודית ב-28 בדצמבר 2015 את תקציבה ל-2016 בהיקף של כ-225 מיליארד דולרים – ירידה של 14% בהשוואה לתקציב של 2015. נוסף על כך הודיע המלך סלמאן על סדרה של רפורמות כלכליות מקיפות, ובהן קיצוץ בסובסידיות לדלק, לחשמל ולמים כדי לחזק את כלכלת הממלכה.³⁹ עוד קודם לכן הנפיקה ממשלת ערב הסעודית איגרות חוב, ואלה נמכרו לכמה גופים ציבוריים ובהם בנקים מסחריים מקומיים. נוסף על כך נקט משרד האוצר הסעודי כמה צעדי צנע, ובהם הנחיית גופים ממשלתיים שונים לקצץ בהוצאות על פרויקטים חדשים ולהחזיר למשרד האוצר תקציבים שטרם נוצלו.

מעבר לצעדי החיסכון ולהנפקה של איגרות חוב (במקרה של ערב הסעודית) החלו המשטרים במפרץ לנקוט כמה צעדים מרחיקי לכת שנועדו להבטיח את העתיד הכלכלי של מדינותיהם ביום שלאחר הנפט. כמה מהצעדים האלה דרש הציבור. כך, למשל, לאור העובדה ש-90% מהמשרות בסקטור הפרטי מוחזקות בידי עובדים זרים, החליטה ערב הסעודית שלא להסתפק ברפורמות בתחום הסובסידיות,⁴⁰ ובמרס 2013 היא פתחה במבצע לגירוש המוני של עובדים זרים. מאז החל המבצע גורשו מהמדינה מאות אלפי עובדים זרים. כרבע מיליון מהם גורשו בכוח.⁴¹ נוסף על כך הוטלו מגבלות על העסקת זרים, וכן ניתנו למעסיקים תמריצים להעסקת עובדים מקומיים.⁴²

הצעדים הדרסטיים האלה שננקטו נגד עובדים זרים אסור שיטשטשו את העובדה שכלכלות המכרץ אינן יכולות לשגשג בלעדיהם. למשל, הצעירים בערב הסעודית יוצאים – ברובם – ממערכת החינוך אל שוק העבודה בלי שצוידו בכישורים המתאימים להשתלבות במגזר הפרטי, ודרישות השכר שלהם לרוב גבוהות מאלה של העובדים הזרים. נוסף על כך, רבים מהעובדים הזרים מועסקים בעבודות כפיים, שבהן האוכלוסייה המקומית אינה מעוניינת לעבוד.

בעוד שבערב הסעודית העובדים הזרים הם כיום כ־80% מכוח העבודה וכשליש מאוכלוסיית המדינה, במונרכיות הקטנות יותר, בעיקר קטר ואיחוד האמירויות, הפכה האוכלוסייה המקומית למיעוט זניח מכוח העבודה. באיחוד האמירויות האזרחים הם רק 11% מהאוכלוסייה הכוללת וכ־4% בלבד מכוח העבודה. בקטר המצב דומה: 5% בלבד מכוח העבודה הם אזרחים קטרים.

צעד מרחיק לכת עוד יותר שנוקטת ערב הסעודית כדי להתמודד עם העתיד נטול הנפט הוא התוכנית שהיא גיבשה ואשר נקראת "חזון ערב הסעודית 2030". התוכנית השאפתנית נחשפה לציבור ב־25 באפריל 2016, אך רק חלקים ממנה פורסמו ברבים. גיבש אותה צוות בראשותו של יורש העצר השני, שר ההגנה ויו"ר המועצה לכלכלה ולפיתוח, הנסיך מוחמד בן סלמאן (31). מטרתה היא להפחית את תלות הממלכה בנפט באמצעות גיוון מקורות ההכנסה ובאמצעות התייעלות.⁴³

עם זאת, הזרז העיקרי לגיבוש התוכנית היה הקושי של ערב הסעודית להתמודד עם הירידה החדה בהכנסות מנפט – ירידה שגרמה לגירעון גדול בתקציב ולירידה ביתרות מטבע החוץ. ערב הסעודית מפיקה כיום קרוב ל־10 מיליון חביות נפט ביום במאמץ לשמור על חלקה בשוק עולמי. ברשותה עתודות נפט מוכחות של 268 מיליארד חביות, שהן כשישית מעתודות הנפט המוכחות בעולם. מחישוב פשוט עולה שבקצב ההפקה הנוכחי תיוותר ערב הסעודית ללא נפט בתוך כ־70 שנה. זהו פרק זמן ארוך דיו המאפשר לערב הסעודית להיערך כראוי.

ההכנסות מנפט וממוצרי הן כיום רוב רובן של הכנסות הממלכה. בעקבות הירידה בהכנסות מנפט והגידול בהוצאות נפער גירעון גדול בתקציב. הוצאות הממשלה ב־2015 הגיעו לכ־260 מיליארד דולר (חריגה בולטת מהתקציב שעמד על 229.3 מיליארד דולר), ואילו ההכנסות בפועל הגיעו רק לכ־162 מיליארד דולר. בתקציב נחזו הכנסות בסך 190.7 מיליארד דולר. משמעות המספרים האלה ברורה: הגירעון שתוכנן להיות 38.6 מיליארד דולר בתקציב 2015 הגיע בפועל לכ־98 מיליארד דולר (כ־15% מהתוצר). הגירעון המתוכנן בתקציב 2016 עומד על כ־87 מיליארד דולר, והוא יושג אם יתגשמו כל הנחות התקציב: הוצאות בסך 224 מיליארד דולר והכנסות בסך 137 מיליארד דולר.⁴⁴ יעד הביניים של בן סלמאן ל־2020 הוא ליצור מקורות הכנסה נוספים לתקציב שלא מסקטור הנפט – בעיקר מהתייעלות וממיסוי. התוכנית גם אמורה להגדיל את

שיעור התעסוקה במשק הסעודי – הן לצורכי צמיחה והן לשם הפחתת האבטלה. נתוני האבטלה הרשמיים עומדים – נכון ליולי 2016 – על 5.6%,⁴⁵ אך לפי ההערכות הבלתי רשמיות הנתון האמיתי הוא יותר מכפול מזה: 11.4%. יתר על כן, הנתון הזה מתייחס רק לגברים. אם מביאים בחשבון גם את הנשים, הרי ששיעור האבטלה נאמד בכ-25%.⁴⁶ יתר על כן, כפי שכבר צוין, סעודים רבים נקלטו בסקטור הציבורי – במקרים רבים במשרות פיקטיביות שאינן תורמות דבר למשק. ה"מועסקים" האלה אינם עובדים למעשה, אך נהנים ממשכורות ומהטבות מפליגות. ואם כבר יש משרות ממשיות בתחום עבודות הכפיים – הרי הסעודים אינם מעוניינים בהן, והן נמסרות לעובדים הזרים. היעד שהציב בן סלמאן בתוכניתו הוא ליצור 6 מיליון מקומות עבודה חדשים אמיתיים עד 2030. על פי התוכנית, אמורים מקומות התעסוקה האלה להיווצר בעיקר בענפי הכרייה, התיירות, הבריאות והפיננסים. התוכנית אינה כוללת בנייה של תעשייה, שכן לערב הסעודית אין כיום שום תשתית ייצור שאינה מבוססת על הנפט ועל תוצריו. אף שהתוכנית מתמקדת בחילוץ של ערב הסעודית מתלותה בנפט, נראה שפיתוח של סקטור הנפט והגז יימשך במרץ כדי למצות את ההכנסות ממנו לטווח הארוך. בגלל הרצון להפיק את המרב מהנפט ומהגז שברשותה גם אין שינוי, לעת עתה לפחות, במדיניותה של ערב הסעודית בשוק הנפט העולמי. אומנם לממלכה יש אינטרס מובהק בהתייצבותם של מחירי הנפט ברמה גבוהה יותר, אולם היא אינה נחפזת להגביל או להפחית את תפוקתה במסגרת הסכם בין מפיקות הנפט, שבהן אין היא נותנת אמון. היא חוששת מתרחיש שבו יושג הסכם על הפחתת ההפקה, אך רק היא תעמוד בתנאיו, ואילו שותפותיה לא זו בלבד שלא יעמדו בו, אלא אף יתפסו חלק מנתח השוק שלה. אם ערב הסעודית תתמיד במדיניותה, עלולות הכנסותיה מנפט אף לקטון עוד יותר. עם זאת, הסעודים אינם תומכים בעלייה תלולה מדי במחירי הנפט מחשש שזו תוביל להאצה בפיתוחם של תחליפי נפט וכן לקידוחי נפט חדשים שכיום נחשבים ליקרים ולא כדאיים, ואלה יביאו להגדלת ההיצע ולירידה מחודשת במחירים. התוכנית הסעודית כוללת יעדים ראויים ובהם צעדים כלכליים שחיוניים לשרידות הממלכה בטווח הרחוק. אומנם בשלב הזה עוד אי-אפשר להעריך את היתכנות מימושה של התוכנית על סמך הנתונים שפורסמו, אך ניתן להטיל ספק לפחות בנוגע להשגת היעד של הפחתה ניכרת של התלות בנפט עד 2020. סביר להניח שאם תהיה עלייה מחודשת במחירי הנפט, יגבר הלחץ הציבורי לזנוח את צעדי הייעול והחיסכון, ולעומת זאת, אם תימשך רמת המחירים הנמוכה – וזוהי אחת מהנחות היסוד של התוכנית – תתקשה הממלכה לממן השקעות ותהליכים הדרושים לפיתוח מואץ של הסקטורים שאינם קשורים לתעשיית הנפט.

האתגרים המרכזיים העומדים בפני מימוש התוכנית קשורים בצורך לפתוח את הכלכלה השמרנית והמסוגרת של הממלכה ולהתאימה לכללי המשחק של הכלכלה

מפת ערב הסעודית

המודרנית. זוהי משימה כבדה מאוד במציאות שבה כמעט אין תרבות של יזמות, החיונית לפיתוחו של מגזר עסקי פרטי, שכן האזרחים התרגלו לכך שהמדינה דואגת לפרנסתם וכמעט לכל צורכיהם. קבלת שירותים בחינם והכנסה שוטפת מהמדינה היא בעיני רוב הסעודים זכות יסוד שמוקנית להם מתוקף היותם אזרחים נאמנים לבית המלוכה. פגיעה בזכות הזאת עלולה אפוא לערער את חובת הנאמנות. לכן כל קיצוץ בהטבות לאזרחים הוא משימה קשה במיוחד נוכח הצורך של ערב הסעודית להתמודד עם אתגרי הטלטלה האזורית ועם החתרנות של איראן. במילים אחרות: מימוש התוכנית עלול לערער באופן ממשי את היציבות הפנימית.

קידום התוכנית הוא אתגר אישי לנסיך בן סלמאן. בדרכו עלולים לעמוד יריבו בתוך בית המלוכה שאינם מרוצים מכך שהוא צובר עוד ועוד סמכויות וכן גורמים בממסד הדתי השמרני החוששים מפתיחות יתר כתוצאה מהצורך לגייס משקיעים זרים. עם זאת, נראה שהנסיך זוכה לתמיכה בקרב בני גילו, שהם חלק הארי של תושבי הממלכה (50% מתושבי המדינה הם מתחת לגיל 25), המייחלים לשינוי. כעת על בן סלמאן להוכיח שביכולתו לקדם תוכנית כה מרחיקת לכת וכה חשובה. הוא יוצא לדרך

לאחר שלחובתו כבר נזקף התיקו המדמם בתימן. כישלון התוכנית להתנתק מהתלות בנפט⁴⁷ יפגע לא רק במוניטין שלו ובסיכוייו לרשת את כס המלוכה, אלא עלול אף לדרדר את מצבה הכלכלי של הממלכה ולערער את יציבותה הפנימית. אף שהושגה התקדמות מסוימת בכמה מונרכיות במפרץ בגיוון מקורות ההכנסה שלהן, תלותן הכלכלית בנפט נותרה כמעט מוחלטת, ויציבותן הפוליטית קשורה קשר ישיר לרמת החיים הגבוהה שממנה נהנים אזרחיהן. הירידה במחירי הנפט מדגישה את הצורך של המדינות האלה להאיץ את המהלכים שיבטיחו את עתידן הכלכלי ביום שלאחר עידן הנפט. מדובר בסוגיה שהיא קריטית לא רק ליציבות המשטרים במפרץ אלא גם ליציבות המשטרים במדינות שמקבלות תמיכה כלכלית ממדינות המפרץ כמו ירדן, מצרים ומרוקו.

האתגר הסלפיג'האדיסטי

הסעודים מוטרידים מהתחזקות האופוזיציה האסלאמית הרדיקלית הפנימית לשלטונם בעקבות חזרתם של צעירים סעודים לממלכה לאחר שלחמו בשורות צבאה של המדינה האסלאמית. בשנים 2003-2004 הייתה בערב הסעודית סדרה של פיגועי ראוה שהוציאו אל הפועל אנשי אל-קאעידה ששבו לממלכה לאחר שלחמו באפגניסטן. לאחר מאבק עיקש הצליחו שלטונות ערב הסעודית לבלום את פעילותם ולעצור רבים ממנהיגיהם. מקצת מהפעילים האלה הצליחו להימלט וחברו לאנשי הסניף המקומי של אל-קאעידה בתימן. יחד הם הקימו את "אל-קאעידה בחצי האי ערב" הנחשב במערב למסוכן שבין סניפי אל-קאעידה.

אולם ההצלחה היחסית אל מול אל-קאעידה אינה מבטיחה בהכרח הצלחה אל מול האתגר שמציב ארגון המדינה האסלאמית. האתגר הסלפיג'האדיסטי הניצב בפני מדינות המפרץ הוא בראש ובראשונה אידיאולוגי-דתי. ארגון המדינה האסלאמית, המבקש להקים ח'ליפות אסלאמית "אותנטית" במקום הסדר המדינתי הקיים, רואה במשטרים המלוכניים במפרץ כופרים שסטו מדרך האסלאם ולכן שואף להפילם. ערב הסעודית אינה יוצאת מהכלל הזה על אף השתייכותה לזרם הווהאבייה, שנחשב לריאקציה פוריטנית של האסלאם הסוני. בדומה לבן לאדן בזמנו, גם אבו בכר אל-גדאדי, מנהיג המדינה האסלאמית, קורא להפיל את הממלכה הסעודית, אף שזו מדגישה את היותה השומרת של שני המקומות הקדושים לאסלאם (המסגד הקדוש במכה שבו מצויה הכעבה ומסגד הנביא במדינה).⁴⁸

ביוני 2014 הכריז אל-גדאדי על הקמת הח'ליפות האסלאמית והדגיש שהיא ביתו האמיתי של האסלאם וכי מוטל על כל מוסלמי להגר אליה. בתגובה לקריאת התגר הזאת על מעמדם של ערב הסעודית ושל מלכיה, הכריז המופתי של ערב הסעודית,

הסמכות הדתית העליונה בממלכה, כי רעיונותיו של הארגון הם "סטייה מהאסלאם והאיום מספר אחת עליו"⁴⁹.

הפעם הראשונה שבה איים הארגון באופן פומבי – בקלטת שמע – לפגוע בערב הסעודית הייתה בנובמבר 2014. באותה הקלטת קרא אל־בגדאדי לפגוע בשיעים, בזרים ובבית המלוכה עצמו והכריז על הרחבת המדינה האסלאמית לשטחו של חצי האי ערב (מחוז נג'ד).⁵⁰ בקלטת הזאת – ובאחרות – נמנע אל־בגדאדי מלאזכר את השם המפורש "ערב הסעודית", שמא תהיה בכך הכרה בלגיטימציה של בית סעוד לשלוט. בסמוך למועד הזה קרא הארגון בכתב העת שהוא מוציא, "דאביק", "להניף את דגל הח'ליפות מעל מכה ומדינה... נגד רצונם של הכופרים ושל הצבועים". המדינה האסלאמית הכריזה שערב הסעודית היא יעד התפשטות "בשלב השני", אולם באותו הגיליון גם קרא אל־בגדאדי לסעודים להישאר בממלכה ולהילחם שם להקמת הח'ליפות ולא לצאת לזירות לחימה מרוחקות.⁵¹

ארגון המדינה האסלאמית משגשג באזורים שבהם קווי השסע בין הסונים לשיעים מדממים. לא לחינם בחר הארגון להתמקד בשיעים, שרבים מהם הם אזרחי המונרכיות הערביות במכרץ (ראו בהמשך את טבלה 1). הארגון זיהה שמדובר ב"בטן רכה", ובנובמבר 2014, בעת טקסי העאשורא, יזם סדרה של פיגועי התאבדות במחוז המזרחי בערב הסעודית, שבו מרוכזת מרבית האוכלוסייה השיעית בממלכה. הפיגועים נגד השיעים נמשכו גם לאחר מכן. סדרת הפיגועים האחרונה התרחשה, נכון לכתיבת השורות האלה, ב־4 ביולי 2016. הפיגוע המשמעותי ביותר שהתרחש באותו היום היה של מחבל מתאבד שפוצץ את עצמו מחוץ למסגד הנביא בעיר מדינה. זהו האתר השני בחשיבותו באסלאם שכן בו – על פי האמונה – קבור הנביא מוחמד. זמן קצר לפני הניסיון לפוצץ את מסגד הנביא דווח כי מחבל מתאבד נהרג ושניים אחרים נפצעו בפיצוץ בסמוך לקונסוליה האמריקאית בעיר ג'דה.⁵²

לפני כן, במאי 2015, אירעה ההתקפה הקטלנית ביותר בערב הסעודית זה יותר מעשור, ועליה לקח אחריות מחוז נג'ד של המדינה האסלאמית: שני פיגועים במסגדים שיעיים בתוך שבוע, שבהם נהרגו 25 אזרחים ונפצעו עשרות.⁵³ חודש לאחר מכן, לקראת יום השנה להכרזת הח'ליפות, פוצץ את עצמו מחבל ממוצא סעודי במסגד שיעי הומה אדם בבירת כוויית והרג 26 מתפללים שיעים. באוקטובר 2015 נרצחו חמישה מתפללים שיעים בכפר במזרח המדינה.⁵⁴ כן ראויים לציון ניסיונות המדינה האסלאמית לחדור מעיראק לשטח ערב הסעודית. באחד הניסיונות האלה, בינואר 2015, צפונית לערער, אף נהרג קצין סעודי בכיר בדרגת עמיד (תת־אלוף). כן היו כמה מקרים של ירי רקטות מעיראק אל שטח הממלכה. לירי היו אחראים לוחמים של המדינה האסלאמית.⁵⁵

ארגון המדינה האסלאמית, המבקש לתקוע טריז בין המיעוט השיעי לרוב הסוני, מקווה כי כל תגובה אלימה של השיעים תעורר תגובת־נגד של המשטר הסעודי וחוזר

חלילה - מה שיערער בסופו של דבר את יציבות המשטר. כן מקווה מנהיג הארגון, אל-בגדאדי, כי בהתקפותיו על השיעים יצליח לנצל את האיבה כלפיהם לשם גיוס פעילים. הישגי הארגון והאידיאולוגיה שלו קוסמים לצעירים סונים רבים, והם אכן עלולים להפנות את זעמם כלפי האוכלוסייה השיעית או כלפי בית המלוכה הסעודי עצמו, אם יראו בו גורם שמנסה לפייס את השיעים.

אף שהרוב הסוני רואה במיעוט השיעי במדינה גיס חמישי איראני, הרי האמת היא שהשיעים מעולם לא איימו על יציבות המשטר בערב הסעודית. האיום תמיד הגיע מקיצונים סונים. יתר על כן, בית המלוכה הסעודי נושא בחלק מהאחריות למתיחות משום שהוא משתמש ברטוריקה אנטי-שיעית כדי להגביר את התמיכה בו וביעדיו על רקע המאבק באיראן והלחימה נגד שלוחותיה בזירות שונות. אם השיעים, בתגובה להתקפות עליהם, יבקשו להגיב או אף יבקשו מאיראן להגביר את מעורבותה במחוז המזרחי של ערב הסעודית, הם יחזקו את הדימוי שבלאו הכי יש להם של משתפי פעולה עם איראן, ואילו בית המלוכה הסעודי עלול להיראות כמי שמתקשה להגן על הסונים. התפתחות כזאת רצויה לארגון המדינה האסלאמית משום שהיא תגביר את יצר הנקמה של הסונים ותחריף את העימות העדתית.

קרוב לשני שלישים מתושבי ערב הסעודית הם מתחת לגיל 30. רבים מהם מובטלים, אך עד כה הם נתנו דרור לתסכולם בעולם הווירטואלי, שבו רבים מהם מביעים תמיכה ברעיונות של המדינה האסלאמית. בתגובה הגביר בית המלוכה את הפיקוח על האינטרנט ועל הדרשנים והגדיל את הסכום שהוא מקצה לפתרונות דיור, לתעסוקה וללימודים בעבור קבוצת הגיל הזאת.⁵⁶ במקביל הרגו או עצרו מנגנוני הביטחון הסעודים בשנתיים האחרונות מאות פעילים (רובם סעודים) שהשתייכו לארגון המדינה האסלאמית ושעסקו, לטענת השלטונות, בגיוס פעילים ותרומות, בהברחת נשק ופעילים ובתכנון פיגועים והתנקשויות ברחבי הממלכה.⁵⁷

צעירים סעודים הם אחת הקבוצות הגדולות שלוחמות במסגרת המדינה האסלאמית בעיראק ובסוריה. מעריכים שכמה מאות מהם כבר חזרו לערב הסעודית, ובית המלוכה הסעודי רואה בהם סיכון ביטחוני משמעותי. שובם של "בוגרי סוריה ועיראק" לערב הסעודית עלול בהחלט להעמיד למבחן את היעילות היחסית שהפגינו בעבר גורמי הביטחון הסעודיים במאבקם בטרור.

גל הטרור שפגע בממלכה באמצע העשור הקודם רוסן, בין השאר באמצעות "תהליך שיקום" שנוי במחלוקת שבו מקבלים צעירים חשודים טיפול פסיכולוגי והדרכה דתית. בעתיד יש בכוונת הסעודים לפתוח "מרכזי שיקום" נוספים לצד המרכז הפועל בריאד. העובדה שהסעודים, ועימם מדינות מפרץ נוספות, נוקטים צעדים אקטיביים בסוגיה הזאת מעידה עד כמה חמור האיום שנשקף למשטרים המלוכניים במפרץ ולאינטרסים המערביים שבממלכותיהם מחזרתם של "בוגרי סוריה ועיראק". לפי משרד הפנים של

ערב הסעודית, הצטרפו יותר מ־2,000 צעירים סעודים ליחידות הלוחמות של ארגון המדינה האסלאמית בסוריה ובעיראק. בכך הם הפרו צו מלכותי שבו נקבעו עונשים כבדים על מי שיצטרפו לשורות הארגון, יממנו אותו, יתמכו בו או יזדהו עם רעיונותיו.⁵⁸ בית המלוכה פועל בכמה מישורים כדי לסכל את פעילותו של ארגון המדינה האסלאמית בשטח הממלכה. בין היתר הוא פועל כדי לפגוע במקורות הכלכליים של הארגון ברמה המקומית; הוא מנסה לבלום את זרם הצעירים הסעודים היוצאים להילחם בשורות הארגון ולאחר מכן חוזרים לממלכה, והוא מנסה לחסום את הפצת המסרים והתעמולה של המדינה האסלאמית בעזרת הממסד הדתי, כלי התקשורת ומערכת המשפט.

בית המלוכה הסעודי מעריך כי ברשותו די כלים שיאפשרו לו להתמודד עם אתגר המדינה האסלאמית, אולם הוא אינו יכול לטפל באותה הקלות בממסד הווהאבי המסית אף הוא נגד השיעים בממלכה, משום שבכך הוא יכרות את הענף שעליו הוא עצמו יושב. יתר על כן, התנאים כיום שונים – לרעת הממלכה – מאלה ששררו בימי השיא של אל־קאעידה בשנים 2002–2006. ראשית, הרבה יותר צעירים סעודים הצטרפו לשורות המדינה האסלאמית מאשר לשורות אל־קאעידה; שנית, כוחות של המדינה האסלאמית ערוכים בסמוך לגבול עם ערב הסעודית, ואילו הבסיס הטריטוריאלי של אל־קאעידה היה מרוחק הרבה יותר: באפגניסטן ובפקיסטן.

גם שכנותיה של ערב הסעודית מנסות ולהתמודד בדרכים שונות עם האתגר שמציב ארגון המדינה האסלאמית. בכוויית, למשל, פוטרו כ־200 דרשנים שדגלו, לטענת השלטונות, באידיאולוגיה קיצונית,⁵⁹ וכן נחקק חוק המחייב את 1.5 מיליון האזרחים ואת 3 מיליון הזרים באמירות לתת דגימות ד־אן־אי שיקלו, לטענת בית המלוכה, לאתר חשודים בפעילות טרור.⁶⁰

בדומה לערב הסעודית הקים גם איחוד האמירויות מטה תקשורת שתפקידו הוא לנטר תכנים המועלים ברשתות החברתיות, לאתגר את הנרטיב של הארגון ו"לתת הד גם לקולות מתונים".⁶¹ גם בחריין היא יעד לפעילותו של ארגון המדינה האסלאמית בשל המתח הבין־עדתי בתחומה, בעיקר מאז אביב 2011. אולם בית המלוכה בבחריין מעלים עין נוכח הפעילות של קיצונים סונים כדי שלא לפגוע באחדות הסונית ומשום שהוא רואה בשיעים את האיום המרכזי על שלטונו.

יש לציין שמדינות המפרץ מתמודדות עם איומי המדינה האסלאמית לא רק בתוך גבולותיהן אלא גם מחוצה להם. במסגרת המאבק הזה הצטרפו ערב הסעודית, עומאן, קטר, איחוד האמירויות וכן שש מדינות ערביות נוספות בספטמבר 2014 לקואליציה הבינלאומית שבהובלת ארצות־הברית הפועלת – בעיקר מהאוויר – נגד מטרות של הארגון בסוריה ובעיראק.⁶² הפעילות של המדינות האלה במסגרת הקואליציה

אינה מסתכמת רק במתן גישה למטוסים מערביים לנחות בשטחיהן, אלא כוללת גם השתתפות פעילה בתקיפות אוויריות, אם כי מועטות יחסית.⁶³ יתר על כן, בדצמבר 2015 הכריזה ערב הסעודית על הקמת קואליציה צבאית בהשתתפות 34 מדינות מוסלמיות כדי להיאבק ב"ארגוני טרור", דהיינו בארגון המדינה האסלאמית. הנסיך מוחמד בן סלמאן, שר ההגנה ויורש העצר השני לכס המלוכה הסעודי, אף אמר כי הקואליציה אינה שוללת את האפשרות להפעיל בהמשך כוחות קרקע.⁶⁴

האיום הסלפי-ג'האדיסטי צפוי ללוות את ערב הסעודית ואת יתר מדינות המפרץ גם בשנים הבאות. עד כה התמקד ארגון המדינה האסלאמית בפגיעה בשיעים, שכן הוא העריך כי יש בכך כדי להגביר את המתח הבין-דתי ולערער את יציבותן של מדינות המפרץ. אולם לפי דוברי הארגון, מטרתו הנוכחית היא לפגוע במשטרים עצמם. לכן יש לצפות לניסיונות של הארגון לפגוע ביעדי ממשל, במתקנים ביטחוניים, במתקני נפט ואף בבכירים מבית המלוכה. על השלטונות להביא בחשבון, בין היתר, פעולות של "זאבים בודדים" – צעירים סעודים שאינם מוכרים לשירותי הביטחון ואשר עלולים לפעול בהכוונה מבחוץ, אך גם ביוזמתם – בהשראת המדינה האסלאמית.

מן הראוי לציין שלכמה ממדינות המפרץ יש עבר בעייתי בכל הנוגע למימון טרור:⁶⁵ כמה מהן העלימו עין מכספים שהעבירו אנשי עסקים וארגוני צדקה לארגוני טרור, וגם כאשר לא העלימו עין, לא פעלו באופן מספיק נחרץ כדי לשים קץ לתופעה. הלחץ שהפעילה ארצות-הברית לאחר מתקפת הטרור של 11 בספטמבר 2001 וסדרת הפיגועים בערב הסעודית במחצית הראשונה של העשור הקודם הביאו את הממלכה לפעול באופן תקיף יותר נגד מממני הטרור. בקיץ 2016 נוהל בתקשורת הסעודית קמפיין נגד ארגון המדינה האסלאמית ונגד רעיונותיו. מטרת הקמפיין הזה הייתה לבלום התארגנויות טרור מבית, אך גם כדי להדוף האשמות שלפיהן תמכה הממלכה בעבר בקבוצות טרור. במסגרת הקמפיין הזה תרמה ערב הסעודית 100 מיליון דולר למרכז הלוחמה בטרור של האו"ם.⁶⁶

מאבקה של המדינה האסלאמית במדינות המפרץ הוא בעיקר רעיוני-אידיאולוגי. אחד ההסברים לנחישות של הסעודים להילחם בארגון הן בממלכה והן מחוצה לה הוא הדמיון בין האידיאולוגיות של שני הצדדים והעובדה שרעיון הח'ליפות של ארגון המדינה האסלאמית מתחרה ברעיון הפן-אסלאמי של הממלכה. לכן משקיעות ערב הסעודית ושכנותיה משאבים רבים בניסיון לערער את הנרטיב של הארגון באמצעות הממסדים הדתיים רבי העוצמה הסרים למרותן.

הממלכה אינה יכולה לבווד את עצמה מהמלחמות סביבה. היא מעורבת בעימותים אזוריים שלהם השפעה גוברת גם על הזירה הפנימית. לפיכך על ערב הסעודית ועל יתר בתי המלוכה במפרץ לעשות יותר כדי שיהיה ביכולתם לתת מענה לאתגר שמציב

הארגון. ללא רפורמה מקיפה, למשל בתוכניות הלימודים, וללא התנעה של דיאלוג לאומי בין־עדתי הם יתקשו לעשות זאת. צעירים רבים חוזרים למדינות המפרץ משדות הקטל של עיראק ושל סוריה לאחר שעברו אינדוקטרינציה דתית ולאחר שרכשו ניסיון קרבי. סביר מאוד להניח שהם יעמידו למבחן את יציבות המשטרים המלוכניים שהם המשטרים האחרונים שעוד נותרו יציבים במזרח התיכון.

מחאות השיעים

בשלוש ממדינות המפרץ ישנם ריכוזים משמעותיים של שיעים. מידת השתלבותם במרקם החיים בשלוש המדינות האלה שונה ממדינה למדינה. השיעים בכוויית משולבים באוכלוסייה ובחלקם אף משתתפים בעשייה הפוליטית. כך, למשל, 10 מתוך 50 המקומות בפרלמנט – שלו ההשפעה הרבה ביותר מבין כל הפרלמנטים במפרץ – הם של שיעים. לעומת זאת, הממסד הדתי בערב הסעודית כופר בכשרות האסלאמית של השיעים ואף במוצאם הערבי. כתוצאה מכך מטיל בית המלוכה הסעודי הגבלות חמורות על השיעים כדי לבודדם ולמנוע מהם ביטוי פוליטי וחופש פולחן.⁶⁷

טבלה 1: שיעור השיעים במדינות המפרץ⁶⁸

מדינה	שיעור השיעים באוכלוסייה
בחריין	70%-60%
כוויית	30%-20%
ערב הסעודית	15%-10%
איחוד האמירויות	15%-10%
קטר	10%
עומאן	≤ 5%

מבין מדינות המפרץ מצבם של השיעים בבחריין הוא הגרוע ביותר, ועימותים על רקע עדתי שכיחים באי. גל ההפגנות בבחריין החל ב־14 בפברואר 2011 ומאז לא שכך. בשלבים הראשונים היו אלה הפגנות שקטות של שיעים ושל סונים כאחד שמחו על היעדר חופש פוליטי ועל היעדר הזדמנויות כלכליות. בתחילה נראה היה שהמחאה הזאת היא ביטוי נוסף של "האביב הערבי", אך מהר מאוד היא הידרדרה למאבק בעל אופי עדתי מובהק ואלים במיוחד. ההתקוממות במדינת האי הזעירה, שבה כמיליון אזרחים, לא פסקה מאז. מחאתו של הרוב השיעי נגד משפחת המלוכה הסונית נמשכת על אש קטנה, אם כי העניין התקשורתי בה דעך במידה רבה.⁶⁹ ההפגנות מתקיימות כל העת, בדרך כלל בכפרים שיעיים מסביב לבירה מנאמה, ולא פעם הן מידרדרות לאלומות

קשה.⁷⁰ בשנתיים הראשונות של ההתקוממות איבדו אלפים את מקום עבודתם עקב תמיכה במפגינים (כמו רופאים ואחיות שטיפלו במפגינים פצועים ונשלחו לכלא עקב כך), ויותר מ-40 מסגדים נהרסו.⁷¹

השיעים החיים בבחריין רחוקים מלהיות קבוצה הומוגנית. כך, למשל, יש במדינה שיעים שרואים באנשי דת מקומיים את מנהיגיהם, ואילו אחרים מזדהים בעיקר עם הממסד הדתי העיראקי בנג'ף. מעטים מהם נשמעים לאנשי הדת האיראנים שבעיר קום.⁷² לטענת המשטר בבחריין, ישנה תוכנית איראנית להקים מדינת הלכה שיעית בבחריין וכי האוכלוסייה השיעית במדינה אמורה להוציא אל הפועל את התוכנית הזאת. איראן אולי הייתה שמחה שתקום בבחריין מדינת הלכה שיעית, אבל אין שום ראיות לכך שהשיעים בבחריין מתלהבים מהאופציה הזאת. נראה שמטרת הטענה הזאת היא לדכא את מאבקם של השיעים למען דמוקרטיזציה של המדינה וכדי לגייס את תמיכת הסונים במדינה ומחוצה לה ואת תמיכת המערב.⁷³

השיעים בבחריין מאשימים את בית ח'ליפה שהוא כונן מנגנון של אפרטהייד ושל אפליה שיטתית.⁷⁴ דרישות האופוזיציה (המפוצלת והמסוכסכת) כוללות, בין השאר: ניסוח חוקה חדשה שבה יעוגנו פרלמנט נבחר, חירויות אזרחיות מלאות וחלוקת משאבים שוויונית.⁷⁵

בגלל חששו של בית המלוכה בבחריין מפני התערערות שלטונו הוא ניסה במהלך השנים לקלוט במדינה מוסלמים סונים רבים. כך, למשל, מיד לאחר שבני ח'ליפה כבשו את בחריין ב-1783 הם הזמינו שבטים סונים להתיישב באי. מאמץ דומה מתקיים גם היום: ישנם דיווחים שלפיהם מציע בית המלוכה לפליטים סורים סונים שנמלטו לירדן להתאזרח במדינה.⁷⁶

כאשר תפס חמד את השלטון בבחריין לאחר מות אביו ב-1999, עוררו חילופי השלטון תקוות בקרב האופוזיציה כי ניתן יהיה לחולל שינויים במדינה. ואכן חמד ביטל עם היבחרו את החוק לביטחון לאומי המאפשר מעצר חשודים ללא הגבלה, שיחרר אסירים פוליטיים והסכים להשיב למדינה גולים פוליטיים ולהחזיר להם את זכויותיהם הפוליטיות. ב-2001 קיבלו תושבי בחריין חוקה חדשה. לפיה הפך האמיר ב-2002 למלך, ואילו בחריין הפכה ("על הנייר" בלבד) למלוכה חוקתית. אולם תהליך הרפורמות הואט עם השנים והגיע למבוי סתום – בעיקר עקב החשש של בית המלוכה כי תהליכי הדמוקרטיזציה יעצימו את כוחם הפוליטי של השיעים. לכך נוסף לחץ של בית המלוכה הסעודי שביקש לעצור כל רפורמה פוליטית מחשש שגם השיעים בממלכה יבקשו זכויות דומות.⁷⁷ החשש מפני התחזקות השיעים בבחריין גבר לאחר שאיראן ועיראק השיעיות מתחו עליה ביקורת חריפה בשל "דיכוי אזרחי המדינה" ובשל התערבותם של "כוחות זרים" בנעשה בה.⁷⁸

בניסיון לרכך במעט את הביקורת (המועטה) במערב על דיכוי השיעים בבחריין הקים המלך ביוני 2011 ועדת בדיקה עצמאית שבראשה עמד משפטן בינלאומי מוביל. זו פירסמה בנובמבר 2011 את מסקנותיה בדו"ח מפורט שכלל ביקורת חסרת תקדים על המשטר. בין היתר נקבע בו כי כוחות הביטחון – ברובם סונים "מיובאים" ממדינות כמו פקיסטן, עיראק, ירדן ותימן – עשו "שימוש מוגזם בכוח" וכי הפרות זכויות האדם במדינה "היו שיטתיות ומכוונות".⁷⁹ עד כה נמנע המשטר מליישם את כל ההמלצות הכלולות בדו"ח.

חשדותיו של המשטר בבחריין בכוונותיה ובמעשיה של איראן אינם משוללי יסוד. בגלל קרבתה הגיאוגרפית של בחריין לאיראן ומשום שמתגוררת בה אוכלוסייה שיעית גדולה היא נהייתה יעד אטרקטיבי למעורבות איראנית.⁸⁰ מאז המהפכה האסלאמית באיראן היו כמה תקופות של מתיחות קשה בין איראן לבחריין בשל תמיכת טהראן בארגוני אופוזיציה שיעיים, בשל פעולות חתרנות של טהראן ובשל תביעות טריטוריאליות שהיא העלתה. עם זאת, כפי שכבר צוין, השיעים בבחריין לא התלהבו מהחיבוק האיראני. בית ח'ליפה האשים את איראן בהפעלת חוליות טרור ובהברחת אמצעי לחימה לתומכיה באי. מטרת הפעולות האלה הייתה – לפי בית המלוכה – לפגוע באתרים אסטרטגיים באי.⁸¹

ביוני 2016 הכביד המשטר את ידו על האופוזיציה השיעית במדינה: השלטונות בבחריין הודיעו על שלילת אזרחותו של מנהיג הדת השיעי הבכיר עיסא קאסם בשל הקשר שלו לטרור. הצעד הזה ננקט כמה ימים אחרי ששלטונות בחריין הודיעו כי תנועת האופוזיציה השיעית הגדולה אל־ופאק אינה חוקית יותר וכי כל נכסיה יוקפאו ויועברו לחזקת הממשלה – צעד שעורר תגובות חריפות של איראן והפגנות נרחבות ברחבי בחריין. בצעד חריג הזהיר מפקד כוח קודס של משמרות המהפכה באיראן, קאסם סולימאני, כי יחס מעליב ובלתי הולם כלפי איש הדת השיעי יוביל להפלת המשטר ולהתנגדות מזוינת.⁸²

הפעולות האלה של המשפחה השלטת בבחריין לא הגבירו את הפופולריות שלה בקרב העם, וכיום היא נהנית ממידת הפופולריות הנמוכה ביותר מבין שש המונרכיות. בתי המלוכה האחרים משתדלים ליצור איזון בין קבוצות הזהות השונות בתוך ממלכותיהם או לפחות בין הקבוצות הגדולות ביותר. לעומת זאת שליט בחריין חמד בן עיסא אל־ח'ליפה מבסס את משטרו על דיכוי השיעים. בהיעדר לגיטימציה עממית מבסס בית המלוכה בבחריין את שלטונו על קשריו עם ידידים זרים רבי עוצמה: ארצות־הברית וערב הסעודית. במיוחד הסעודים מעניקים לבחריין סיוע צבאי וכלכלי בהיקף משמעותי.

ערב הסעודית אינה רוצה בצמיחתה של מלוכה חוקתית בבחריין, ובוודאי שלא בצמיחת דמוקרטיה שם. אולם עם פרוץ התסיסה בבחריין היה לסעודים חשש מידי

הרבה יותר - שהמחאה תזלוג גם לשטחם ושהתושבים השיעים בממלכה, ואחריהם מגזרים מקופחים אחרים, יעלו גם הם דרישות לשוויון זכויות ולחלוקה הוגנת של המשאבים. לכן תגובתו של בית המלוכה הסעודי לאירועים בבחריין הייתה עוצמתית מאוד: שיגור כוחות של המשמר הלאומי אל האי השכן דרך גשר פהד.

הכוח ששוגר נועד לסייע לבית המלוכה הסוני השכן לשמור על שלטונו, אך גם לשלוח מסר למתנגדי המשטר בערב הסעודית שהכריזו ברשתות החברתיות על תוכניתם לקיים "יום זעם" בממלכה ביום שישי, 11 במרס 2011.

חבילות הסיוע הנדיבות שעליהן הכריז המלך עבדאללה בפברואר 2011 יחד עם האזהרות שפירסמו השלטונות ברשתות החברתיות והיד הקשה שנקטו השיגו את מטרתן ופגעו בתנופת המחאה. לעזרת השלטון נרתם גם הממסד הדתי הוואבי במדינה: הוא הכריז שההפגנות המתוכננות אינן חוקיות ומנוגדות לשריעה. התוצאה הייתה כי להפגנה המתוכננת בריאד הגיע מפגין אחד בלבד, והוא נעצר מיד עם הגעתו.⁸³ זה היה שיאו של "האביב הערבי" בערב הסעודית.⁸⁴

לסכסוך הסוני-שיעי תפקיד חשוב ביחסים בין המדינות משני עברי המפרץ ובמיוחד בין ערב הסעודית לאיראן. אומנם השיעים הם רק 15%-10% מכלל המוסלמים בעולם, אולם במפרץ הם כ-80% מהאוכלוסייה.⁸⁵ למן תחילת הטלטלה האזורית התרכזו האירועים האלימים בערב הסעודית רק במחוז המזרחי של הממלכה שבו מרוכז המיעוט השיעי (2-3 מיליון איש, בין 10% ל-15% מכלל התושבים בערב הסעודית). לראשונה הביע המיעוט השיעי בערב הסעודית את מחאתו על קיפוחו המתמשך בעקבות המהפכה האסלאמית באיראן: ב-28 בנובמבר 1979 יצאו המוני שיעים לרחובות הערים והכפרים במחוז המזרחי והפגינו לסירוגין במשך כארבעה חודשים.⁸⁶ את ההפגנות של 1979 - כמו את המחאה של נובמבר 2011 - הנהיגו צעירים שמאסו בסטטוס קוו. אולם יש שני הבדלים בולטים בין שתי המחאות: ההבדל הראשון הוא שמחאת 2011 הייתה חלק ממחאה אזורית נרחבת; ההבדל השני היה טכנולוגי: ב-2011 עמדו לרשות הצעירים אינטרנט, רשתות חברתיות וסמארטפונים, שבעזרתם יכלו לארגן בקלות רבה יותר את הפגנות. אולם לנוחות הזאת יש מחיר: השלטון יכול לפקח על הרשתות החברתיות, לאסוף בעוד מועד מידע על תוכניות לפעול נגדו לנסות לסכל אותן.⁸⁷

השיעים בערב הסעודית אינם קבוצה הומוגנית מהבחינה הדתית. הרוב משתייך לזרם התריסרי - הזרם המרכזי בשיעה (ובאיראן) - ואילו המיעוט משתייך לפלג האיסמאעילי ולזרם הזידי (שהוא הזרם השיעי המרכזי בתימן). בין השיעים הסעודים יש מי שרואים במנהיג הרוחני של איראן, עלי חמינאי, מקור סמכות דתי עליון, ואילו אחרים דבקים בהגותו ובדרכו של חכם ההלכה השיעי הבכיר עלי סיסתאני המתגורר

בעיראק. אולם האבחנות האלה אינן מפריעות לממשל הסעודי לראות בכל השיעים גורם לא נאמן שפועל למען האינטרסים של איראן.

לפי הזרם הוהאבי, השיעים אינם מוסלמים ואינם ערבים – מה שמסביר את המדיניות הנוקשה שנוקט כלפיהם השלטון בערב הסעודית: מערימים עליהם קשיים כשהם מבקשים רישיונות לבנות בתים, מרחיקים אותם ממשלות וממשלתיות וצבאיות בכירות, מקמצים בהשקעות באזורי המחיה שלהם – אף שמדובר באזורים שעשירים בנפט – ובמערכת החינוך מתעלמים לחלוטין מאמונותיהם. בבתי הספר מותר ללמד רק על האסלאם הסוני.

הדיכוי הזה לא הפחית במאומה את הסכנה שגלומה בהתקוממות של השיעים. הסכנה הזאת נובעת משלושה מאפיינים מרכזיים של השיעים בערב הסעודית: היותם מיעוט גדול והעובדה שהמחוז שבו הם מתרכזים שוכן בסמוך לאיראן ובלב תעשיית הנפט הסעודית. החשש העיקרי של בית המלוכה הסעודי הוא שאיראן תיעזר במיעוט השיעי כדי לערער את יציבות המשטר.⁸⁸

עם מותו של חומייני, ביוני 1989, הצטנן מעט הלהט המהפכני באיראן, ובעקבות זאת גם נחלש העימות בין המיעוט השיעי לבין בית המלוכה הסעודי. והייתה סיבה נוספת לרגיעה בעימות הפנים־סעודי הזה: השיעים הכירו בכוחו של הממסד הוהאבי וחתרו בהדרגה להסדרים עם השלטון כדי לשפר את מעמדם במדינה.

גם לשלטון בערב הסעודית היה עניין להרגיע את התסיסה השיעית, והוא קיווה להשיג זאת הן באמצעות חימום היחסים עם איראן והן באמצעות נקיטת צעדים לפירוק המתחים עם המיעוט השיעי. עוד בהיותו יורש עצר יזם עבדאללה סדרה של צעדים לפיוס המיעוט השיעי ובהם הכרזה על "דיאלוג לאומי" והכנסת שישה בכירים שיעים, ובהם אישה, למועצת השורא. אולם בית סעוד לא הרחיק לכת עד כדי הכרה בהיות השיעה זרם מרכזי באסלאם ונמנע מלהעניק לשיעים מעמד של אזרחים שווי זכויות. הקיפוח הבסיסי של האוכלוסייה השיעית בממלכה נותר בעינו ומדי פעם הוא אף עולה לכותרות.⁸⁹

למרות הניסיונות של בית המלוכה להרגיע את המחוז המזרחי באמצעות שילוב של מקלות (הפעלת כוח) ושל גזרים (פיתויים כלכליים) הוא נותר בעיה ביטחונית. המחוז החל שוב לתסוס ב־17 בפברואר 2011, מיד לאחר שהחלו ההפגנות בבחריין. התסיסה החריפה חודש לאחר מכן, עם כניסתם לבחריין של כוחות מערב הסעודית ומאיחוד האמירויות תחת דגלה של המועצה לשיתוף פעולה במפרץ (המשפ"מ).⁹⁰

השיעים שיצאו לרחובות בערב הסעודית שילמו מחיר לא מבוטל על המרי: עשרות מהם נורו למוות באש כוחות הביטחון, אחרים נעצרו ונכלאו, מרביתם ללא משפט.⁹¹ הלוויות ההרוגים הפכו להפגנות כוח, שכמותן לא נראו במחוז מאז המהפכה האסלאמית.

יתר על כן, השיעים החלו – לטענת משרד הפנים הסעודי – לעשות יותר ויותר שימוש בנשק חם נגד כוחות הביטחון.

ערב הסעודית האשימה לא פעם את איראן בתמיכה במיעוט השיעי בתחומה ובעידוד הפגנות אלימות בעת החג' (העלייה לרגל למכה) כדי לנסות לערער את מעמד המשטר מבית ואת מעמדה של ערב הסעודית בעולם המוסלמי. ערוץ הטלוויזיה בערבית של איראן, הזוכה לפופולריות בקרב השיעים בערב הסעודית, קורא תדיר להפגנות ומחזק את החשש של בתי המלוכה הסוניים במפרץ כי כוונת איראן לפגוע ביציבותם.⁹² בהצהרותיהם של בכירים איראנים כי בית סעוד אינו כשיר להגן על מכה ועל מדינה ראו מנהיגיה של ערב הסעודית הסתה ואיום על יציבות ממלכתם באמצעות יצירתו של אי-שקט פנימי. הצהרות כאלה הרבו האיראנים להשמיע בשבועות שלאחר אסון הדריסה בעת אירועי העלייה לרגל בספטמבר 2015. באותו האירוע נהרגו יותר מ-2,000 עולי רגל – רבים מהם איראנים.⁹³

ייתכן שדווקא הטבת תנאי חייהם של השיעים והגעה למעין אמנה חברתית איתם הייתה מסייעת לבית סעוד להרחיקם מאיראן. למשטר צריך להיות עניין מיוחד בהרגעת השיעים גם משום שתסיסה שלהם עלולה "להדביק" קבוצות נוספות, כמו נשים וסטודנטים, החשות את עצמן מקופחות. נראה כי בית המלוכה הסעודי מניח כי הרחקתם מהשטח של "מסיתים" מרכזיים תגדע את המחאה, ובוודאי תועיל במקרה של התלקחות עתידית עם איראן בשל יכולתם לסחוף אחריהם תומכים. אולם המעצרים וההוצאות להורג לא פעם דווקא מלבים את השטח ומזינים את התסיסה, כפי שקרה לאחר הוצאתו להורג של המטיף השיעי הכריזמטי, השייח' נימר אל-נימר ב-1 בינואר 2016.⁹⁴

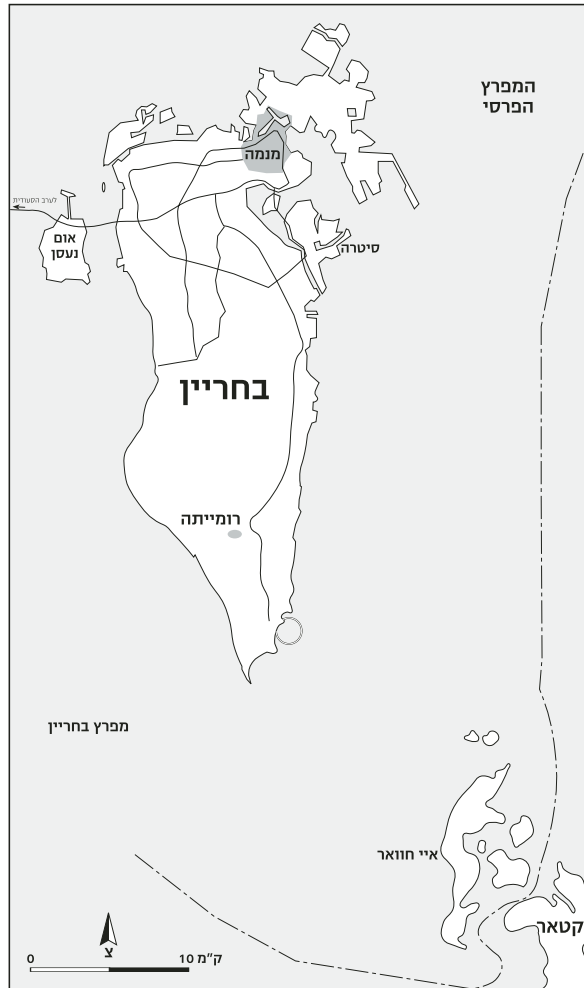
המחאה השיעית בערב הסעודית הייתה עד כה הביטוי הבולט ביותר של הטלטלה במונרכיות המפרץ מאז תחילת 2011. אולם השיעים בערב הסעודית מעולם לא סיכנו באופן ממשי את יציבות הממלכה; הסכנה האמיתית למשטר נשקפה תמיד מהסונים הסלפים.

האמת היא שמרבית השיעים מרוחקים רעיונית מהממסד הדתי האיראני. יתר על כן, כפי שכבר צוין, בית המלוכה הסעודי אחראי במידה רבה למתיחות משום שהוא משתמש ברטוריקה אנטי-שיעית כדי להגביר את התמיכה בו וביעדיו. אם השיעים יגיבו להתקפות עליהם, הדבר ישחק לידי בית המלוכה משום שיהיה בכך כדי לבסס את טענתו שהשיעים הם עושי דברה של איראן. התפתחות כזאת תקל על המשטר ללכד את הסונים מאחוריו.

אולם המשך התסיסה של השיעים עלול להוביל בסופו של דבר לדפוס פעילות אקטיבי ואלים יותר שלהם, לפחות בקרב חלק מהדור הצעיר שנראה כי מאס במנהיגי העדה. החרפה באירועים גם תעצים את הדילמה של הממסד הסעודי: כיצד ניתן להצדיק

את ההזדהות הפומבית עם ההמונים הסורים שיצאו לרחובות במחאה על הדיכוי המתמשך ובה בעת לתמוך בדיכוי השיעים בבחריין ולהמשיך את הסדר המדכא בבית?

מפת בחריין

אתגרי הירושה השלטונית: ערב הסעודית, עומאן וכוויית

דאגתה העיקרית של משפחת המלוכה בערב הסעודית, כמו דאגתם של כל שאר המשטרים במונרכיות האחרות במפרץ, היא השמירה על השלטון. לשם כך גם גובש מנגנון ייחודי להורשת השלטון שהצליח עד כה לשמור על יציבות ועל "שקט תעשייתי" יחסי גם בתוך משפחת המלוכה המסועפת שכוללת אלפי נסיכים.

מייסד הממלכה, עבד אל-עזיז אל-סעוד (אבן סעוד) מת ב־1953 בלי שהותיר מנגנון חוקתי המגדיר מי יורש את השלטון עם מות המלך. בהיעדר מנגנון כזה אומץ הנוהג השבטי שלפיו הבכירות היא הגורם המכריע בקביעת זהותו של היורש. במהלך חייו נשא אבן סעוד שמונה נשים, ומהן נולדו לו 51 צאצאים. 37 מהם היו בנים. לפי עקרון הבכירות אמור היה השלטון לעבור מאח לאח בהתאם לגילו, אך בפועל צצו לא פעם מחלוקות ומאבקי כוח בין בניו של אבן סעוד. המאבקים האלה נבעו מכך שהבנים לא היו בדרך כלל אחים מלאים אלא אחים למחצה, וכך נוצרו מחנות פוליטיים שהוגדרו על פי ייחוס משפחתי ושבטי.

היה זה המלך פהד (ששלט בשנים 1982–2005) שקבע כי רק בניו של אבן סעוד ובניהם של בניו יכולים להיות יורשי עצר ומלכים. בכך הוא שבר את העיקרון שהיה בתוקף עד אז ולפיו רק בניו של אבן סעוד רשאים לטעון לכתר. נוסף על כך קבע פהד כי המלך ייבחר גם על בסיס כישוריו ויכולותיו ולא רק בהתאם לגילו, כפי שהיה מקובל עד אז.⁹⁵ למרות העקרונות האלה שקבע המלך פהד מתברר שהמעבר לדור הנכדים, שהחל ב־2015, הוא תהליך מורכב הרבה יותר מכפי שהיה בעבר שכן משקלם של מוקדי הכוח המסורתיים שונה מבעבר. מספרם הרב של הנכדים, שלרבים מהם אצה הדרך, והחלוקה לתתי־ענפים רבים בתוך המשפחה מעמידים אפוא את יציבותה של הממלכה ואת עתידו של בית סעוד בסימן שאלה.

משקיפים מבחוץ מתקשים מאוד להעריך מראש מי יהיה היורש שכן תהליך הבחירה נעדר כל שקיפות. ההכרעות מתקבלות בפורום המשפחתי המצומצם, וההודעה מטעם בית המלוכה ניתנת רק לאחר שהפור כבר נפל. ההערכות בנוגע ליורשים הפוטנציאליים נעשות אפוא בעיקר על פי המידע המועט הדולף מתוך הדיונים הפנימיים ובאמצעות סקירה של מועמדים הנמצאים בתפקידי מפתח. בניתוחים מביאים בחשבון גם נתונים נוספים שנחשבים לבעלי משקל רב בתהליך הבחירה כמו ייחוס משפחתי, המצב הבריאותי, מידת התמיכה בקרב הנסיכים, מוצאה של האם ומידת הקרבה למלך. בעבר ניתן היה להגיע לקונסנזוס בקלות רבה, יחסית, במסגרת פורום משפחתי מצומצם שמנה כמה עשרות נסיכים, וזה היה המפתח לשמירה על יציבות השלטון בערב הסעודית. אולם מספר הנכדים של אבן סעוד נאמד כעת במאות.

על אף מורכבותה של שאלת הירושה לא ניתן לטעון כי ההנהגה בערב הסעודית מגיעה לצומת ההיסטורי הזה ללא שום הכנה. ב־2015, עם מותו של עבדאללה בן עבד אל-עזיז, היינו עדים לחילופי דורות בממלכה. המלך החדש, סלמאן בן עבד אל-עזיז, אומנם שייך לדור הבנים של מייסד הממלכה, אולם הוא המלך האחרון מהדור הזה. סדרת חילופי הגברי שעשה המלך בראשית 2015 הביאה בפעם הראשונה לקדמת הבמה את דור הנכדים. לתפקיד יורש העצר מונה שר הפנים, הנסיך מוחמד בן נאיף (57), ולתפקיד סגן יורש העצר מונה שר ההגנה החדש מוחמד בן סלמאן, אף שהוא

בן 30 בלבד. מינויים בולטים נוספים כללו שר חוץ שאינו ממשפחת המלוכה – עאדל אל־ג'ובייר, לשעבר השגריר של ערב הסעודית בארצות־הברית. זו הייתה הפעם הראשונה בתולדות הממלכה שלתפקיד שר החוץ נבחר מישהו שאינו שייך למשפחת המלוכה.⁹⁶ ככל שגדל מספרם של בני דור הנכדים שמכהנים בתפקידים בכירים, כך גדל מספרם של מוקדי הכוח הפוליטי בממלכה. כאשר כל מושל מחוז או שר מחזיק בסמכויות נרחבות בתחומו, הוא בעצם יוצר מחנה פוליטי נפרד. ההתפתחויות האלה עלולות להגביר את התחרות על המינויים ועל התפקידים השונים בכל הרבדים של המערכת הפוליטית בערב הסעודית ולא רק את התחרות על הכתר. עם זאת, אף שמספר נכדיו של אבן סעוד הוא רב, רק למעטים מהם יש ניסיון ומעמד מתאימים כדי להיחשב יורשים פוטנציאליים.

בצמרת הסעודית ישנה כיום מחלוקת בנוגע לכוחו הגובר של מחמד בן סלמאן, בנו המועדף אך חסר הניסיון של המלך, על חשבונם של יורש העצר, מחמד בן נאיף, ושל ענפים אחרים במשפחת המלוכה. חששו של בן נאיף, שדווח כי לקה במחלה קשה,⁹⁷ הוא שהמלך יעדיף לקדם את בן סלמאן על פניו וידלג עליו אף שהוא (בן נאיף) יורש העצר הראשון. אם אכן יתברר שמחמד בן נאיף סובל ממחלה קשה, ניתן להעריך שתיסלל הדרך למחמד בן סלמן לרשת את הכתר מאביו. אומנם התקשורת בערב הסעודית ובעולם מתמקדת ביחסי החוץ של הממלכה ובעימות האזורי בינה לבין איראן, אבל מאבק הכוחות בתוך משפחת המלוכה טומן בחובו גם הוא איום ליציבות השלטון והממלכה.

שני הנסיכים הבכירים שמתמודדים על הירושה עסוקים בצבירת עוצמה: בעוד מחמד בן סלמאן השיג חשיפה בזכות המלחמה בתימן, ביקורים סדירים באירופה ובארצות הברית ותוכנית כלכלית שאפתנית (ראו בפרק הקודם), הרי בן דודו, מחמד בן נאיף, האחראי לביטחון הפנים של הממלכה, מכיר את המדינה לעומקה וחולש על אימפריה שכוללת סוכנויות מודיעין, משטרה וכוחות מיוחדים שהם חלק ממערך עצום של עובדי מדינה, שופטים, פקידים ואנשי דת והאבים.⁹⁸ היריבות מעלה ספקולציות רבות גם אם בסופו של דבר שני הנסיכים לא יאתגרו זה את זה בפומבי מתוך חשש שמאבק גלוי ביניהם יפגע ביציבותו של בית המלוכה. כמו כן יש לזכור שבסופו של דבר את התוצאה יקבעו רק המלך והקרובים לו ביותר.

מינוי מחמד בן סלמאן לסגנו של יורש העצר, לשר ההגנה ולממונה על המועצה לכלכלה ולפיתוח והרחקת מרבית מקורביו של קודמו בתפקיד, עבדאללה, ממוקדי הכוח מעוררים התנגדות לשלטונו של סלמאן. זו קיבלה ב־2015 ביטוי פומבי שכמותו נדיר למצוא בערב הסעודית: בגרדיאן הבריטי פורסמו שני מכתבים שכתב נסיך סעודי מדור הנכדים (שלא הזדהה בשמו) ובהם קרא לבניו הנותרים של אבן סעוד להתאחד כדי להדיח את סלמאן. "מדוע הגורל שלנו הוא מעתה בן ערובה לגחמות

של מתבגרים ולחוסר סבלנותם?" שאל הנסיך האנונימי.⁹⁹ בשני המכתבים נמתחת ביקורת על השינויים הפרסונליים בהנהגה ועל חולשתו של המלך סלמאן (הסובל כנראה מדמנציה), ונטען בהם כי כמה נסיכים בכירים מעורבים בפרסום החריג הזה וכי הם זוכים לתמיכה בציבור ובקרב מנהיגי שבטים חשובים.

שני המכתבים חושפים מאבקי כוח בתוך בית המלוכה ומעידים על תסכול הולך וגובר בקרב הנסיכים שמרגישים כי נדחקו לשוליים לאחר הכתרתו של סלמאן. פרסום המכתבים האלה הוא צעד חריג בפוליטיקה הסעודית, שכן הקוד הבלתי כתוב של בית המלוכה שלה מחייב הגעה לקונסנזוס ופתרון סכסוכים בתוך המשפחה ומאחורי דלתות סגורות.¹⁰⁰

בעיות הקשורות להסדרי הירושה במשפחת המלוכה אינן נחלתן הבלעדית של ערב הסעודית; בעיות דומות ניצבות גם בפני עומאן. יציבותה של הסולטנות השלוה, החולשת על מצרי הורמוז האסטרטגיים, אינה מובטחת. הסיבה לכך אינה קשורה למתיחות עם איראן או לטלטלה האזורית, אלא למצב בריאותו של שליטה האבסולוטי זה 46 שנים: קאבוס בן סעיד בן ה־76 כנראה חולה במחלה סופנית. בשונה ממונרכים אחרים, לקאבוס אין אחים או צאצאים. הסולטאן, המחזיק במרבית התיקים הבכירים בעצמו, לא מינה יורש עצר, וגם אין בנמצא דמות פוליטית בעלת מעמד כשלו העשויה למלא את החלל עם לכתו.

בעיני רבים מתושבי עומאן, קאבוס הוא עומאן, ועומאן היא קאבוס. הפופולריות שלה הוא זוכה אינה מקרית: קאבוס, שתפס את השלטון מידי אביו, סעיד, ב־1970 בסיוע הבריטים ערב עזיבתם את המפרץ, קידם מאוד את עומאן. הוא שם קץ, בהדרגה, לנחשלות שאיפיינה את הסולטנות ולבידודה הבינלאומי וכן השכיל להקצות נתח גדול יותר מהעושר הלאומי כדי להבטיח את צורכי האוכלוסייה – מהלך שהקנה לו אהדה והעניק לגיטימציה לא מבוטלת לשלטונו. קאבוס תיעל את ההכנסות מנפט למפעל פיתוח אדיר והחל מיישם מדיניות חוץ ניטרלית. את מדיניותו הייחודית יש לייחס גם לעובדה שתושבי עומאן משתייכים ברובם לאבאדיה – כת מוסלמית מתונה הנבדלת מהשיעה ומהסונה.

גישתו הייחודית של קאבוס באה לידי ביטוי גם בהחלטתו לשמור על יחסים קרובים עם איראן – בניגוד לשאר מונרכיות המפרץ. לקאבוס יחס ידידותי לאיראן מאז שזו סייעה לו לדכא את המרד בחבל ט'ופאר שנמשך יותר מעשור (1962–1976). אומנם בתקופת המרד שלט באיראן השאה (שהמוטיווציה שלו לסייע לקאבוס נבעה מאופיה המרקסיסטי של תנועת המורדים בט'ופאר), ואילו כיום יש באיראן שלטון אסלאמיסטי, אך למרות זאת מקפיד קאבוס לשמר את יחסיו הטובים עם האיראנים. עומאן ואיראן, הניצבות משני עבריהם של מצרי הורמוז, הידקו עוד יותר את היחסים המדיניים והכלכליים ביניהן לאחר בחירתו של חסן רוחאני לנשיא איראן

ב־2013. הגעתו של רוחאני למסקט במרס 2014 הייתה ביקורו הרשמי הראשון במדינה ערבית מאז נכנס לתפקידו. באוגוסט 2013 היה זה קאבוס שערך את הביקור הראשון של ראש מדינה כלשהי באיראן לאחר היבחרו של רוחאני. במהלך הביקור הציג קאבוס – פעם נוספת – לתווך בחשאי בין ארצות־הברית לאיראן בסוגיית הגרעין. עומאן, שבתחומה מתגוררת קהילה שיעית קטנה ממוצא הודי (מה שמקשה על איראן להתערב בתחומה), מנצלת את קשריה עם איראן גם כמנוף נגד ערב הסעודית, שאת השפעתה הפוליטית והדתית מבקש קאבוס לרסן.

קאבוס הציג גם למערב לשמש מתווך בסוגיית הגרעין האיראני, ונראה שהוא מילא תפקיד מסוים בהשגת ההסכם שנחתם בסופו של דבר ביולי 2015. עם זאת, לקרבתה של עומאן לאיראן היו גם היבטים שליליים: עומאן סייעה לא פעם לאיראן לחמוק מהבידוד ומהסנקציות שהטילו עליה מעצמות המערב.

שכנותיה הערביות של עומאן מודאגות ממידת יציבותה ומהכיוון העתידי של מדיניות החוץ שלה. עדות לכך התקבלה ב־2011, עת הכריזה הסולטנות על גילוי "תא ריגול" של איחוד האמירויות שנועד, כך נראה, לבחון את טיב קשריה של עומאן עם איראן ואולי גם לעמוד על זהות יורשו של קאבוס.¹⁰¹

לגורמים רבים באזור ומחוצה לו יש אינטרס ברור לשמר את יציבותה של סולטנות עומאן בשל מיקומה הגיאוגרפי־אסטרטגי הרגיש ובשל תפקידה הבינלאומי הייחודי. אולם עתידה הפוליטי של עומאן תלוי בעיקר בהסדר ירושה יוצא דופן. בחוקת עומאן מ־1996 (סעיף 6) נקבע כי בתוך שלושה ימים מהרגע שבו התפנה תפקיד הסולטאן תקבע "מועצת המשפחה" את זהות היורש. אם חברי הוועדה אינם מצליחים להגיע להסכמה, יש לפתוח את שני עותקי המכתב שגנז הסולטאן והטמין בשני אזורים נפרדים בעומאן, ובהם הוא קובע את זהות יורשו. משבר ירושה הוא אפשרות שיש להביא בחשבון, שכן עלולים להיווצר מאבקים בין ענפי המשפחה השונים או בין המשפחה לצבא. כמו כן ישנה סכנה ששבטים ומחוזות שונים, ובהם ט'ופאר, ימרדו בשלטון המרכזי. האם שינוי פרסונלי בהנהגת עומאן יביא בהכרח לשינוי במדיניות החוץ שלה? ספק אם יהיה שינוי מהותי באסטרטגיה הבסיסית שלה שמונעת מהרצון לשרוד ושמטרתה היא לאזן במיומנות בין שכנים ואינטרסים מתחרים. עומאן, שהייתה הראשונה מבין מדינות המפרץ הערביות שהתירה באופן רשמי לארצות־הברית להשתמש במתקניה הצבאיים, לא תשנה באחת את האוריינטציה המדינית הפרו־מערבית שלה. אם אכן יפקוד את עומאן משבר פוליטי פנימי – ויש להדגיש שלא מדובר בתסריט ודאי – אז סביר להניח שהיא תבקש להפחית את מידת מעורבותה בענייני האזור ולהקדיש משאבים רבים יותר לטיפול בשיכון המתחים הפנימיים.

קאבוס צלח את הטלטלה האזורית הודות לרפורמות הפוליטיות והכלכליות שזם, הודות לסיוע הכלכלי שקיבל משאר מונרכיות המפרץ וגם בזכות הלגיטימציה הלא

מבוטלת שלה הוא זוכה בסולטנות. בשונה ממקומות אחרים שאותם פקדה הטלטה רצו רוב המפגינים בעומאן להמשיך להיות נתיניו של קאבוס. זה לא מפליא. תקופת שלטונו של קאבוס הביאה לסולטנות שגשוג וקדמה. הבעיה היא שכלל לא ברור אם יורשיו של קאבוס יהיו מוכשרים כמוהו. קאבוס הוא לא רק הסולטאן של עומאן אלא גם ראש הממשלה של המדינה וכן שר ההגנה ושר האוצר שלה. ההערכה המקובלת היא ששלושת המועמדים המובילים לתפקיד הם בניו של דודו, טארק. אולם לשלושתם ניסיון מוגבל בניהול ענייני המדינה שכן קאבוס דחק הצידה את כל מי שיכול היה לאיים על מעמדו. מעבר לשאלה של זהות היורש גם לא ברור עד כמה יצליחו מוסדות המדינה להישאר יציבים אחרי לכתו.

מפת עומאן

נוסף על שליטי ערב הסעודית ועומאן מתמודדת גם משפחת אל־סבאח, השולטת בכווייט מאז המאה ה־18, עם אתגרי ירושה. כווייט קיבלה את עצמאותה מבריטניה

ב־1961, ובשנה שלאחר מכן גובשה גם החוקה שלה, שלפיה המדינה היא מונרכיה, אך לצד בית המלוכה פועלים גם מוסדות בעלי סמכויות של ממש כמו מערכת משפט עצמאית ופרלמנט. האמיר השולט במדינה (מאז 2006) הוא שייח' סבאח אל־אחמד אל־סבאח (בן 87), והוא הסמכות העליונה במדינה. אחיו למחצה ויורש העצר הוא נוואף (בן 79). נוואף צפוי למלוך לאחר מותו של האמיר הנוכחי, אך עדיין לא ברור את מי הוא ימנה להיות יורש העצר שלו.¹⁰²

אזרחי כוויית רשאים להקים אגודות וגופים חברתיים, אך לא מפלגות. אף שכוויית אינה דמוקרטיה (בין היתר משום שהממשלה אינה כפופה לפרלמנט אלא לאמיר, והוא זה שממנה את ראש הממשלה), הרי הפרלמנט שלה נחשב לבעל הסמכויות הרבות ביותר מכל הפרלמנטים שבמדינות המכרץ. בין היתר בסמכותו אף לבטל צווים וחוקים שקובע האמיר. אזרחי כוויית נהנים מחופש פוליטי יחסי יותר מאשר אזרחיהן של שאר המונרכיות במכרץ.¹⁰³ יש לציין שהפרלמנט בכוויית אינו מהסס לנצל את סמכויותיו, והתוצאה היא חיכוכים רבים בינו לבין הממשלה הממונה – לעיתים עד כדי שיתוק המדינה.¹⁰⁴ כך, למשל, מאז 2014 חוותה כוויית כמה סערות פוליטיות: פיזור הפרלמנט, בחירות, מינוי שתי ממשלות ואפילו מתן פומבי לוויכוח פנימי בתוך המשפחה השלטת. באופן מסורתי ממונים לממשלה רבים מבין בני משפחת אל־סבאח. כך נשאר השלטון בידי המשפחה השלטת ללא אופוזיציה משמעותית, ונוסף על כך זוכים בני המשפחה הממונים לשרים להכשרה למקרה שייקראו לקבל את שרביט ההנהגה. השיטה הזאת הייתה אפקטיבית כל עוד המשפחה הגרעינית הייתה קטנה יחסית, אך בשנים האחרונות, בעיקר כתוצאה מתרבות הפוליגמיה, גדל משמעותית מספר הצאצאים שמעמיד כל זכר המשתייך לבית המלוכה. דוגמה בולטת לתרבות הזאת היא האמיר הקודם של כוויית, ג'אבר אל־אחמד אל־ג'אבר אל־סבאח, שלפי דיווחים שונים היה בעליהן של כ־40 נשים.¹⁰⁵ ככל שמספרם של הנסיכים גדול יותר, כך גדלה התחרות על הכתר.¹⁰⁶

על התחרות העזה בין בני משפחת המלוכה יכול להעיד האירוע הבא: באפריל 2014 פורסמה קלטת שבה הואשמו ראש הממשלה לשעבר, נאצר מחמד אל־אחמד אל־סבאח, ודובר הפרלמנט לשעבר, ג'אסם אל־קפארי, שהם מתכננים הפיכה. בין אם ההאשמה הזאת נכונה ובין אם היא מפוברקת, היא מעידה על מתיחות רבה בתוך בית המלוכה. המתיחות הזאת אינה נשארת רק בתוך בית המלוכה אלא משפיעה גם על החיים הפוליטיים שמחוצה לו: בתגובה לאישומים נגד ראש הממשלה לשעבר ונגד דובר הפרלמנט לשעבר התפטרו חמישה חברי הפרלמנט. פרצה גם מחאה ציבורית, וזו התעצמה לאחר כמה ימים כשנעצר גם מסלאם אל־בארכ, אופוזיציונר ידוע, בחשד לשחיתות. אלפים מתומכיו הגיבו בהפגנות אלימות, שאותן פיזרו כוחות משטרה באמצעות גז מדמיע ורימוני הלם.¹⁰⁷

המאבק בתוך בית המלוכה מחרף שכן בריאותו של האמיר אינה טובה. במאוס 2014 הוא נותח בארצות-הברית, ובעקבות הניתוח הוא לא הופיע בציבור ובתקשורת במשך כשלושה חודשים.¹⁰⁸ יתר על כן, במהלך ביקור באיראן ביוני 2014 נראה האמיר מטושטש ומבולבל.¹⁰⁹ יש לציין שכל כלי התקשורת בכוויית כפופים למשטר (חלקם בבעלות ישירה של בית המלוכה, ואילו אחרים – באמצעות הצנזורה) ולכן לא מתפרסמים פרטים רבים על בריאות המנהיג. עם זאת קיימות הערכות שהוא מעביר יותר ויותר סמכויות למקורביו.¹¹⁰ יורש העצר (מאז פברואר 2007) הוא כאמור נואף אל-אחמד אל-ג'אבר אל-סבאח. הוא גם סגנו של מפקד הצבא.¹¹¹ בעבר היה הקרב על הירושה מתנהל בשקט בין שני ענפים של משפחת אל-סבאח: אל-סלאם ואל-ג'אבר. נראה שכיום ידו של ענף אל-ג'אבר על העליונה, וקרב הירושה מתנהל בין כמה נסיכים המשתייכים לענף הזה.¹¹² שני המתחרים הבולטים בענף הזה הם נאצר אל-מחמד אל-חאמד אל-ג'אבר אל-סבאח ואחמד אל-פהאד אל-סבאח. כאמור, בעבר היו סכסוכים כאלה נפתרים בשקט בתוך המשפחה, אך נראה כי הסכסוך הזה כבר זלג החוצה על אף שהרשויות מקפידות על ערפול תקשורתי, ובני המלוכה מנמעים מלדבר על כך אפילו בשיחות פרטיות.¹¹³ נראה אפוא שבכוויית מתפתח קרב ירושה, שבשונה מקודמיו מתקיים גם במישור הציבורי. ומאחר שגם תמיכה ציבורית תמלא תפקיד מסוים בבחירת היורש, אפשר שאחת הדרישות מהשליט הבא תהיה ניקיון כפיים (יחסים) נוסף על קשרים טובים עם הענפים השונים של בית המלוכה.

המחאה הווירטואלית

הדור הצעיר במפרץ הוא בעל אוריינטציה טכנולוגית מפותחת ומיהר לעשות שימוש נרחב ברשתות החברתיות עם פרוץ הטלטה האזורית. באמצעותן הוא העצים את כוחו החברתי והפוליטי ושם קץ למצב שבו הפוליטיקה היא רק עניינם של בני משפחות המלוכה. הטכנולוגיה של הרשתות החברתיות חוללה שינויים מהותיים בשני תחומים: ראשית, היא איפשרה לצעירים לנהל שיח ער ולהתארגן בלי שתהיה להם הנהגה מוסכמת (מה שגם הקשה על השלטונות לפעול בדרך המסורתית של נטרול אופוזיציה באמצעות קנייתה) ושנית, היא שינתה את הגישה של הצעירים משיח על זכאות אישית ועל דרישות אינדיווידואליות לשיח על רעיונות של צדק חברתי, של אחריות ציבורית ושל חופש פוליטי. במילים אחרות: הצעירים למדו לתרגם את הבעיות האישיות שלהם לבעיות חברתיות רחבות שיש לפתור אותן לא באופן אינדיווידואלי אלא באופן משותף.

ערב הסעודית היא אחת המדינות המובילות בעולם בשימוש ברשתות חברתיות ובסמארטפונים. לראיה, הממלכה מדורגת ראשונה בעולם בשימוש בטוויטר¹¹⁴ וביוטיוב¹¹⁵

(החישוב נעשה על פי היחס שבין מספר החשבונות לבין מספר בעלי הגישה לאינטרנט). 65% מהגולשים הסעודים ביוטיוב עושים זאת באמצעות טלפון סלולרי, ובכל יום צופים הסעודים ב־90 מיליון סרטונים ביוטיוב.¹¹⁶ יתר על כן, ב־2013 היו סמארטפונים ל־72.8% מתושבי הממלכה – שיעור בעלות שהציב את ערב הסעודית במקום השלישי בעולם. במקום הראשון ניצב באותה השנה איחוד האמירויות, שבו נרשם שיעור בעלות של 73.8%. לשם השוואה: באותה השנה ניצבה ישראל במקום ה־12 (שיעור בעלות של 56.6%).¹¹⁷ ואם לא די בכל הנתונים האלה הרי שהגולשים הסעודים מבלים בממוצע כ־2.7 שעות ביום ברשתות החברתיות – הרבה יותר מאשר האמריקאים (1.6 שעות) הבריטים (1.3 שעות) והגרמנים (1.1 שעות).¹¹⁸ השימוש הנרחב ברשתות החברתיות בממלכה הוא במידה רבה מענה למגבלות החמורות המוטלות בממלכה השמרנית על מפגשים בין צעירים לצעירות.¹¹⁹

"האביב הערבי" אולי פסח עד כה על ערב הסעודית, אך עידן הרשתות החברתיות לא נעצר בשערי הממלכה. יותר מ־30% מהסעודים פעילים כיום ברשתות החברתיות, וגילם הממוצע נע בין 26 ל־55. מרביתם גברים (87%) ומיעוטם נשים (13%).¹²⁰ גם השמרנים והמטיפים הדתיים בערב הסעודית הצטרפו לעולם הרשתות החברתיות.¹²¹ אפילו בית המלוכה הבין את חשיבותן של הרשתות החברתיות, וכיום יותר ממחצית מוסדות השלטון מנהלים חשבונות טוויטר רשמיים. נוסף על אלה יש לפוליטיקאים רבים במדינה חשבונות טוויטר פרטיים.¹²² תושבי המדינה מנצלים את החשיפה הזאת כדי לתקשר ישירות עם מוסדות השלטון ועם פוליטיקאים בכירים, ולעיתים זוהי הדרך היחידה העומדת לרשותם כדי לעשות זאת.

מטיפים דתיים משתמשים ברשתות החברתיות כדי לקדם את המסרים ואת התכנים שלהם, ומהפרופיל של המשתמשים ברשתות החברתיות בממלכה ניתן ללמוד שהם אכן מרבים לצרוך תכנים דתיים. את מספר העוקבים הגדול ביותר בממלכה יש לשייח' מחמד אל־עריפי (14 מיליון עוקבים בטוויטר ו־21 מיליון עוקבים בפייסבוק) ולאחמד אל־שוקיירי (13 מיליון עוקבים בטוויטר ו־13 מיליון עוקבים בפייסבוק).¹²³ 20% מהתושבים – כך על פי סקר שנערך בממלכה והתפרסם בדצמבר 2013 – משתמשים ברשת כדי לקרוא תכנים דתיים ולצפות בהם. רק 8% עושים זאת לצרכים פוליטיים.¹²⁴ לצד הכלים המסורתיים, כמו המסגדים ורשתות הטלוויזיה, עושים הכוחות השמרניים בערב הסעודית שימוש ברשתות החברתיות כדי להעביר הטפות דתיות לקהל המאמינים שלהם במדינה ומחוצה לה. בין היתר משתמשים המטיפים ברשתות החברתיות כדי להזהיר מפני סכנת... הרשתות החברתיות. מחקר המוקדש לאופן שבו מנצל הממסד הדתי את טוויטר לצרכיו כתב עבד אל־רחמאן אל־אסם. לדבריו, הגורם הממסדי הראשון שפתח חשבון טוויטר (ב־2008) היה המשרד האחראי לשני המסגדים הקדושים (מסגד אל־חראם במכה ומסגד הנביא במדינה).¹²⁵

אך ישנם גם כוחות אחרים שעושים שימוש ברשתות החברתיות, ובהם גורמים שמבקשים לשפר את מעמד הנשים והמיעוטים בערב הסעודית. אומנם הגורמים האלה אינם קוראים לשינוי המבנים השלטוניים הקיימים ואינם מקדמים רעיונות דמוקרטיים-ליברליים באופן כללי, אלא פועלים לקידום הזכויות והשותפות הפעילה של צעירים ושל נשים במבנים הקיימים, אולם הם שוחקים בהדרגה את מקור הסמכות המסורתית. הנשים - ככלל - אינן פועלות במישרין נגד בית המלוכה, אלא חותרות להרחיב את זכויותיהן במרחב הציבורי - בפוליטיקה, בעסקים ובהוראה. בין היתר הן ניהלו קמפיין אינטרנטי שזכה לפופולריות ברשת בשם Women2Drive, ואשר מטרתו היא להביא לביטול האיסור על נהיגת נשים. הקמפיין הזה כולל התקפות על אנשי הדת.¹²⁶ בעוד שהשיח המערבי רואה לעיתים בכוחות הליברליים (יחסית) האלה את חזות הכול ומבקש לסייע להם כדי לשפר את הנראות שלהם, הרי כוחם והשפעתם ברשת אינם משתווים לאלה של המחנה השמרני.

המרחב הווירטואלי פותח בפני צעירי המדינה, שהם כמחצית מאוכלוסייתה, צוהר למידע שבעבר היה רק בידי בית המלוכה. לכן אין זה מפליא שבית המלוכה והממסד הדתי רואים במרחב הזה, ובמיוחד ברשתות החברתיות, איום ממשי שמצריך ניטור ופיקוח הדוקים - במיוחד כשמדובר בתכנים הפוגעים באסלאם ובבית המלוכה. עד אוקטובר 2015 נהנו אזרחי ערב הסעודית מחירות כמעט בלתי מוגבלת ברשת. אומנם גורמים ממסדיים השמיעו מדי פעם איומים להגביל את השימוש במרחב הווירטואלי, אולם בפועל הם איפשרו להשתמש בו באופן חופשי לחלוטין, בלי שום צנזורה. גם מי שהתבטאו ברשתות החברתיות נגד השלטון לא היו צריכים לחשוש שיבולע להם.¹²⁷ אתרים נחסמו באופן עקבי רק אם הם כללו תכנים פורנוגרפיים.

אולם באוקטובר 2015 אירעה תפנית: המשטר הודיע כי מעתה בכוונתו להעניש, ואף להוציא להורג, אזרחים שיפיצו בפייסבוק או בטוויטר "שמועות שיגרמו לבלבול בחברה". נוסף על כך פירסם המשטר ידיעה שבכוונתו להוציא להורג בצליבה צעיר שיעי בן 21 בשם עלי מוחמד אל-נימר משום שהשתתף בהפגנה ב-2012 וקרא ברשתות החברתיות לאחרים להצטרף אליו.¹²⁸ ההצהרה הזאת זכתה לסיקור נרחב במערב והביאה לגינויים נגד הממלכה ולקריאות שתחזור בה מהחלטתה.¹²⁹ נכון לכתיבת השורות האלה אין שינוי בעמדת המשטר בעניינו של הצעיר, אך הוא עדיין לא הוצא להורג. הכוונה להעניש "מפיצי שמועות" ברשת ולהוציא להורג צעיר בגלל קריאתו ברשת לצאת להפגנות מעוררת ספקות בנוגע למידת חופש הביטוי שתאפשר בעתיד הממלכה ברשתות החברתיות.

שימוש נרחב ברשתות החברתיות עושים בערב הסעודית אתרי החדשות וסוכנויות הידיעות. מתוך 42 אתרי חדשות אינטרנטיים בממלכה, ל-85% יש בחשבון ברשת חברתית אחת או יותר: פייסבוק, טוויטר, יוטיוב וכדומה. יתר על כן, לאתרי החדשות

מפת כוּוּיַת

המרכזיים יש מאות אלפי עוקבים בפייסבוק ובטוויטר. את הרשימה מוביל העיתון "אל־ריאד" בזכות קרוב לחצי מיליון עוקבים.¹³⁰ לעומת זאת, רק ל־5% מסוכנויות הידיעות הערביות הפועלות בערב הסעודית יש אתרי אינטרנט וחשבונות באנגלית – מה שמעיד כי קהל היעד שלהן הוא התושבים המקומיים ולא אזרחים של מדינות אחרות. ההצלחה היחסית של הרשתות החברתיות בערב הסעודית ובמדינות המפרץ נובעת במידה רבה מהתפוצה הרחבה של הסמארטפונים. כך, למשל, 73% מציוצי הטוויטר בערב הסעודית נעשים מסמארטפונים. סיבות נוספות להצלחת הרשתות החברתיות הן התרבות ותנאי האקלים שבעטיים ממעטים האנשים לצאת למרחב הציבורי. אולם הסיבה המרכזית קשורה כנראה לאיסורים הרבים הנכפים על הסעודים. כך, למשל, בערב הסעודית אסור להתאגד או להפגין, ואין (לפחות באופן רשמי) בתי קולנוע, פאבים או תיאטראות. הרשתות החברתיות מחליפות במידה רבה את כל אלה.

מנגד, הרשתות החברתיות העניקו למשטר כלים שלא עמדו לרשותו קודם לכן לפיקוח על האזרחים. התנקזות המחאה ברובה לאינטרנט מקילה על השלטונות לפקח על המשתמשים ולהרתיע אותם מפעילות פוליטית ממשית. זוהי הטענה המרכזית העולה מדו"ח שפירסם הארגון Human Rights Watch. לטענת כותבי הדו"ח, השימוש הגובר ברשתות דווקא מסייע למשטר הסעודי ולדומיו לבלום את המחאה.¹³¹ אולם ככל שגדל מספר המשתמשים, כך קשה יותר לעקוב אחריהם. ניתן גם לטעון שהשימוש הנרחב ברשתות משרת את המשטר בדרך נוספת: הוא מאפשר לנתינים לשחרר קיטור. אולם בסופו של דבר מהפכת הרשתות החברתיות מעניקה קול לנתינים ושוחקת בהדרגה את הלגיטימציה של בית המלוכה. עם זאת לא ניתן לומר האם ומתי תגלוש המהפכה הווירטואלית לרחוב, וכיצד תיראה. המשטרים המלוכניים במפרץ חוששים שהרשתות החברתיות ישמשו זרז להתפרצות מחאה, כפי שאירע ברפובליקות הערביות במהלך "האביב הערבי". אכן סעודים רבים מייחלים לשינוי, אך לפי שעה הם דורשים זאת בעיקר באמצעות המקלדת.

גורמי החוסן של המונרכיות במפרץ

תיאוריית מדינת הקצבה

מה מסביר את נפילתם של השליטים ברפובליקות הערביות לעומת עמידותם של המונרכים במונרכיות המפרץ? ההסברים הרווחים קשורים לניצול הנפט למטרות פוליטיות: השליטים במונרכיות העשירות בנפט קונים את אזרחיהם בתמורה לכניעות פוליטית. המונרכים משתמשים בשפע הנפט שעומד לרשותם כדי לספק לאזרחיהם משאבים רבים, אך דורשים תמורתם מחיר יקר: שהאזרחים ישלימו עם זכותם של המונרכים לשלוט ולא ידרשו לעצמם ייצוג פוליטי.

כשהחלה להתקוממות הערבית, הגדילו המונרכים במונרכיות הנפט באופן ניכר את ההטבות לאזרחיהם כדי למנוע מחאות כמו אלה שראו ברפובליקות הערביות.¹³² וזה עבד: מדינות המפרץ צלחו עד כה את הטלתה האזורית בעיקר בזכות יכולתן הייחודית "לקנות" את נתיניהן במענקים, בסובסידיות ובהטבות שונות נוספות.

באמצעות התיאוריה של מדינת הקצבה (Rentier State Theory) ניתן להסביר את אופי היחסים בין החברה לשלטון במדינות שבהן מרבית הכנסות השלטון מגיעות ממכירת משאבי טבע. השלטון במדינות האלה מחלק לאזרחים שיעור ניכר מהרווחים ואף אינו גובה מהם מיסים. בתמורה – על פי התיאוריה הזאת – השלטון משוחרר מהצורך להעניק לאזרחים גישה למערכת הפוליטית. כפי שכבר הודגש, זוהי פרקטיקה שמדכאת יוזמות כלכליות ולכן גם את הכלכלה המקומית (בשביל מה לטרוח אם ההכנסות זורמות ללא כל מאמץ?) אולם המשטרים במדינות המפרץ אינם תלויים בכספי מיסים שכן גם להם יש "רנטה" מהנפט וממקורות נוספים.¹³³

התיאוריה של מדינת הקצבה פורסמה לראשונה במהלך שנות ה-70 של המאה הקודמת, בעקבות העלייה הדרמטית במחיר הנפט שהתרחשה באותן השנים.¹³⁴ חוסיין מדאווי היה החוקר שגיבש את היסודות הראשוניים של התיאוריה, והמדינה ששימשה לו דוגמה הייתה איראן שלפני המהפכה.¹³⁵ כאמור, מטרתה העיקרית של התיאוריה היא לחשוף את האינטראקציה בין החברה לשלטון – בראש ובראשונה במדינות המפיקות נפט וגז – ואת המנגנונים המאפשרים לשלטון לשרוד גם בהיעדר דמוקרטיה.¹³⁶

חאזם בבלאווי כותב שמדינת קצבה מתאפיינת בכך שחלק קטן מהאוכלוסייה שותף להפקת העושר, ואילו הרוב עסוק בעיקר בצריכתו. לפי בבלאווי, ככל שהעושר

המופק מהנפט ומהגז רב יותר, ואוכלוסיית המדינה קטנה יותר, כך קל יותר לקיים את המודל של מדינת הקצבה. ואכן, במונרכיות המפרץ - חוץ מאשר בערב הסעודית - יש מעט תושבים. לדברי בבלאווי, מונרכיות המפרץ מספקות לאזרחיהן הטבות כלכליות רבות - שירותי רווחה, משרות ציבוריות וכן ייבוא של מיליוני עובדים זרים שמועסקים בפעילויות היצרניות ששנואות על האוכלוסייה המקומית. בדרך הזאת הרחיקו מדינות הקצבה את אזרחיהן מכל פעילות יצרנית והפכו אותם לתלויים בהמשך מתן ההטבות מהמדינה במקום לייצר מעמד ביניים אפקטיבי. זוהי אחת הדרכים המרכזיות לקניית שקט פוליטי. ויש דרכים נוספות. כך, למשל, משפחת המלוכה יוצרת קשרים פוליטיים או משפחתיים עם קבוצות שונות באוכלוסייה - קשרים שמעניקים למקושרים גישה לעושר ולמשאבים רבים. כל עוד העם מרוצה מהמצב הזה קלושים הסיכויים שהוא יתקומם.¹³⁷

המונח "רנטה" מוזכר רבות בכלכלה הקלאסית - ובמיוחד בכתביו של הכלכלן הבריטי הנודע דייוויד ריקרדו (1772-1823) - ומבטא את הגמול בגין בעלות על משאבים. במדינה ריינטרית שיעור ניכר מהכנסותיה ומהכנסות אזרחיה מקורו ברנטות שמניבים משאבי הטבע.¹³⁸ מסקנתו המרכזית של ריקרדו היא שמדינה כזאת, שהיא המנוע המרכזי בכלכלה ומחלקת לאזרחיה חלק ניכר מהכנסותיה, יוצרת "מנטליות ריינטרית" שהמאפיין המרכזי שלה הוא היעדר מוטיווציה לצאת לעבודה.¹³⁹ זוהי הסיבה המרכזית לצמיחה הכלכלית האיטית המאפיינת את המדינות הריינטריות על אף שהן נהנות מהכנסות גדולות וממשאבי טבע יקרים.

אף שלא הייתה זו מטרתה, ניתן להשתמש בתיאוריה הזאת גם כדי להסביר את היציבות הפוליטית במדינות קצבה מובהקות כמו מדינות המפרץ הערביות. היציבות הפוליטית במדינות האלה קשורה קשר ישיר לרמת החיים הגבוהה שממנה נהנים אזרחיהן. העובדה הזאת בולטת במיוחד בעידן שבו כבר הבינו אזרחי המדינות הערביות שבכוחם לשנות את הסדר הפוליטי הקיים במדינותיהם. את התזה הזאת הציג לראשונה באופן ברור ומקיף גרגורי גוס. לטענתו, העושר שמקורו בנפט ואופן השימוש בו מסבירים כיצד הצליחו המשטרים השבריריים במפרץ הפרסי לצאת בשלום מהטלטלות שפקדו אותם.¹⁴⁰

ואכן בחצי המאה האחרונה הפכו רווחי הנפט את כפרי הדייגים במפרץ לכמה מהמקומות העשירים ביותר בעולם. במוצע, יותר מ-40% מהתמ"ג במדינות המפרץ ויותר מ-80% מההכנסות של בתי המלוכה מגיעים מרווחי הנפט והגז. ההכנסות האלה מאפשרות לבתי המלוכה להעניק לאזרחיהם סובסידיות משמעותיות. מידת התמיכה באזרחים משתנה ממדינה למדינה בהתאם להכנסותיה: בחריין (הנסמכת בעיקר על הכנסות משדה נפט סעודי) ועומאן (שייצוא הנפט שלה צנוע והיא אינה חברה באופ"ק) מעניקות לאזרחיהן פחות ממה שמעניקות המדינות העשירות יותר:

ערב הסעודית, איחוד האמירויות, קטר וכוויית. ועדיין, גם המדינות העניות יחסית מעניקות לאזרחיהן סכומים לא מבוטלים.

מנהיגי מדינות המפרץ חילקו מיליארדים רבים כדי להרחיק את בני עמם מהרחובות. לו היו סבורים שהלגיטימציה המלכותית לבדה תסייע להם, הם לא היו טורחים לחלק סכומי כסף כה גדולים. העובדה שעם פרוץ הטלטלה היו מחירי הנפט גבוהים סייעה למשטרים במפרץ להעניק סיוע נדיב לאזרחיהם. אולם אם תפרוץ בימים אלה מחאה משמעותית במפרץ, בעת שמחירה של חבית נפט נמוך משמעותית מכפי שהיה ב־2011, ולאחר שרזרבות מטבע החוץ של המדינות נשחקו, יתקשו המשטרים להיות נדיבים כשהיו ולגדוע את המחאה בעודה באיבה באמצעות הצפת האזרחים בכסף. אזרחי המדינות במפרץ התרגלו לא לשלם מיסים, ולכן למשטרים שם אין יכולת אמיתית להגדיל באופן משמעותי את הכנסותיהם באמצעות גביית מיסים מהתושבים בלי להסתכן בהתססתם. כיום שיעור הכנסותיהם ממיסים מתוך התמ"ג הוא נמוך ביותר: 2.5% בעומאן, 3.4% בבחריין, 3.7% בערב הסעודית ו־5.1% בקטר.¹⁴¹ וכך בעוד שבצד של ההכנסות לא יכולות מדינות המפרץ לעשות הרבה חוץ מאשר לקוות שמחירי הנפט שוב יזנקו, הרי בצד של ההוצאות ידיהן כבולות. ברוב מדינות המפרץ קיים הסכם חברתי המעוגן בחוקה ולפיו מוטלת על השלטון החובה לספק לאזרחים חינוך ובריאות בחינם וכן דיור, חשמל ונפט מסובסדים. נוסף על כך מחויב השלטון למצוא תעסוקה הולמת לכל אזרח. מובן שאם מחירי הנפט ימשיכו להיות נמוכים או אף יפחתו עוד יותר, יהיה צורך לשנות באופן משמעותי את החוזה החברתי הקיים. אולם ברגע שבו צד אחד מפר חוזה, עלול גם הצד האחר להפר אותו. עבדאללה בן עבד אל-עזיז, מלכה לשעבר של ערב הסעודית, תיאר בפירוט רב את עיקרו של החוזה החברתי:

"בני עמי ואני יודעים היטב מהי העסקה: הם מושכים את ידיהם מפוליטיקה ומקבלים את בני משפחתי כשליטים שברכת אללה עליהם, ואנו דואגים לכל צורכיהם החומריים והרוחניים. כל הפטר־דולרים אשר ארצות־הברית בנדיבותה הרבה שילמה לי במשך השנים בתמורה לנפט שלי יכולים לספק צרכים רבים: חינוך חינם, טיפולים רפואיים, סובסידיות דיור נדיבות, מזון ודלק, ועם סיום הלימודים – מקום עבודה ממשלתי מובטח שבו משתכרים שכר גבוה, ושובו אין צורך לשאת באחריות".¹⁴²

ראשי המדינות במפרץ אינם יודעים, כמובן, אם הטלטלה תשטוף בסופו של דבר במלוא העוצמה גם את מדינותיהם. לכן הם מוציאים סכומי כסף משמעותיים כדי להוציא את העוקץ מכל התקוממות עממית פוטנציאלית. כשהחלו ההפגנות העממיות להתפשט בתחילת 2011, הגיבו המונרכים במהירות לפי ההיגיון הריינטרי: כוויית

הודיעה על תוכנית להעניק לכל אזרח 3,500 דולר ומוצרי מזון בחינם לשנה; קטר הודיעה על העלאות שכר במגזר הציבורי ובכוחות הביטחון, וערב הסעודית הכריזה על כוונתה להקצות 130 מיליארד דולר להעלאת המשכורות במגזר הציבורי, ליצירת משרות חדשות וכדי לקדם תוכניות פיתוח שונות.¹⁴³ כשעלה המלך סלמאן בן עבד אל-עזיז על כס המלוכה בערב הסעודית, הוא הורה להמשיך את הזרמת הכספים לטובת מענקים וסובסידיות לאזרחים.¹⁴⁴ החשש של בתי המלוכה במפרץ מפני התקוממויות רציניות יותר בעתיד אינו בלתי מבוסס לחלוטין, שכן כמה מהגורמים להתקוממויות במקומות אחרים קיימים גם במדינות המפרץ.

העובדה שהנפט שינה את היחסים בין המדינה לבין התושבים במונרכיות המפרץ אינה ניתנת לערעור. עושרה של האוכלוסייה – בזכות יכולותיה הכלכליות של המדינה ובזכות נכונותה לחלוק את העושר הזה עם האזרחים – הביא להפחתה משמעותית בדרישה של אותם האזרחים להשתתף בחיים הפוליטיים והפחית את הצורך של השליטים לכלול אותם בתהליך הפוליטי. בכל מדינות המפרץ יש רק שני פרלמנטים נבחרים – של כוויית שהוקם ב־1961 ושל בחריין, שהוקם ב־2002 – ולשניהם סמכויות מוגבלות.¹⁴⁵ המשאבים העצומים שעומדים לרשות המונרכיות במפרץ משחררים את שליטיהן מהצורך לשאת ולתת עם האזרחים.

לאור המציאות הזאת אין זה מפליא שהתיאוריה של מדינת הקצבה היא הפרדיגמה הבולטת בחקר המונרכיות של המפרץ הפרסי. אולם עם הזמן – בין היתר בשל הקושי של התיאוריה הזאת להסביר תהליכים שונים – נוספו לה עוד נדבכים שבהם מובאים בחשבון פרמטרים נוספים כמו הגלובליזציה, הלחצים מבפנים למודרניזציה והמאמץ של המדינות להפחית את תלותן בנפט באמצעות פיתוח כלכלותיהן. התיאוריות המתקדמות האלה של מדינת הקצבה נקראות "Late Rentierism", אך מודגש בהן שהתיאוריה הבסיסית נותרה בעיקרה תקפה.¹⁴⁶

כמה מהמדינות במפרץ חוקקו חוקים שלפיהם כל עסק זר שפועל בתחומן צריך שיהיו לו נותני חסות מקומיים. החוקים האלה העניקו הזדמנויות לתושבים רבים – גם מי שאינם מקורבים למלוכה – לקבל רנטות מאותן החברות הזרות. כך דואגות המדינות לרנטות לאזרחיהן בלי שהן יצטרכו לממן אותן.

למרות כניסתן של חברות זרות רבות למדינות המפרץ נותרו המשטרים המלוכניים המנוע הכלכלי המרכזי. בין היתר, הם המעסיק העיקרי והספק של מרבית צורכי האוכלוסייה. לכן ניתן לקבוע שהם הגורם המרכזי בחיי היום-יום של האזרחים במדינות המפרץ. בבלאווי טוען כי במדינות קצבה, כמו מונרכיות המפרץ, מבנה הכלכלה הביא את האזרחים לאמץ גישה שלפיה הרווח האישי הוא כמעט מובן מאליו ואינו תוצאה של השקעת מאמץ ומשאבים כמקובל בעולם הכלכלי שמחוץ למונרכיות הנפט. לכן

אין זה מפליא שעל פי התפיסה המקובלת במדינות המפרץ, כפי שכותב בבלאווי, "האזרחות היא מקור לרווח כלכלי".¹⁴⁷

עידן השפע של מדינות המפרץ החל בעקבות משבר הנפט בתחילת שנות ה-70 של המאה הקודמת (וליתר דיוק, בעקבות מלחמת יום הכיפורים ב-1973). לאחר יותר מ-40 שנים שבהן נהנים אזרחי המפרץ מרווחי הנפט, הם כבר אינם רואים ברנטות שהם מקבלים הטבות זמניות מהשליטים, כי אם זכויות המגיעות להם בגין היותם אזרחים.¹⁴⁸ ואם המדינה מפסיקה – לדעת אזרחיה – למלא את חובתה לדאוג לרווחתם הכלכלית, גם הם עלולים לזנוח את חובתם להיות נאמנים.

למרות האמור לעיל, יש עדיין בעיות בקשירת הקשר בין התיאוריה הריינטרית לבין ההישרדות הפוליטית של המשטרים במדינות המפרץ. כך, למשל, כותב רוס (2001) שקשה להסיק מסקנות מהמזרח התיכון בנוגע לתיאוריה הריינטרית שכן רוב המשטרים הערביים בו הם אוטוריטריים ושולטים בכוח הזרוע – ללא קשר לעושרם במשאבים ולרמת הרנטריות שלהם.¹⁴⁹

נוסף על כך נשאלת השאלה מדוע שליטים במדינות קצבה מסוימות, כמו כוויית, ראו צורך לכוון פרלמנט או מדוע מלך ערב הסעודית רואה צורך לערוך שינויים שיגבירו את השתתפות האזרחים בשלטון, גם אם באופן מזערי. לשאלה הזאת יש כמה תשובות אפשריות: בחלק מהמקרים מדובר בהשפעות של המורשת הבריטית, ובמקרים אחרים ניתן לייחס זאת לרצון להיענות ללחצים פנימיים וחיצוניים או לרצון של המשטר להגביר את מידת הלגיטימציה הכללית שממנה הוא נהנה.¹⁵⁰

מבקרו של המודל הריינטרי מסתייעים בעובדה שהוא היה קיים עוד לפני עידן הנפט. כך, למשל, משפחת המלוכה הסעודית חילקה אדמות בתמורה לנאמנות וכן גבתה עמלה מעולי הרגל והשתמשה בהכנסות כדי להימנע מהטלת מס על האזרחים.¹⁵¹ בסופו של דבר יש ליזכור שמדובר עדיין בחברות שבטיות שבהן רווח מאוד הנוהג לקנות את נאמנותם של האנשים. את המודל הזה אימצו האליטות השלטוניות, והוא אף עשוי להיות רלוונטי להבנת היחסים הבין-ערביים וקשרי הפטרונות שהתפתחו בין מדינות המפרץ לבין כמה ממדינות ערב העניות יותר הנהנות מתמיכתן הכלכלית. באותו האופן נהגו בתקופת המנדט גם צרפת ובריטניה: הן העניקו אדמות למנהיגי השבטים בסוריה ובעיראק כדי לקנות את נאמנותם לשלטון.¹⁵²

לפי ההסבר הזה, קבוצות שונות, שלהן היה לפני עידן הנפט חלק בשלטון, כמו הסוחרים או ראשי השבטים, המירו את כוחן הפוליטי בנתח מעושרה של המדינה. העובדה שבמדינות האלה יש אזרחים מועטים באופן יחסי וכי רבים מהם עדיין זוכרים את התקופה שקדמה לעידן השפע שהביא עימו הנפט תורמת לכך שעד כה לא נאלצה מדינת הקצבה להתמודד עם אתגר משמעותי כלשהו.

בעשור הקרוב צפויות להתחולל תמורות מהותיות בהסדרים הפוליטיים המסורתיים במדינות המפרץ. משאבי הנפט, שעליהם מבוססת כלכלת המפרץ, הולכים ומידלדלים, ואין הם מספיקים כדי לשמר את הסדרי השלטון הקיימים לטווח הבינוני-ארוך. על אף גודלן של עתודות הנפט במפרץ, הן סופיות, והזינוק המתמשך בהוצאות הציבוריות במפרץ אינו בר קיימא – גם בעשירות שבהן. יתר על כן, אוכלוסיית המפרץ הולכת וגדלה, צורכת יותר ויותר משאבים ונוזקת ליותר ויותר סובסידיות. אין ספק שכבר בעשור הקרוב לא ניתן יהיה לספק את צורכי האוכלוסייה באמצעות המשאבים הקיימים. לסיכום, אין די בתיאוריה של מדינת הקצבה כדי להבין את סוד היציבות של מדינות המפרץ. מעצם טבעו, מודל כלכלי מתעלם מטובות ההנאה הבלתי כלכליות שמעניקות המדינות לאזרחים כמו ביטחון וזהות לאומית. גם אין בכוחה של התיאוריה להסביר את ההבדלים הקיימים בין מדינות המפרץ – הבדלים שאינם נובעים מההיקף השונה של המשאבים שעומדים לרשותן. התיאוריה הזאת גם לא מסבירה מדוע בשתיים מהמדינות העשירות ביותר, כוויית ואיחוד האמירויות, התפתחו מערכות פוליטיות ששונות לחלוטין זו מזו. המונרך בכוויית, (האמיר) אינו שולט כדיקטטור יחיד. כוויית אינה דומה לשאר המונרכיות במפרץ שכן החוקה שלה מ-1962 מעניקה לפרלמנט כוח בלתי מבוטל, כך שמתקיים בה איזון מסוים בין האמיר לבין הממשלה והפרלמנט.¹⁵³ כמו כן לא ניתן להבהיר באמצעות התיאוריה מדוע איחוד האמירויות וקטר, שבהן רמת העושר דומה, תופסות באופן כה שונה את הסכנה הנשקפת להן מקבוצות האופוזיציה האסלאמיות. כדי לענות על השאלות האלה יש לבחון את ההיסטוריה הפוליטית של כל מדינה ואת המוסדות שהתקיימו בה עוד לפני עידן הנפט. כמו כן יש לזכור שבתיאוריה של מדינת הקצבה לא מובאת בחשבון האפשרות שציפיות האזרחים מהמדינה הן תלויות זמן וכן שתפיסותיהם בנוגע לתפקיד המדינה ולאחריותה עשויות להשתנות. ולראיה, רבים מאזרחי המדינות האלה החלו – בעקבות הטלטלה הערבית – להביע רצון להשתתף בחיים הפוליטיים לאחר עשרות שנים שבהן לא הביעו עניין רב בכך. המשטרים אינם יכולים להתעלם מהשינוי הזה של הרצון הקולקטיבי. מעל כל המשטרים האוטוריטריים במפרץ הפרסי מרחפת הסכנה של מהפכה עממית. המשטרים מודעים לכך וכדי לשרוד הם אינם מסתפקים רק בחלוקת שוחד לאזרחים (המודל של מדינת קצבה) אלא גם מקיימים דיאלוג מתמשך עם החברה כדי להגביר את הלגיטימציה שלהם. דרך נוספת שעומדת לרשות המשטרים כדי להגביר את הלגיטימציה שלהם היא לנצל את המנגנונים התרבותיים-מסורתיים העומדים לרשותם ושנידונים בפרק הבא.

תרבות ומסורת

כאמור, לצד מרכזיותו של ההסבר הכלכלי-דיינטיורי בכל ניסיון להסביר את הסיבות להישרדות המונרכיות במפרץ, יש להביא בחשבון גורמים נוספים. ביניהם יש לציין את התרבות הפוליטית (שכוללת תפיסות שבטיות ומסורתיות), מהלכי קואופטציה (שילוב של גורמי אופוזיציה בתוך הממסד) ועיצוב דעת הקהל באמצעות שליטה על החינוך ועל התקשורת.

התרבות הפוליטית היא אמצעי רב עוצמה לשימור השלטון המלוכני: מדינות המפרץ אומנם הקימו מוסדות ממשל בעלי חזות מערבית מודרנית, אבל הסוגיות החשובות באמת מוכרעות בהן במקרים רבים בפורומים שבטיים כפי שנהוג היה מימים ימימה. ואכן יש מי שרואים במונרכיות צורות ממשל טבעיות ולגיטימיות בחצי האי הערבי. על פי הגישה הזאת, המונרכים הערבים זוכים ללגיטימיות דתית ונטועים עמוק במסורת ובתרבות הערביות ולכן הם יציבים יותר לעומת שליטי הרפובליקות הערביות.

מקור לגיטימציה נוסף הוא, כאמור, הדת. כך, למשל, משפחת המלוכה בבחריין טוענת שמוצאה בשבט של הנביא מחמד, ואילו מלכי ערב הסעודית מתהדרים בהיותם השומרים של שני המקומות הקדושים ביותר לאסלאם. מונרכים אחרים מקפידים מאוד לשמור על מראית עין של אורח חיים דתי ושל שמירה על המסורת. יש בכך כדי להקהות במידה רבה את עוקצן של תנועות אופוזיציה אסלאמיסטיות.

הטענה שהמונרכיות טבעיות לעולם הערבי ולכן זוכות ללגיטימציה מקובלת על לא מעט חוקרים. כך, למשל, כותב מייקל הדסון ש"ההמשכיות יוצאת הדופן" של המונרכיות הערביות "מעידה על כך שהלגיטימציה של הממסד נובעת ממידת ההלימה בינו לבין הערכים הסוציו-תרבותיים של החברה".¹⁵⁴ דניאל ברומברג טוען כי המונרכים מצליחים לשמור על ריחוק מסוים מהזירה הפוליטית וכך להיחשב למתווך לגיטימי בין הגורמים החברתיים השונים.¹⁵⁵ ויקטור מנאלדו טוען שאזרחי המדינות במפרץ רואים במונרכים מתווכים הוגנים בינם לבין הרשות המבצעת וכי "התרבות הפוליטית הייחודית הזאת סייעה להקנות לגיטימציה למונרכיות באזור" ולכן גם הגבירה את היציבות.¹⁵⁶

בגלל חשיבותה הגדולה של הלגיטימציה העממית משקיעים המונרכים מאמצים רבים כדי להשיג אותה. לשם כך הם משתדלים מאוד – בין היתר – להיראות כמו הנציגים האותנטיים של תרבותם. כמו כן הם מדגישים את ההתאמה של משטרם להיסטוריה המקומית, לדת האסלאם ולמסורות השבטיות. אבל האמת היא שכל הטיעונים האלה אינם אלא תחבולות פוליטיות שנועדו לשכנע את הנתונים מבית ואת המבקרים מחוץ כי השלטון המלוכני הוא תולדה טבעית של ההיסטוריה ושל

התרבות המקומית. למעשה, המונרכיות הערביות במתכונתן הנוכחית אינן משמרות מסורת עתיקת יומין, אלא הן סוג חדש של ממשל.

במקרים מסוימים, כמו בקטר, באיחוד האמירויות ובבחריין, המשטרים הם תוצר של ראשית שנות ה־70 של המאה הקודמת, ואילו המשטר בכוויית הוא תוצר של ראשית שנות ה־60 של המאה הקודמת. גם בעומאן, שם טוען בית המלוכה להיסטוריה ארוכת יותר, היקף הסמכויות שמהן נהנה הסולטאן קאבוס הוא חסר תקדים ומסביר במידה רבה מדוע שלטונו יציב כל כך. כל המונרכיות האלה הן למעשה תולדה של השלטון הקולוניאלי אשר טיפח מנגנוני שליטה ודיכוי משוכללים ביותר.

הטענה בנוגע לגיטימציה, כביכול, שממנה נהנים המשטרים המלוכניים במפרץ מקבלת חיזוק מהחוקרים שמבליטים את האופי השבטי של החברות במפרץ. כך, למשל, טוען מייקל הרב¹⁵⁷ כי פגיעה באופי השבטי או בעקרונות המסורתיים תסכן את יציבות המלוכה. אחד המאפיינים הבולטים של התרבות השבטית בחצי האי ערב הוא ההתייעצות של השליט עם נתיניו. במונרכיות במפרץ באה המסורת הזאת לידי ביטוי בצורות שונות: החל ממפגשים ישירים של השליט ושל בני משפחתו עם נתיניהם במסגרת סיוריהם ברחבי ממלכתם, עבור דרך "המועצה המייעצת" והעצומות שניתן לכתוב למלך (נהוג בערב הסעודית, אם כי מיושם לעיתים רחוקות בלבד בשל החשש של החותמים להיעצר)¹⁵⁸ וכלה בפרלמנטים. בכוויית - כפי שכבר צוין - יש לפרלמנט לא מעט סמכויות.

גם גבי בן־דור מצביע על הקשר ההדוק בין שבטיות למלוכה בכלל ועל הקשר בין השליט לנתיניו בפרט. לטענתו, האופי השבטי של החברות במפרץ מקל על משפחות המלוכה השונות לשמור על קשר ישיר עם נתיניהם.¹⁵⁹ המגע הישיר של השליט ושל בני משפחתו עם הנתינים והנכונות להאזין להם הם התגלמות "הדמוקרטיה המדברית" שנותנת הזדמנות לבני העם להיפגש עם מנהיגים מדי שנה ומאפשרת למנהיג לשמור על קשר עם עמו. במסגרת המפגשים שמקיימים השליט ובני משפחתו עם הנתינים הם יכולים להתרשם באופן בלתי אמצעי מהלכי הרוח בציבור על גווני השונים, לשמוע תלונות ולהכיר מעט את "האדם הפשוט". יש לציין כי המפגשים האלה יצרו לחלק מבני המשפחות השולטות דימוי של מתווכים הוגנים בין השלטון (משפחתם שלהם) לבין האזרח הפשוט, והדבר סייע להם לחזק את מעמדם בתוך המשפחה משום שהחלו לראות בהם מעין סייסמוגרפיים רגישים להלכי הרוח בציבור.¹⁶⁰

בערב הסעודית ובאיחוד האמירויות משמשות המסורות השבטיות את האליטות ואת האזרחים (הנתינים) להעברת מסרים דו־כיוונית. בערב הסעודית נעשה הדבר בראש ובראשונה באמצעות המועצות השבטיות או המג'ליסים שנועדו במקורם לטפל בעניינים פנים־שבטיים וביחסים בין־שבטיים. המוסדות המסורתיים האלה עדיין

מאפשרים לנתינים "להוציא קיטור" במידה מסוימת וכן הם מאפשרים העברה דו-סטריית של מסרים אל האליטות ומהן.

שיתוף בקבלת ההחלטות קיים גם בתוך בתי המלוכה. בכל המונרכיות במפרץ, למעט עומאן, משתתפות משפחות המלוכה בתהליך קבלת ההחלטות, והן למעשה הגוף הביצועי במדינה. אך למרות המסורת הזאת של שיתופיות, הרי בסופו של דבר עומד אדם אחד בלבד בראש המערכת הן בחברה השבטית והן במלוכה. יש לציין כי חרף תהליכי עיור משמעותיים שחלו בעשורים האחרונים בחצי האי ערב, האופי השבטי של החברות במפרץ עודנו איתן, וגם משפחות המלוכה משתייכות בסופו של דבר לשבטים שונים.

למרות כל האמור לעיל, זו טעות לטעון כי שרדו רק המונרכיות ששלטו על חברות שבטיות. הנה, בעיראק, בתימן ובלוב לא שרדו המונרכיות, ולא ניתן לטעון שמדובר בחברות לא שבטיות.¹⁶¹ לכן יש לבסס את ההסבר גם על מאפיינים נוספים שהחשוב שבהם, לדעת מייקל הרב, הוא מידת יכולתה של משפחת המלוכה לבזר את עוצמתה בין כל חבריה. לדברי הרב, הודות לעושרן של המונרכיות במפרץ נוספו בהן משרות בכירות רבות – פרטיות וציבוריות – ואלה נמסרו כפרס ניחומים לבני המשפחה המורחבת של המונרך. אם בן משפחה סורר מבקש לארגן הפיכה נגד השלטון, הוא מתקשה לממש את שאיפתו היות שקרוביו מעדיפים לרוב לצדד בשליט הקיים ולא להמר על עמדותיהם הבכירות. הרב מראה כיצד המונרכיות היציבות במפרץ אכן התמידו באסטרטגיה הזאת, ואילו מונרכיות אחרות שלא עשו זאת, כמו לוב, נפלו.

יתר על כן, גודלן ונוכחותן של משפחות המלוכה בכל תחומי החיים מקשים על ערעור היציבות של משטריהן. במיוחד נכון הדבר כשמדובר בקטר ובערב הסעודית. שלא כמו במרוקו ובירדן, שבהן המלכים שולטים לבדם, במדינות המפרץ שולטות משפחות מורחבות. נוסף על כך יש למונרכיות ממשלות וקבינטים (מרוקנים מסמכויות של ממש) שאותם ניתן להחליף במקרה של לחץ ציבורי, כפי שאירע בעומאן. בדרך הזאת ממלאים הממשלות והקבינטים תפקיד של כליא ברק: הם סופגים את הזעם הציבורי ומונעים את הפנייתו לעבר בית המלוכה.

אך אם בוחנים את כל טכניקות ההישרדות של המונרכיות, נראה כי צודק מייקל הרב בקובעו שאחת היעילות ביותר היא חלוקת תפקידי המפתח בין בני המשפחה השלטת (עומאן יוצאת דופן בהקשר הזה משום שקאבוס לא העמיד צאצאים, ובני משפחתו המורחבת נעדרים מהשלטון). הטכניקה הזאת – כך מתברר – מעניקה למשפחה השלטת אחיזה איתנה במוסדות המדינה.¹⁶² המשפחות האלה מונות כיום אלפי נסיכים. כך, למשל, מעריכים שלבית המלוכה של ערב הסעודית יש כ-5,000 נסיכים (אם כי, כמובן, לא כולם באותו המעמד),¹⁶³ ויציבות השלטון תלויה במידה רבה בסולידריות ביניהם. הכלל הזה נכון גם לשאר משפחות המלוכה.

לצד ממלאי תפקידים רשמיים ממשפחת המלוכה ישנם גם בני משפחה ללא תפקיד רשמי, אך קרבתם למונרך מקנה להם מעמד רם בתוך המשפחה והשפעה מאחורי הקלעים. השליטה הריכוזית הזאת של בני משפחת המלוכה יחד עם מתן גמול מסיבי למגזרים החשובים באוכלוסייה משמרים נאמנות רבה למנהיג ולמשפחה השלטת. בנייתוח המקיף ביותר של הסוגיה הזאת, שאותו כתב מייקל הרב, הוא מסביר מדוע חלוקת כל תפקידי המפתח בין בני משפחת המלוכה מחזקת במיוחד את השלטון. ראשית, משפחת מלוכה גדולה שמאיישת חלק גדול מתפקידי הממשלה מונעת במידה רבה התפתחות של אופוזיציה לשליט. שנית, למשפחת מלוכה שמשותפת בשלטון יש תמריצים כבדי משקל לבחור את המנהיג הטוב ביותר מהמשפחה כדי לשמר את מוסד המלוכה.

אולם להשתתפות נרחבת של משפחת המלוכה בשלטון יש גם מגרעות: שליט שאינו שבע רצון מהתפקוד של בני משפחתו בתפקידי מפתח לא תמיד יכול לפטרם או סתם להזיזם לתפקיד אחר שבו יחוללו פחות נזקים. בעוד שמלך ירדן, עבדאללה השני, יכול היה לפטר ארבעה ראשי ממשלה בלי לערער את שלטונו, הרי כדי לפטר את ראש הממשלה בבחריין צריך המלך לפטר את דודו, בקטר צריך האמיר לפטר את בן דודו, ובכוויית הוא היה צריך לפטר את אחיינו (מהלך שאכן התרחש, אבל רק לאחר כשנה של תמרונים פוליטיים, שבסופם החליף את ראש הממשלה בן משפחה אחר). וכיצד ניתן להסביר את שרידותן של מונרכיות שבהן בני משפחת השליט אינם שותפים לשלטון, כמו עומאן? ואם המודל של המונרכיות במפרץ הוא כל כך מוצלח, מדוע הוא לא צלח כאשר רפובליקות ערביות ניסו ליישמו? אחרי ככלות הכול, צדאם חוסיין בעיראק, חוסני מובארכ במצרים, חאפז אל-אסד בסוריה, עלי עבדאללה סאלח בתימן ומועמר קדאפי בלוב ביקשו כולם להוריש את השלטון לבניהם ולהציב בני משפחה אחרים בעמדות כוח, אך "האביב הערבי" הוכיח ש"המונרכיות הנשיאותיות" הן שברירות מאוד. מבין חמשת הנשיאים הערביים שנפלו או שמשטרם נתקל בקשיים גדולים, שלושה (מובארכ, קדאפי וסאלח) תיכננו בוודאות להעביר את מושכות השלטון אל בניהם, הרביעי (צדאם) כנראה התכוון להוריש את שלטונו אבל רק החמישי (אסד) הצליח בפועל להוריש את שלטונו לבנו. עם זאת, אי-אפשר לטעון שהעברת השלטון בסוריה היא סיפור של הצלחה.

אם מונרכיה היא אפוא צורת שלטון שמותאמת היטב לעמי ערב – כפי שטענו לא מעט חוקרים – ואם מהותה של המונרכיה היא הורשת השלטון בתוך משפחת המלוכה, נשאלת השאלה מדוע התנגדו אזרחי הרפובליקות הערביות לכך ששליטיהם יורישו את שלטונם לבניהם.¹⁶⁴ יתר על כן, העובדה שברפובליקות נדחה הרעיון של הורשת השלטון מעוררת את השאלה עד כמה החברות הערביות באמת מקבלות את הלגיטימיות של השלטון המונרכי.

בני המשפחות של המונרכים מאיישים כיום כשליש מהמשרות הממשלתיות במדינות המפרץ. אבל הנוהג הזה של מתן התפקידים החשובים ביותר לבני משפחות המלוכה ניצב בפני איום של רפורמה פוליטית נוכח לחץ ציבורי ופרלמנטרי. שינויים בהרכב הקבינט בתגובה ללחצים כאלה משמעם פגיעה במשפחת השליט עצמו וכן ערעור על סמכותו. כך, למשל, נדרש המלך של בחריין בתחילת גל המחאה ב־2011 להדיח את דודו, ח'ליפה בן סלמאן אל־ח'ליפה, מראשות הממשלה – משרה שבה הוא מכהן מ־1970, עוד לפני שבחריין קיבלה את עצמאותה. ייתכן שהיענות של המלך לדרישה הזאת הייתה מאפשרת לו לבלום את הדרישה להנהגת שינויים פוליטיים מרחיקי לכת הרבה יותר, אולם הוא לא היה מוכן או יכול לעשות כן. ניתן אפוא לקבוע כי המאפיינים המבניים של המלוכה המשפחתית (מלוכה שבה כל בני המשפחה שותפים בשלטון) מקשים עליה לעיתים להפגין גמישות נוכח הדרישות להגביר ולו במעט את הדמוקרטיה ואת השתתפות האזרחים בפוליטיקה. נראה שגמישות כזאת חיונית כדי לשפר את סיכויי ההישרדות של המונרכיות במפרץ.

קל להפריך את הטענה שעצם המבנה של המונרכיה מחזק את יציבותה; לשם כך יש רק לסקור את ההיסטוריה של המזרח התיכון במחצית השנייה של המאה ה־20. באותו פרק זמן הופל השלטון המלוכני במצרים (1952), בטוניסיה (1957), בעיראק (1958), בתימן (1962), בלוב (1969) ובאיראן (1979). יתר על כן, אף שלא ניתן לטעון כי המלוכה בערב הסעודית נותרת על כנה רק הודות לשירותי הביטחון במדינה, לא ניתן להתעלם מהתפקיד החשוב שהם מילאו בשימור הסטטוס קוו במדינה. כמו כן יש להזכיר שסולטנות עומאן התמודדה עם התקוממויות בפרובינציית ט'ופר בשנות ה־60 וה־70 של המאה הקודמת אשר העמידו את המשטר בסכנה. מכאן שהטיעון בנוגע לגיטימציה התרבותית של המונרכיות האלה נשען על כרעי תרנגולת: נפילתן הייתה אפשרית בדיוק כמו הישרדותן.

מעבר לכך, לגיטימציה היא מושג שקשה למדוד אותו. כיצד ניתן לדעת אם משטר אוטוריטרי לגיטימי בעיני התושבים? משטרים אוטוריטריים מנסים לקנות מידה מסוימת של לגיטימציה ציבורית באמצעות משאלי עם ובחירות (מוטות), אך ללא סקרים ניטרליים ואמינים קשה לקבוע אם בעיני מרבית האזרחים במונרכיות הערביות הממשלים שלהם אכן לגיטימיים. יתר על כן, מונרכים טוענים בדרך כלל שהלגיטימציה שלהם כלל אינה נשענת על רצון העם. כפי שכבר צוין מקור הלגיטימציה הוא – בין היתר – קשר (אמיתי או מדומיין) לנביא מחמד או האחריות למקומות הקדושים.

מובן שהתקוממויות נגד מלך מעידות על אובדן הלגיטימציה שלו בעיני המתקוממים, אבל בהיעדר התקוממויות כיצד ניתן לדעת אם העם אכן מקבל את מרות המונרך? חוסר הלגיטימציה שאיפיון את משטר השאה באיראן חמק מעיניהם של אנליסטים ערב המהפכה של 1979. אם היעדר התקוממות ואלימות מעיד על לגיטימציה, אז

המסקנה צריכה להיות שהשלטון בבחריין - שמתמודד עם מחאה מתמשכת - אינו נחשב ללגיטימי בעיני העם.

וישנו עוד דבר שצריך להביא בחשבון: את ההיגיון. בעיצומה של הטלטלה הערבית דרשו ההמונים יותר דמוקרטיה. בשום מקום לא יצאו המונים לרחובות בדרישה להמליך עליהם מלכים. במילים אחרות: הטלטלה בעולם הערבי מערערת את הטענה שהמלוכה היא צורת השלטון הלגיטימית במרחב. לכן גם לא ניתן לקבוע בפסקנות שתפיסות דתיות או מסורות שבטיות מעניקות לגיטימציה לשלטונו של מונרך. אולם ללא יכולת של ממש למדוד את הלגיטימציה של משטר ניתן רק לטעון שהמשכיותו היא העדות ללגיטימציה שלו. אבל חוקרים רבים הרי טוענים שהלגיטימציה היא הסיבה להמשכיותו של המונרכיות. והנה לכם טאוטולוגיה במיטבה.

מפת איחוד האמירויות

הפחדה ודיכוי

כפי שכבר צוין, המשטרים במדינות הקצבה במפרץ משתמשים בעושרם כדי לשחד את אזרחיהם ולקנות לעצמם שקט. מהו מחיר השקט? על פי אחת ההערכות, רק במחצית הראשונה של 2011 הוציאו מדינות המפרץ 150 מיליארד דולרים כדי להנמיך את גובה הלהבות.¹⁶⁵ הכסף הרב הזה שימש, בין היתר, להעלאת משכורות ולבניית דירות לתושבי המדינות במפרץ. אולם המשטרים לא הסתפקו רק בכך כדי להרחיק את ההמונים מהרחובות. נוסף על כך הם עסקו בהפחדה ובהסתה והשקיעו משאבים רבים ברכישת אמצעים יקרים ומתקדמים לשיטור ולשליטה בהמונים.

מהבחינה הזאת המשטרים במפרץ אינם שונים מהותית ממדינות משטרה במקומות אחרים בעולם. מדינות המפרץ הנהיגו שיטות צנזורה מתוחכמות, הפעילו שכירי חרב נגד מפגינים¹⁶⁶ והשתיקו כמעט כל ארגון חברתי אזרחי אותנטי במסגרת התמודדותן עם גל המחאה. הן מצליחות לעשות זאת, בין היתר, בשל אדישותה של הקהילה הבינלאומית נוכח ההפרה השיטתית של זכויות האדם בשטחיהן. האדישות הבינלאומית הגיעה לשיאה בספטמבר 2015, עת נבחרה ערב הסעודית לעמוד בראש הוועדה לזכויות האדם של האו"ם. האדישות הזאת נובעת מהרצון לשמור על היציבות האזורית ועל גישה לכלכלות המפרץ.

המציאות מראה שיש מספר גדול של מובטלים במדינות המפרץ, כיסים גדולים של עוני, משאבים מידלדלים וכלכלות שבמידה רבה נכשלו בניסיון לגוון את מקורות ההכנסה שלהן ולא להיות תלויות רק בנפט. יתר על כן, במדינות האלה קיימת אוכלוסייה גדולה של אזרחים צעירים, מודרניים, משכילים שמחוברים לרשתות החברתיות ואינם מוכנים להמשיך לחיות על פי הכללים הישנים. האזרחים הצעירים האלה מביעים בגלוי את סלידתם מהסטטוס קוו ובמקרים רבים חשים סולידריות עם תנועות המחאה במרחב.

המחקרים על המפרץ אינם מדגישים כראוי את מרכיב הכפייה שקיים בכל המשטרים המלוכניים שם – אולי משום שההתקוממויות מדוכאות לרוב עוד לפני שנעשה שימוש בכוח. מדינות המפרץ הן בעלות שיעור השוטרים מהגבוהים בעולם ביחס למספר האזרחים. כך, למשל, בבחריין יש 1,867 שוטרים ל-100 אלף תושבים, ואילו בכוויית יש 1,065 שוטרים ל-100 אלף תושבים. הממוצע העולמי (הכולל 97 מדינות) עומד על 303 שוטרים בלבד ל-100 אלף תושבים.¹⁶⁷ נוסף על כך אוסרות המדינות האלה על התארגנויות פוליטיות אופוזיציוניות – גם אם הן בלתי אלימות. גורם נוסף התורם לחוסנם של המשטרים במדינות המפרץ הוא נאמנותן של זרועות הביטחון ונכונותן להגן על המערכת הקיימת מפני אתגרים פנימיים.

כוחות הביטחון בבחריין לא היססו להפעיל אמצעי דיכוי אכזריים נגד המפגינים במדינה, שהיו ברובם שיעים.¹⁶⁸ במסגרת המאמץ למחוץ את תנועת האופוזיציה הואשם ביוני 2015 מנהיג האופוזיציה, העומד גם בראש המפלגה השיעית בממלכה, שייח' עלי סלמאן, בהסתה לסרבנות ולשנאה ונידון ל-4 שנות מאסר בפועל.¹⁶⁹ עומאן נקטה יד קשה לא פחות נגד האופוזיציה. ב-2012 היא הגבירה את קצב המעצרים של פעילים ברשתות החברתיות שקראו לרפורמה פוליטית. עילת המעצרים הייתה "העלבת הסולטאן".¹⁷⁰ עם זאת, כבר ב-2013 מיהר הסולטאן קאבוס לחנון את מרביתם.¹⁷¹

בכוויית - המונרכיה בעלת ההיסטוריה הארוכה ביותר מבין כל מדינות המפרץ של חופש ביטוי יחסי - נעצרו ב-2013 25 תושבים, ובהם שלושה חברי פרלמנט לשעבר, בעוון "העלבת האמיר" בנאומים ובפרסומים ברשתות החברתיות.¹⁷² באותה השנה נידון חבר הפרלמנט לשעבר מוסלם אל-בארק - שקיבל את מרבית הקולות בבחירות במאי 2009 ובפברואר 2012 - בבית משפט בכוויית לחמש שנות מאסר בגין העלבת האמיר.¹⁷³ בעקבות המקרים האלה הציעה ממשלת כוויית חוק מדיה חדש שלפיו ייקנס כל מי שיימצא אשם בהעלבת האמיר או איש ממשל בכיר. סכום הפיצוי - כך נקבע - יהיה מיליון דולרים אמריקאיים.¹⁷⁴

המשטר בערב הסעודית פירסם באפריל 2011 צו שלפיו אסור לעיתונאים לפרסם תכנים ש"משרתים אינטרסים זרים ומחלישים את הביטחון הלאומי". הצו הזה הגביל עוד יותר את החופש המוגבל ממילא של העיתונאים הסעודים.¹⁷⁵ פעילי אופוזיציה נעצרו כמה פעמים בערב הסעודית מאז פרוץ האביב הערבי. אחד המקרים הבולטים בהקשר הזה הוא מעצרו ב-2012 של ראיף בדאווי, בלוגר ואקטיביסט סעודי, לאחר שעלב במסד הדתי במדינה. הוא הועמד לדין ונידון לשבע שנות מאסר ול-600 מלקות.¹⁷⁶ השימוש במעצרים המוניים מקובל גם בארצות הברית. כוחות הביטחון שלה עצרו 94 פעילים פוליטיים המזוהים עם האחים המוסלמים, והם הועמדו לדין בתחילת 2013 על קשירת קשר נגד המדינה.¹⁷⁷ ביולי 2013 הורשעו 68 מתוכם ונידונו לתקופות מאסר שונות.¹⁷⁸ במקביל סגרו הרשויות באיחוד האמירויות את המשרדים המקומיים של המכון הלאומי הדמוקרטי ושל קרן קונרד אדנאואר - ארגונים אמריקאי וגרמני סמי-ממשלתיים שקידמו חופש פוליטי ורפורמה - וכן את המשרדים המקומיים של מכוני מחקר כמו ה-Gulf Research Center.¹⁷⁹

אפילו בקטר השלווה יחסית, המקרינה לרוב חזות של יציבות ושל פתיחות, נאסר משורר ב-2011 ולאחר מכן נידון למאסר עולם בגין "העלבת האמיר" לאחר שפירסם שיר תמיכה באביב הערבי.¹⁸⁰ בספטמבר 2014 אישר אמיר קטר חוק המאפשר להעניש כל מי שפירסם במדיה תוכן שמזיק "לערכים החברתיים" של המדינה או "לסדר הכללי" שלה.¹⁸¹

בדצמבר 2014 הכריזה המועצה לשיתוף פעולה במפרץ (המשפ"מ) על הקמת משטרה אזורית משותפת למדינות החברות בארגון לצורך "שיפור שיתוף הפעולה נגד סחר בסמים, הלבנת כספים ופשע מקוון".¹⁸² שיתוף הפעולה הזה הורחב עד מהרה להתמודדות עם המחאה החברתית. כך, למשל, כוחות מזוינים של מדינות הארגון נשלחו לסייע לבחריין ב־2011, עת התמודדה עם המחאה שגעשה נגד בית המלוכה.¹⁸³ דוגמה נוספת: בינואר 2016 נעצר בבחריין מנהיג דת שיעי עקב השתתפותו במחאה נגד ערב הסעודית נוכח הוצאתו להורג של השייח' נימר על ידי השלטונות הסעודיים.¹⁸⁴ אם כן, בעוד ירדן ומרוקו חתרו לפתיחות מסוימת במערכות הפוליטיות שלהן בתגובה להתקוממות הערבית הנרחבת, המונרכיות במפרץ נקטו, ככלל, גישה ההפוכה. אולם נראה כי אין למונרכיות האלה אופציות רבות, שכן כל גישה אחרת הייתה גורמת לכרסום ניכר בעוצמתן של המשפחות השולטות.

תמיכה חיצונית

ליציבות של המונרכיות במפרץ תרמו גם כוחות חיצוניים. ככלל, המונרכים שמרו על קשרים חיוביים עם המערב והיו בצד המנצח של המלחמה הקרה. הודות לכך הם זכו ליתרונות ביטחוניים וכלכליים נכבדים. מובן שהמדינות המלוכניות הואשמו כי הן עושות דברה של ארצות־הברית. זו הייתה למעשה טענתו המרכזית של אוסאמה בן לאדן נגדן. אולם על אף שלאזרחי המדינות במפרץ היו הסתייגויות משליטתה של ארצות־הברית במרחב, הם הבינו שהמדינות המהפכניות באזור מסכנות אותם הרבה יותר.

כמו בריטניה לפנייה, גם ארצות־הברית התעניינה במדינות המפרץ בעיקר בשל מאגרי הנפט הגדולים שלהן, אך הנפט אינו ההסבר היחיד למדיניותה של ארצות־הברית כלפי המדינות המלוכניות. הראיה לכך היא שושינגטון תמכה גם בביטחון של המדינות המלוכניות האחרות שהן נטולות נפט, כמו ירדן. המלכים וארצות־הברית הפכו לבעלי ברית טבעיים בשל התנגדותם המשותפת ללאומיות המהפכנית של הרפובליקות הערביות. כך מצאו את עצמן באותו הצד של המתרס ארצות־הברית, הדבקה בעקרונות הליברליזם ובריבונות העם, והמונרכיות הערביות שמתעבות את הליברליזם ואינן מכירות בעיקרון של ריבונות העם.

היו גם מדינות אנטי־מהפכניות שאינן מונרכיות, אבל רק המדינות המלוכניות הפכו את ההתנגדות למהפכנות לחלק מרכזי בזותן. יתר על כן, וושינגטון גילתה שקל יותר להתמודד עם ממלכה יציבה מאשר עם אוטוקרטים מסורתיים. לדוגמה, מדיניות החוץ של מצרים השתנתה עם המעבר מנאצר לסאדאת – שינוי שקשה להאמין שהייו יכולים לראות במונרכיות. ולבסוף, מונרכיות, כך נראה, מושכות פחות אש בגלל מצבן העגום של זכויות האדם אצלן – בהשוואה לביקורת הנוקבת שנאלצות

לספוג הדיקטטורות הלא מלוכניות. ארצות־הברית ביקרה את מובארכ ואיפשרה לו ליפול ב־2011, אך באותה העת שמרה על שתיקה סביב הפיזור האלים של המפגינים בבחריין. ארצות־הברית אומנם הביעה "דאגה" נוכח הוצאות להורג המוניות ופגיעה נרחבת בזכויות האדם בערב הסעודית, אך במקביל הדגישה את היותה של בחריין "שותפה ביטחונית קריטית".¹⁸⁵

התהליכים שהביאו להיווצרות המונרכיות במפרץ, ובייחוד יחסייהן ההיסטוריים עם בריטניה, הם קריטיים להבנת המוסדות הפוליטיים שהתפתחו בהן. כמו כן יש להכיר את מערכות היחסים בין המשפחות השולטות לבין מוסדות הדת כדי להבין את התפתחות המדינות האלה. חשוב לא פחות להבין את החוזה החברתי של המונרכיות במפרץ עם אזרחיהן – חוזה המבטיח לאזרחים השתתפות אמיתית בהכנסות מאוצרות הטבע. מהחגיגה הזאת מודרים העובדים הזרים, שהם מרכיב קריטי בכלכלת המונרכיות ובשרידותן, שכן הם מאפשרים לאזרחים ליהנות ממשורות ממשלתיות קלות ומתגמלות. חשובים לא פחות להבנת שרידותן של המונרכיות הם רכיבים שאינם כלכליים כמו קואופטציה וזהות שבטית.

כאמור, הסברים לשרידות המונרכיות יש לחפש גם מחוץ לגבולותיהן. מונרכיות המפרץ מנצלות את הונן לא רק כדי לשמר את נאמנות אזרחיהן, אלא גם כדי לקנות את ידידותם של גורמים חשובים בזירה הבינלאומית, ובייחוד של מדינות ערביות מרכזיות. כמו כן מממנות מונרכיות המפרץ גופים בינלאומיים – ובראשם האו"ם – ובכך קונות לעצמן השפעה רבה על ההחלטות של אותם הגופים.¹⁸⁶

דרך נוספת לקניית השפעה היא באמצעות השקעות סלקטיביות שזוכות להד תקשורת רב כמו מימון חסויות ופרויקטים במסגרת פעילויות של אוניברסיטאות, של מוזיאונים ושל מוסדות יוקרתיים אחרים המשדרים מצוינות. ההתנהלות הזאת היא דוגמה מצוינת ליישום "העוצמה הרכה" שעליה כתב ג'וזף ניי: לא זו בלבד שהמונרכיות מקדמות את האינטרסים שלהן בדרכים לא כוחניות, אלא הן גם יוצרות לעצמן דימוי של גורמים אלטרואיסטיים, חיוביים ואחראים בקהילה הבינלאומית.¹⁸⁷

ההתקוממות בבחריין – שהייתה שיאה של הטלטלה במפרץ – לא נכשלה בשל לגיטימיות שלטונית ייחודית או בשל ערוצי תקשורת מוצלחים במיוחד עם המפגינים. ההתקוממות נכשלה כיוון שדוכאה בכוח. במלאכת הדיכוי השתתפו הן כוחות המשטר והן כוחות של מדינות האזור ובראשן ערב הסעודית ואיחוד האמירויות. כוחות הביטחון משאר מדינות המפרץ שהוצבו בבחריין מילאו בעיקר תפקיד סמלי, אולם עצם נוכחותם אותתה למפגינים – כמו גם לבעלות הברית במערב – כי ערב הסעודית ושאר המדינות המאוגדות במועצה לשיתוף פעולה במפרץ ערבות לביטחון המשטר בבחריין. הסולידריות הזאת באה לידי ביטוי גם בתמיכה כספית (בסך כ־20 מיליארד

דולר) שהעניקו מדינות המפרץ לבחריין ולעומאן ב־2011 וגם בהסכם הביטחון המשותף שעליו חתמו מדינות המפרץ ב־2012.

היציבות שהשיגו משפחות המלוכה במפרץ איפשרה להן, מחד גיסא, לכוון פרלמנטים ומוסדות פוליטיים שונים בעלי עוצמה מוגבלת שאין בה כדי לאיים על אחיזתן בשלטון, ומאידך גיסא – לקיים יחסים תקינים עם המערב. אחת מתוצאות הטלטלה האזורית היא שמדינות המערב אינן תובעות מבתי המלוכה במפרץ להנהיג ליברליזציה. גם קודם לכן תביעתן זו הייתה רפה, אך היא התנדפה כליל אחרי שהתברר בעקבות אירועי "האביב הערבי" שהחלופה למשטרים המתונים עלולה להיות משטרים אסלאמיסטיים או אף כשל מדינתי וקריסה.

למדינות המערב, ובראשן ארצות־הברית, יש אינטרסים כלכליים וביטחוניים במדינות המפרץ. כפי שכבר צוין, התמיכה שמעניק המערב למונרכיות הנפט עשויה להיות הסבר חשוב נוסף ליציבותן. בראיון שהעניק ראש ממשלת בריטניה, דיוויד קמרון, לבי־בי־סי ב־2012 הוא הצדיק את היחס המיוחד שמעניק המערב לבחריין: "בחריין אינה סוריה", הוא אמר בתשובה לשאלה מדוע מתייחס המערב באופן שונה לדיווי המחאה בסוריה ולדיווי המחאה בבחריין.¹⁸⁸

כוחות חיצוניים מילאו ועדיין ממלאים תפקיד מפתח בהישרדותם ובנפילתם של משטרים במזרח התיכון. מקובל לטעון שמשטרו של קדאפי בלוב לא היה נופל אלמלא המתקפה האווירית המסיבית של נאט"ו, שנשיא תימן, סאלח, לא היה מוותר על כיסאו ללא לחץ מסיבי של ערב הסעודית ושל שאר מדינות המפרץ העשירות (בתמורה לחסינות מפני העמדתו לדין) ולחלופין, המשטר של אסד היה נופל אלמלא נהנה מתמיכתם הפעילה והנמרצת של רוסיה, של איראן ושל חזבאללה. כמו כן סביר מאוד להניח שהמשטר בבחריין היה נופל אלמלא זכה לתמיכה צבאית משמעותית מערב הסעודית ומאיחוד האמירויות. כוחות קטנים שלהם עדיין היו בשטח האי בעת שנכתבו השורות האלה.¹⁸⁹

הטענות האלה מקובלות על לא מעט חוקרים. יש מי שטוענים כי התמיכה החיצונית היא הסיבה המרכזית להישרדותן של המונרכיות הערביות במפרץ,¹⁹⁰ ויש אחרים המשוכנעים כי הלחץ שהפעילה ארצות־הברית על מובארכ הוא הסיבה המרכזית לנפילתו. לטענתם, הלחץ הזה הוא שגרם לטיפול ההססני של המשטר המצרי באתגר שהציבו בפניו ההמונים שהתקבצו בכיכרות של קהיר וברחובותיה.¹⁹¹ אבל צריך להעמיד דברים על דיוקם: הסיבות להתקוממויות היו תמיד סוגיות מקומיות דוחקות, והיו אלה כוחות מקומיים־פנימיים ששלטו במרידות והובילו אותן. בסופו של דבר, כוחות חיצוניים מוגבלים ביכולתם לשנות את המציאות הפנימית. אין ספק שהמעורבות החיצונית שמרה על יציבות המשטר המאויים בבחריין: ערב הסעודית מנעה באמצעות

מעורבותה הצבאית בבחריין את נפילת בית המלוכה באי, אך אין ביכולתה של המעורבות הזאת למנוע את המשך התסיסה באי.

במערב חוששים שבחירות חופשיות בבחריין יולידו פרלמנט פרו־איראני שיתנגד להשאתם של כוחות צבא אמריקאיים באי ויפעל למען אינטרסים נוספים של איראן, וזו הסיבה לתגובתו הרפה יחסית של הממשל האמריקאי לצעדי הדיכוי של המשטר. אולם ככל שתימשך המחאה בבחריין כך תתקשה ארצות־הברית יותר ויותר להמשיך במדיניות עצימת העיניים. לראיה: עסקאות לייצוא אמצעי לחימה אמריקאיים, שבחלקם עלולים לשמש לדיכוי הפגנות, נתקלות בביקורת הולכת וגוברת בקונגרס, ואף ישנה האטה מסוימת בנפח של עסקאות הנשק מאז תחילת האירועים בשל הביקורת הנמשכת בקונגרס על מצב זכויות האדם באי.¹⁹² ארצות־הברית החלה לנקוט את המדיניות הזאת אף שהיא מסכנת בכך את יציבות המשטר שהוא הערובה להמשך הנוכחות של כוחותיה באי. יש לציין שהאמריקאים כבר קיבלו טעימה על מה שעלול להתרחש אם יציבותו של בית המלוכה תתערער: במהלך התסיסה נדדו כמה פעמים חלקים מהשגרירות האמריקאית לאזורים רגישים פחות. הידרדרות משמעותית עלולה להביא גם להוצאת הצי החמישי מבסיסו באי.

המונרכיות במפרץ נהנות מתמיכת המערב בזכות המיקום הגיאוגרפי־אסטרטגי שלהן ובזכות מאגרי הנפט והגז שבאדמותיהן. הן מנצלות את הנכסים האלה שבידיהן כדי "להגדיל את מספר החברות הבינלאומיות והמדינות שיש להן אינטרס לשמור על יציבותן לאורך זמן".¹⁹³ נוסף על כך, כדי לעודד נוכחות צבאית של מעצמות המערב בשטחן בונות המונרכיות – על חשבונן – בסיסים צבאיים לצבאות האלה. כך, למשל, הצי החמישי, ששטח הפעולה שלו כולל את המפרץ הפרסי, את הים הערבי ואת הים האדום, קבע את בסיסו בבחריין לאחר יציאת הבריטים משם ב־1971; בקטר שוכנת המפקדה האזורית של פיקוד המרכז האמריקאי (CENTCOM). גם בערב הסעודית יש לאמריקאים כמה בסיסים.

ארצות־הברית אינה המדינה המערבית היחידה שיש לה בסיסים במפרץ. צרפת חנכה ב־2009 בסיס ימי ואווירי משולב ראשון במפרץ באבו דאבי, וב־2015 החלה בריטניה לבנות בסיס קבע לצי שלה בבחריין, לאחר שב־1971 פינתה את כל כוחותיה מהמפרץ. גם תורכיה הודיעה כי תפתח בסיס צבאי בקטר.¹⁹⁴ בטקס הנחת אבן הפינה לבסיס הצי, בעוד הפגנות נמשכות בכפרים השיעיים מחוץ לבירה מנאמה, אמר שר החוץ הבריטי כי הבסיס החדש של בריטניה בבחריין ממחיש "את המשך המחויבות הבריטית לביטחון המפרץ".¹⁹⁵

באמצעות נוכחותם של הכוחות המערביים ביקשו המונרכים להשיג – ואכן השיגו – מידה רבה של חסינות מפני ביקורת בינלאומית על צעדי הדיכוי שהם נוקטים. בעוד שלטוניסיה ולמצרים לא עשו המעצמות הנחות, קיבלו המונרכיות במפרץ תמיכה כמעט

בלתי מסויגת מרבות ממדינות המערב. ברור שיש דיקטטורות שיכולות להמשיך להכות באופוזיציה גם נוכח התנגדות בינלאומית, אך קל ונוח הרבה יותר לנטרל התנגדויות מראש.¹⁹⁶ הנוכחות של הכוחות הזרים גם מבטיחה הגנה פיזית ולא רק מדינית על המונרכיות. בחריין היא דוגמה טובה לכך: הסיוע הצבאי והכלכלי הסעודי יחד עם התמיכה המערבית איפשרו לבחריין להשיג מחדש שליטה מבית ולגדוע (לפחות לעת עתה) את תנועת ההתנגדות.

למרות תמיכת המערב במונרכיות המפרץ איבדו אלה במידה רבה את אמונן בו, והן מבקשות "לפזר סיכונים" באמצעות שיפור יחסיהן עם מעצמות עולות כמו סין.¹⁹⁷

מפת קטר

הגברת המתח העדתי והדתי לדיכוי המהפכות

חיזוק הנרטיב שלפיו האוכלוסייה השיעית במדינות המפרץ היא גיס חמישי מסייע אף הוא לבתי המלוכה לשמר מידה רבה של לגיטימיות. בדרך הזאת הם מאחדים את השורות ומונעים ביקורת מבית. כך, לדוגמה, התפיסה שלפיה השיעים בערב הסעודית הם "סעודים" אחרים" היא רכיב חשוב בלאומיות הסעודית. בעיתות משבר מנוצל "האיום השיעי על ערב הסעודית" כדי ליצור לכידות בקרב הרוב הסוני בממלכה סביב משפחת המלוכה. טובי מתייסן, המייצג הבולט בשנים האחרונות של התזה הזאת, טוען כי אימוץ האסטרטגיה הזאת היה הסיבה המרכזית שבגינה נותר בית המלוכה של בחריין על כנו ושבערב הסעודית לא פרצה מחאה משמעותית יותר.¹⁹⁸ השלטונות במפרץ – בעיקר בערב הסעודית ובבחריין, היכן שמצויים הריכוזים השיעיים המשמעותיים ביותר – הכריזו כי יגיבו "באגרוף ברזל" כדי לרסק את המחאה, והם מאשימים לעיתים קרובות "ידיים זרות" – שם קוד למעורבות של איראן – בליבוי המתיחות.¹⁹⁹

התקשורת בערב הסעודית, שנמצאת בבעלות המשטר, מרבה להסית נגד האוכלוסייה השיעית במדינה – במיוחד בעיתות שבהן גואה המתח במדינה בין סונים לשיעים. בפעולות ההסתה האלה משתתפים משכילים סונים רבים. כך, למשל, עבד אל-עזיז אבן באז, שהיה המופתי העליון של ערב הסעודית בשנים 1993-1999, פירסם בעת כהונתו הצהרות ופתוות רבות נגד השיעה. לדוגמה, ב-2008 הוא פירסם פתווה (פסק הלכה) שלפיה אסור למכור רכוש לשיעים.²⁰⁰

מדווי אל-רשיד, שחקר את סוגיית העדתיות בערב הסעודית, טוען כי מיד עם פרוץ הטלטלה האזורית פעל בית המלוכה הסעודי כדי להעמיק את השסע בין הסונים לשיעים בממלכה כדי ללכד את האוכלוסייה הסונית מאחוריו. לטענתו, בית המלוכה הסעודי מדכא את האוכלוסייה השיעית כדי לקנות את נאמנותם של הסונים בתקופה שבה הנאמנות הזאת אינה מובנת מאליה.²⁰¹ במילים אחרות: משפחות המלוכה במפרץ – בעיקר של ערב הסעודית ושל בחריין – ניצלו מתחים עדתיים קיימים וליבו אותם כדי למנוע מחאה חוצת עדות, דהיינו כדי למנוע מהסונים להצטרף למחאה – כפי שאכן קרה בתחילת המחאה בבחריין. העובדה שלמעשה כל כלי התקשורת הם בשליטה כזו או אחרת של המשטרים סייעה להם להפיץ את הנרטיב העדתי.²⁰²

אל-רשיד טוען אפוא שבעיניהם של בתי המלוכה במפרץ – ובמיוחד בעיניהם של בתי המלוכה בערב הסעודית ובבחריין בעלות האוכלוסיות השיעיות הגדולות – הקרע הסוני-שיעי הוא בראש ובראשונה הזדמנות לעורר תחושות של איבה וללבות סכסוכים לצרכים פוליטיים. אולם הגישה הזאת אינה מעניקה משקל מספיק לעובדה שבעיניהם של בתי המלוכה הערביים במפרץ השיעים ואיראן הם איום ממשי עליהם. ויש בגישה

הזאת של אל-רשיד וגם של מתייסן חולשה נוספת: היא אינה מביאה בחשבון שהמתח העדתי במפרץ אינו מוכוון רק מלמעלה (Top-Down) באמצעות הסתה ושיסוי אלא גם מלובה מההמונים הסונים (Bottom-Up). כלומר, המתח בין העדות הוא מאפיין עמוק המורש הן בחברות והן בממסדים הדתיים הסוניים. הוא קיים גם מחוץ למונרכיות במפרץ (למשל בלבנון ובעיראק) וגם מחוץ למזרח התיכון (למשל, בהודו ובפקיסטן). יתר על כן, אף שהטלטלה הערבית העמיקה מאוד את השסע הסוני-שיעי, הוא כמובן קדם לה. למעשה הוא קיים בעוצמות עולות ויורדות מאז נוסדה השיעה, שנים ספורות לאחר מות הנביא מחמד.²⁰³

מעמדם של השיעים נחות במיוחד בערב הסעודית מאז אימצה זו את האסכולה החנבלית-זהאבית של האסלאם הסוני. על פי האסכולה הזאת, כל השיעים – לרבות אלה המשתייכים לזרם המרכזי של האסלאם השיעי – הם כופרים.²⁰⁴ החידוש של העת האחרונה, לפי מתייסן, הוא השימוש הפוליטי – כלפי פנים וכלפי חוץ – שעושים השליטים במפרץ בקרע הדתי.²⁰⁵ הגישה הזאת עלולה להחריף את המתחיות הקיימת ממילא בין הסונים לשיעים במפרץ ולהוביל להסלמה באלימות. האסטרטגיות האלה, המסייעות למשפחות המלוכה לשמור על שלטונן, עלולות להוביל גם להחרפת הקיטוב החברתי. כך, למשל, במהלך ההפגנות בבחריין ב-2011 טענה הממשלה שהמפגינים השיעים הם "בוגדים וסוכנים איראנים" ובדרך הזאת בודדה אותם מהחברה הסונית, החלישה את התמיכה בהם והצליחה להסיט את תשומת הלב של הציבור מהאפליה השיטתית הקיימת במדינה.

ליבוי השסע העדתי הוא אכן אחת הסיבות המרכזיות להצלחתן של המונרכיות במפרץ לשרוד את הטלטלה הערבית. עם זאת, כפי שכבר צוין, יש לזכור שבמדינות המפרץ קיים חשש אותנטי מאיראן ומשאיפותיה להגמוניה במפרץ.²⁰⁶ היריבות בין איראן לבין ערב הסעודית ומדינות המפרץ הערביות מקורה במחלוקות גיאופוליטיות ואידיאולוגיות מהותיות, ולא ניתן להפריד בין הדינמיקה האזורית לבין האירועים בזירות הפנימיות של מדינות המפרץ. תקופת נשיאותו של אחמדניג'ד, אירועי הטלטלה האזורית והתמיכה של איראן במשטר אסד, במשטר נורי אל-מאלכי בעיראק ובשיעים החות'ים בתימן הגבירו את המתחיות בין הגוש הסוני-מלוכני לבין איראן השיעית ובאופן ספציפי – את החשש ממעורבותה של איראן בענייני הפנים של המונרכיות הערביות הסוניות.

חלק לא מבוטל מהמחאה במפרץ התפתח באזורים בעלי רוב שיעי – בבחריין ובמידה מועטה יותר במחוז המזרחי בערב הסעודית. העובדה הזאת וכן העימותים עם איראן ושלוחיה במרחב תרמו לעליית מדרגה במאבקן של מונרכיות המפרץ באיראן. אחת מתוצאותיו של המאבק הזה היא החלטת המונרכיות לאמץ מדיניות חוץ וביטחון אסרטיבית יותר שהובילה אותן לתפוס מקום מרכזי יותר בסדר היום

הביטחוני והפוליטי במרחב. בעקבות "האביב הערבי" התחזקה תחושתם של בתי המלוכה במפרץ כי יש לבלום את איראן, ונראה שמדינות המפרץ הערביות מוכנות כיום יותר מאי פעם בעבר לפעול כקולקטיב, להנהיג ולהציג חלופות לסדר הערבי הקיים. ככלל, ערב הסעודית מעדיפה לפעול מאחורי הקלעים ובאמצעות שליחים כדי להגביל את השפעתה של איראן בזירות השונות ובמקביל לשמור על מראית עין של יחסים תקינים עימה. בדרך הזאת רוצה ערב הסעודית למנוע מצב שבו העימות הסמוי ברובו יהפוך להתנגשות חזיתית גלויה.

לא רק השיעים מואשמים בהיותם גיס חמישי. ככל שהחריפה הטלטלה האזורית, כך הלכו ותפסו האחים המוסלמים את תפקיד האויב מספר אחת של מונרכיות המפרץ. לאחר שהפלגים האסלאמיסטיים קיבלו קולות רבים בבחירות בכווייט בפברואר 2012 ולאחר ניצחונם של האחים המוסלמים בבחירות במצריים ביוני 2012 החלו המשטרים במפרץ לראות בהם איום אזורי רב עוצמה. רבים מ-64 האקדמאים, עורכי הדין ופעילי זכויות האדם שנעצרו באיחוד האמירויות היו קשורים לאל-אסלאח, הסניף המקומי של האחים המוסלמים, שהייתה לו אחיזה חזקה במיוחד באמירות הענייה יחסית ראס אל-ח'יימה. כאשר הסתמן שהאחים המוסלמים הם המרוויחים העיקריים מ"האביב הערבי", החלו המשטרים במפרץ להפגין כלפיהם יחס יותר ויותר נוקשה.

הדמוניזציה של היריבים ("השיעים הם גיס חמישי של איראן", "האחים המוסלמים הם טרוריסטים") איפשרה לשליטים במפרץ לטשטש את מגרעותיהם שלהם ולחזק את התחושה - בעיני רוב אזרחיהם ובעיני משקיפים בינלאומיים - שהם "האופציה השפויה" שאסור לוותר עליה שמא תבוא במקומם חלופה לא צפויה ומסוכנת. כך מצליח משטר שבאמת שייך לעידנים אחרים של ההיסטוריה האנושית לשמור על רלוונטיות, וזאת בחברה שההשכלה ורוחות הקדמה חילחלו לתוכה בהיקף נרחב.

טכניקה נוספת שחביבה על המשטרים במפרץ להחלשת האופוזיציה היא הקואופטציה, שכבר הוזכרה בעבודה הזאת. על פי הטכניקה הזאת מנסה הממסד לשלב בתוכו את כוחות האופוזיציה באמצעות קנייתם. זה הצליח עד כה במידה רבה, אולם עלול להיתקל בעתיד בקשיים הולכים וגדלים בעקבות עלייתן של תנועות אופוזיציה קשוחות יותר שאינן מוכנות שיקנו אותן ובשל משאבים הולכים ופוחתים שיקשו על הממסד לקנות את יריביו.

סיכום: המונרכיות מול הרפובליקות

בעשורים האחרונים התמודדו הן המונרכיות והן הרפובליקות בעולם הערבי עם מהפכות ועם מחאות, ובשנים האחרונות נחשף פער בין רמת היציבות של המשטרים השונים. הטענה ששש המונרכיות במפרץ הן ייחודיות בהצלחתן לשרוד מפחיתה מערכן של ההצלחות שהיו לרפובליקות בשימור שלטון לאורך השנים ומתעלמת מחומרתה של ההתקוממות שפרצה בבחריין במסגרת הטלטלה האזורית. להתקוממות הזאת, שדוכאה במהירות ובברוטליות בעזרת שאר מדינות המפרץ, יש משמעות סמלית מכרעת בהקשר הזה, שכן ניתן להניח שגורלה הוא שהכריע, לפחות לעת עתה, את גורלן של שאר ההתקוממויות במפרץ.

מיד עם פרוץ הטלטלה האזורית – ועוד לפני שהגיעה למפרץ – התנגדו לה המשטרים המלוכניים משום שראו בה איום על האינטרסים שלהם. ההתנגדות הזאת עירערה את הלגיטימציה שלהם מאחר שהיא הבליטה את היותם גופים אנכרוניסטיים המתנגדים לכל שינוי. מדיניות מאוזנת יותר, הבנויה מחד גיסא על נכונותם של מלכים ושל אמירים לפתוח את המערכת הפוליטית ומאידך גיסא על מוכנותו של הציבור להסתפק בשותפות מוגבלת בלבד בשלטון עשויה אפוא לסייע למונרכיות במאבק ההישרדות שלהן.

ערב הסעודית, איחוד האמירויות, כוויית, בחריין, קטר ועומאן כבר ניצבו בעבר בפני כמה וכמה תנועות אופוזיציה שונות. אולם ברוב המקרים לא הצליחו התנועות האלה להתפשט ונטו לייצג פלחים צרים למדי באוכלוסייה המקומית. באמצעות מגוון של אסטרטגיות הישרדות שמופנות כלפי פנים וכלפי חוץ הצליחו המשטרים המלוכניים לשמור על יציבותם. אולם המבנים הפוליטיים והכלכליים שעליהם מבוססות המדינות האוטוקרטיות האלה עומדים בפני לחצים הולכים וגוברים. אפשר שלא יעמדו בלחצים האלה אם עוד ועוד פלחים באוכלוסייה יחליטו לאתגר את האליטות השולטות.

בחיבור הזה הודגשה חשיבותם הגדולה של רווחי הנפט שמשמשים לפיוס אופוזיציה מבית ולקניית תמיכה מבחוץ, וצוין שהם ההסבר המשכנע ביותר ליציבות המונרכיות במפרץ. אולם רווחי הנפט אינם מספרים את כל הסיפור: ישנם גורמים נוספים שתורמים ליציבות המשטרים ובהם לגיטימציה שמבוססת על דת ועל מסורת וכן תמיכה חיצונית לא מבוטלת. אולם גם ההסברים הנוספים האלה נשענים בסופו של דבר על הנפט ועל רווחיו. ללא הנפט לא הייתה מגיעה עזרה חיצונית וללא הנפט ספק

אם די היה בלגיטימציה המסורתית כדי למנוע מחלוקות בתוך בתי המלוכה ובינם ולבין השבטים והממסדים הדתיים.

מאז תחילת הטלטלה בעולם הערבי הוציאו מדינות המפרץ מיליארדי דולרים כדי לקנות לעצמם שקט – החל ממענקים במזומן לאזרחים והעלאות שכר וכלה בפרויקטים של פיתוח וביצירת משרות. ההיגיון העומד מאחורי האסטרטגיה הזאת הוא פשוט: רוב האנשים אינם ממהרים לנשוך את כף היד שמאכילה אותם בנדיבות כל כך גדולה. ואם יש מי שעושים זאת, מופעל נגדם אגרוף ברזל וממהרים להוקיע אותם ולקבוע שמדובר בטרוריסטים או בגיס חמישי איראני.

במלחמת ההישרדות הזאת אין למשטר מלוכני יתרון שנובע מעצם מהותו – כפי שניתן ללמוד מהמונרכיות הרבות שהיו במזרח התיכון במאה ה-20 ולא שרדו. אשר למונרכיות במפרץ – עד כה פעלה היטב המשוואה שיצרו בתי המלוכה: מתן הטבות במיליארדי דולרים לאזרחים בתמורה למשיכת ידיהם מפוליטיקה. אולם בתי המלוכה אינם מסתפקים רק במשוואה הזאת, שאותה הם יכולים לקיים בזכות רווחי הנפט, אלא נוקטים אסטרטגיית הישרדות דואלית לטיפול בהשלכות הטלטלה: אימוץ דוקטרינות דרקוניות לדיכוי מתנגדיהם במקביל למאמץ המתמשך "לשחד" את האזרחים כדי להשתיקם.

כוח המשיכה של ההסבר שלפיו רווחי הנפט הם התורמים יותר מכול ליציבות המונרכיות במפרץ הוא גבוה, וזה מובן. עם זאת, פרט לכך שהוא אינו ההסבר היחיד, הוא גם אינו מנבא את המשך הישרדותן של המונרכיות במפרץ. בעבר נפלו שליטים כמו קדאפי והשאה של איראן אף שנהנו מעושר הנפט, ואילו שליטים אחרים, שאין ברשותם משאבי נפט, כמו מלכי ירדן ומרוקו, מצליחים לשרוד. המונרכיות במפרץ שרדו עד כה משום שעמדו לרשותן כלי הישרדות רבים והן היטיבו להשתמש בהן. כל הכלים האלה שנסקרו כאן בפירוט הם עדיין תקפים, אך עם זאת אין בהם כדי להבטיח את היציבות גם בעתיד.

בגלל גורמי הסיכון שבפניהם ניצבים המשטרים המלוכניים – המשאבים הטבעיים ההולכים ומידלדלים והריבוי הטבעי הגבוה (2.44% בערב הסעודית, 4.1 ילדים לאישה בממוצע) – אי אפשר יהיה להמשיך לאורך זמן במדיניות הסובסידיות הנוכחית שמבטיחה לאזרחים קצבאות נדיבות "מהעריסה ועד לקבר". ביטול הסובסידיות, השחיתות, ההוצאות חסרות האחריות על פרויקטים מגלומניים והמיליארדים שצוברים בני משפחות המלוכה עלולים להביא בסופו של דבר לניסיונות הפיכה בחלק מהמונרכיות ואולי אף בכולן.

המשברים שעוד ממתנינים למדינות המפרץ עלולים להגביר בהן את הקיטוב החברתי ולהעמיק את הפילוג העדתי והחברתי. קבוצות אופוזיציה יכולות לנצל את

המשברים האלה כדי לצבור תאוצה, וכוחות אזוריים ובינלאומיים עלולים לנצל את החולשה הפוליטית כדי להגביר את השפעתם.

ספק רב אם השליטים במדינות המפרץ ינסו להתמודד עם התמורות הגדולות העומדות בפתח באמצעות רפורמות שלטוניות שיתנו לעמיהם יותר השפעה. ככלל, שליטים אינם נוטים לוותר מרצונם על כוח ועל השפעה, ונראה כי מאז תחילת הטלטלה במזרח התיכון אימצו שליטים ערבים רבים דווקא את המדיניות ההפוכה – של דיכוי נוקשה כדי למנוע כל שינוי במעמדם: נחקקו חוקים דרקוניים – כביכול נגד טרור ונגד פשעי סייבר – המאפשרים, בין היתר, לכלוא מפגינים בלתי אלימים, ונוסף על כך הודקו ההגבלות על חופש המידע וההתגודדות. לעומת זאת הניסיונות לשתף את האזרחים בתהליכי קבלת ההחלטות היו מועטים מאוד ומוגבלים בהיקפם ולוו בצעדי דיכוי שלמעשה ביטלו את משמעותם.

באופן טבעי, האליטות, שמקבלות יחס מועדף מהשלטון, תומכות בסטטוס קוו ורואות בדמוקרטיה איום על מעמדן. נוסף על כך קיימת במפרץ תפיסה שלפיה קיימת זיקה בין דמוקרטיה לנחשלות כלכלית. התפיסה הזאת מתבססת – בין היתר – על הפער בין כלכלתה של כוויית בעלת הפרלמנט החזק, יחסית, לבין כלכלתה החזקה יותר של דובאי חסרת הפרלמנט. זו האחרונה נחשבת למקום המגורים המועדף במפרץ. יתר על כן, במפרץ יש גורמים רבים שבעיניהם דמוקרטיה אינה ערך חיובי אלא תוצאת התערבות אלימה של גורמים חיצוניים, "קולוניאליסטיים", המעוניינים לכפות ערכים מערביים שאינם מתאימים לתרבות ולמסורת שהתפתחו במונרכיות הערביות.

כתוצאה מהתמורות שהתחוללו במזרח התיכון מאז פרוץ הטלטלה האזורית נוצרה במפרץ מציאות שברירית ולא יציבה המציבה אתגרים מורכבים בפני חוקרים ומעצבי מדיניות כאחד. קשה לחזות לאן יובילו בסופו של דבר הזעזועים העוברים על העולם הערבי, אולם כבר בעת הנוכחית, בחלוף כמה שנים מאז פרצה הטלטלה בכל עוזה, ברור שהיא שינתה את התנהלותן ואת משקלן הפוליטי של מדינות המפרץ. כמה מהן נקלעו לוואקום שהותירה היחלשות המרכזים הפוליטיים הערביים המסורתיים. לא זו בלבד שמדינות המפרץ הצליחו לחמוק מסערת המחאות האזורית, אלא שהן גם מיצבו עצמן בתפקיד של שחקניות מרכזיות בעיצובו מחדש של האזור. יתר על כן, מאחר שעלה בידיהן להתמודד עם איומי ביטחון מבית, לקחו על עצמן מדינות המפרץ את ההובלה בהתמודדות עם כמה מהאתגרים הפוליטיים והכלכליים האזוריים שנוצרו בעקבות "האביב הערבי".

נכון לעכשיו אין שום סימן להתאוששותם של המרכזים הערביים המסורתיים. בעיראק ובסוריה לא רואים את סופן של מלחמות האזרחים העקובות מדם וההרסניות, ואילו מצרים היא מדינה פושטת רגל ששורדת בעיקר הודות למענקים שהיא מקבלת ממדינות המפרץ. גם לא רואים את סופן של מלחמות האזרחים במדינות פחות מרכזיות

של העולם הערבי כמו לוב ותימן. בנסיבות האלה יהיה זה אך טבעי שתגדל חשיבותן של מדינות המפרץ נוכח היותן - לפחות לעת עתה - אי של יציבות בתוך ים של כאוס. זו הרי הייתה נקודת המוצא של החיבור הזה: משטרים רפובליקאיים מרכזיים בעולם הערבי התמוטטו, ואילו המונרכיות במפרץ, ללא יוצא מן הכלל, נותרו על כנן. עם זאת, תהיה זאת טעות לטעון כי החוסן שהפגינו מדינות המפרץ מאז פרוץ הטלטלה האזורית מבטיח להן יציבות ארוכת טווח. הנפוץ הוא. מדינות המפרץ מתמודדות עם דור צעיר ומלומד, בעל קשרים בינלאומיים, שיש לו ציפיות כלכליות ופוליטיות רבות. צעירים רבים שנולדו בתקופת השפע הכלכלי מצפים לקבל משרות במגזר הציבורי או משרות נחשקות בשכר גבוה במגזר הפרטי. כדי לשמור על יציבותן יצטרכו מדינות המפרץ לענות על ציפיותיהם של הצעירים האלה ולמצוא דרכים חדשות לשלבם במנגנוני ההשפעה. זה לא יהיה פשוט נוכח המשבר הכלכלי ההולך ומתרגש על מדינות המפרץ: גם אם תהיה התאוששות זמנית במחירי הנפט, הרי בטווח הלא רחוק עומד הנפט לסיים את תפקידו ההיסטורי על פני כדור הארץ. עתודות הנפט - שהן סופיות - הולכות ומידלדלות, והאנושות כבר משקיעה משאבים עצומים כדי לפתח מקורות אנרגיה חלופיים. הודגש כאן שגם מדינות המפרץ החלו להיערך לקראת העידן של עולם ללא נפט, אך הן בוודאי שעוד לא מוכנות לקראתו.

יש לזכור שלמונרכיות אין שום יתרון מעצם היותן מונרכיות. לא נראה שלעמי ערב יש חיבה מיוחדת דווקא לצורת השלטון הזאת - בוודאי שלא בתקופה של שינויים כל כך רדיקליים. טלו מערב הסעודית את עושר הנפט שלה, מאיחוד האמירויות את התמיכה המערבית; מעומאן את המענקים השמנים שהיא מקבלת משכנותיה ונתקו את בחריין מערב הסעודית - או אז תגדל הסבירות לנפילת המונרכיות.

מבין ההסברים השונים לחידת עמידותן של המונרכיות במפרץ שנידונו לעיל, המודל של מדינת הקצבה נראה המשכנע והרלוונטי ביותר. עד כה הצליחו מפיקות הנפט העשירות בעולם הערבי, למעט לוב ועיראק, לשמור על יציבותן. נשאלת אפוא השאלה מדוע לא צלח המודל הזה בבחריין. התשובה לכך היא שבחריין ענייה יחסית בנפט ובגז. היא כבר כילתה את מרבית מאגריה ונוקקת לתמיכה כלכלית מסיבית מערב הסעודית, פטרוניתה. מהפחד שהמהומות בבחריין יגלשו לתחומי ערב הסעודית התייצבה משפחת המלוכה הסעודית לימין זו של בחריין ושלחה כוחות כדי לייצב שם את המצב. הודות לתמיכה מערב הסעודית ומאיחוד האמירויות והודות לנחישות של כוחות הביטחון של בחריין דוכאו ההפגנות, והוחזרה היציבות. יש לציין שהנחישות של כוחות הביטחון הבחרייניים נבעה מכך שמשרתים בהם זרים רבים שלא הייתה להם זיקה לתושבים המפגינים.²⁰⁷

מי שמטילים ספק בהסבר הריינטרי יכולים, כאמור, להצביע על לוב, שם הפסיד קדאפי את שלטונו אף שברשותו היו מאגרי נפט גדולים. אך המסקנה הנכונה מנפילת

קדאפי אינה שהמודל הריינטרי אינו עובד, אלא שמנהיגים צריכים לדעת להשקיע את הפטרודולרים בחוכמה לפיוס מגזרים שעלולים למרוד. בכל מקרה יש לזכור שלא המורדים הם שהכריעו בסופו של דבר את קדאפי אלא נאט"ו שהעמידה את הכוח האווירי שלה לרשות המורדים.

את יציבותן חבות המונרכיות במפרץ גם לכישלון המוחלט של ההתקוממויות ברבות מהרפובליקות הערביות. אזרחי המונרכיות רואים מדי יום מה קורה בסוריה, בעיראק ובלוב, ואין להם שום עניין להגיע למצב הזה. הם כבר למדו שכוחות קיצוניים מאורגנים משתלטים עד מהרה על מהפכות עממיות דמוקרטיות, ושהתוצאה הסופית עלולה להיות דיכוי חמור פי כמה מזה שהיה קודם לכן. אילו היה מתקיים כיום משאל עם במדינות המפרץ על השאלה "היכן אתם מעדיפים לחיות: במונרכיות או ברפובליקות?" סביר להניח שרוב גדול היה משיב: במונרכיות שכן הן טובות יותר (או גרועות פחות) מאשר הרפובליקות. כל השוואה כזאת מייטיבה עם המלכים שמספקים לנתיניהם הרבה יציבות ורווחה. המחיר של אלה ידוע: הרבה פחות דמוקרטיה, אבל נראה שבשלב הזה מוכנים תושבי המונרכיות לשלמו. מובן שאם יקומו בסופו של דבר רפובליקות ערביות דמוקרטיות ומשגשות תפעל ההשוואה הזאת לרעת המלכים, אבל התפתחות כזאת אינה נראית באופק.

ההסבר שלפיו המלוכה עולה בקנה אחד עם ערכים שבטיים של התרבות הערבית, ולכן נהנית מלגיטימיות, עדיין תקף. אולם שום לגיטימיות מלכותית לא הבטיחה את הישרדות המונרכיות של מדינות ערביות רבות אחרות: מצרים, טוניסיה, עיראק, תימן, לוב ועיראק. שליטי המונרכיות במפרץ כמובן מכירים את העובדה הזאת ולכן לצד קניית האזרחים הם נוקטים מדיניות דיכוי קשוחה.

בתי המלוכה במפרץ ייאלצו בעתיד לתמרן בין הצורך לעשות רפורמות כלכליות וחברתיות נרחבות לבין הרצון לשמור על הסדר הפוליטי הקיים, בין כלכלה מתקדמת לממסדים דתיים שמרניים ובין ניהול האתגרים הפנימיים לבין ניהול מאבקים אזוריים. מאז תחילת הטלטלה במרחב הצליחו כמה מהכוחות האופוזיציוניים במפרץ לאתגר את בתי המלוכה שם. הם נכשלו בהשגת מטרותיהם גם משום שהמונרכים הצליחו ליצור להם דימוי של אויבי העם. כלל לא בטוח שהם יצליחו בכך גם בעתיד. בהחלט ייתכן שאזרחיהן של שש המונרכיות במפרץ ירצו בעתיד לקבל השפעה רבה יותר על תהליכי קבלת ההחלטות ועל ניהול משאבי המדינה ויראו בראשי המאבק לא "אויבי העם" אלא פעילים דמוקרטיים לגיטימיים. רבים מאזרחי המונרכיות מעוניינים בשילוב נשים, צעירים, מיעוטים דתיים ותושבי המחוזות הפריפריאליים. הלחצים האלה צפויים להתעצם עם הקטנת ההכנסות מנפט. למלכים הערבים יש יתרון על פני הנשיאים בגלל הדימוי הדתי והמסורת השבטית. אולם הם אינם יכולים להסתמך על אלה עד אין קץ כדי להבטיח לעצמם אהדה ולפיכך גם יציבות שלטונית.

אשר לזווית הישראלית: לישראל יש עניין רב בהמשך יציבותן של מונרכיות המפרץ - בין היתר כדי שיהיו משקל־נגד לאיראן. מאותה הסיבה - החשש מאיראן - יש למונרכיות המפרץ עניין בקשרים עם ישראל, ואכן היו פרסומים בתקשורת שישראל מקיימת קשרים משמעותיים עם כמה מהמדינות האלה אף שאין לה עימן יחסים דיפלומטיים.²⁰⁸

שני הצדדים נהנים מהיתרונות שבקשרים החשאיים בלי שהם נדרשים לשלם מחיר פוליטי וציבורי כדי לקיימם. המשטרים במדינות המפרץ חוששים שקשרים גלויים עם ישראל יעוררו את זעמם של ההמונים ושל הממסד הדתי, ואילו ישראל חוששת שתיאלץ לשלם בויתורים מדיניים תמורת הפיכת היחסים האלה לפומביים. במילים אחרות: לשני הצדדים נוח כעת מצב היחסים הנוכחי. אלה ימשיכו לשגשג "מתחת לרדאר" כל עוד שני הצדדים ימשיכו לחלוק דאגות משותפות: החשש מפני איראן ומפני הסתלקות ארצות־הברית מעיסוק בענייני האזור.

הערות

1. המחלוקת על השם של גוף המים המפריד בין איראן למדינות המפרץ הערביות היא יותר מסמנטית. בספר ניתן לו שם ניטרלי, "המפרץ", אף שהאו"ם קבע שהשם התקני הוא "המפרץ הפרסי". ראו: United Nations Group of Experts on Geographical Names, *Historical, Geographical and Legal Validity of the Name: Persian Gulf*, Vienna, 2006, <http://goo.gl/Kza05k>
2. The Term was coined by Lisa Anderson, "Absolutism and the Resilience of Monarchy in the Middle East", *Political Science Quarterly*, Volume 106, Number 1, 1991, pp. 1-15, <http://goo.gl/qfYtQi>
3. Samuel Huntington, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven, 1968, pp. 167, 190-199.
4. Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, Free Press, New York, 1958.
5. Fred Halliday, *Arabia without Sultans*, Random House, New York, 1975, p. 5.
6. Howard Schneider, "Saudi Crown Prince To Carry Warning To Visit With Bush", *The Washington Post*, 24 April 2002, <https://goo.gl/U5pC8Q>
7. עוזי רבי, **ערב הסעודית: ממלכת נפט במבוכי הדת והפוליטיקה**, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 2007, עמודים 80-82.
8. Cristopher Davidson, *After the Sheikhs: The Coming Collapse of the Gulf Monarchies*, Hurst & Company and Oxford University Press, London: 2012-2013, p. ix. See also: Christopher Davidson, "The Arab Sunset: The Coming Collapse of the Gulf Monarchies", *Foreign Affairs*, 10 October 2013, <https://goo.gl/9lflLc>
9. See for example: Abdulkhaleq Abdulla, "Misreading the resilience of Gulf Monarchies", *Gulf News*, 8 January 2013, <http://goo.gl/UNxm7C>
10. See more: Jane Kinninmont, *Future Trends in the Gulf*, Chatham House Report, February 2015, <https://goo.gl/anghzn>
11. עוזי רבי, "מונרכיות בפתחה של 2013: שעת מבחן", צומת המזרח התיכון, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, כרך 3, גיליון 1, ינואר 2013, <http://goo.gl/A5dTNu>
12. Yoel Guzansky, *The Arab Gulf States and Reform in the Middle East: Between Iran and the "Arab Spring"*, Palgrave-Macmillan, New York, 2015, p. 111.
13. להרחבה ראו אצל גבי בן-דוד ויואל גוז'נסקי, "המונרכיות הערביות: שרידות בעידן של שינוי", בתוך אלי פודה ואון וינקלר (עורכים), **הגל השלישי: מחאה ומהפכה במזרח התיכון**, הוצאת כרמל, ירושלים (בקרוב).
14. Gabriel Ben-Dor, "Patterns of Monarchy in the Middle East, in Joseph Kostiner (editor), *Middle East Monarchies: The Challenge of Modernity*, Lynne Rienner, London, 2000, pp. 71-81.
15. James Onley, *The Arabian Frontiers of the British Raj: Merchants, Rulers and the British in the Nineteenth Century Gulf*, Oxford Historical Monographs, Oxford University Press, 2007.

- James Onley and Sulayman Khalaf, "Shaikhly Authority in the Pre-oil Gulf: A Historical-anthropological Study", *History and Anthropology*, Volume 17, Number 3, 2006, pp. 189-208. .16
- Mohammed Al-Rumaihi, *Beyond Oil: Unity and Development in the Gulf*, Al-Saqi Books, 1986; Khaldun Al-Naqeeb, *Society and State in the Arabian Peninsula*, Routledge, London, 1990. .17
- כוונתו של בית המלוכה הסעודי בהקמת המוסד ב-1993 – במידה רבה בעקבות לחצים פנימיים וחיצוניים שהתעצמו לאחר שחרור כוויית ב-1991 – הייתה להעניק לממלכה דימוי ליברלי-מערבי. ראו עוד: שרה יזרעאלי, "ערב הסעודית: שינוי בצל קיבעון", בתוך סולי שאהוור וערן סגל (עורכים), **המפרץ הפרסי: כיוונים חדשים במחקר אינטרדיסציפלינרי**, כתב ווב, תל-אביב, 2014, עמודים 233-231. .18
- Habib Toumi, "Saudi King Appoints 30 Woman to Shura Council", *Gulf News*, 11 January, 2013, <http://goo.gl/GuQUem> .19
- "Municipal Elections Raise Prospects for Saudi Woman", *Saudi Gazette*, 19 August, 2015, <https://goo.gl/C95KhO> .20
- בניגוד לעמדתו של בית המלוכה בסוגיה של נהיגת נשים, כשעלתה על הפרק הסוגיה של שיתוף נשים בבחירות של 2015, תמך בכך בית המלוכה בכל כלי התקשורת וברשתות החברתיות – למורת רוחם של אנשי הדת. ראו: נחום שילה, "נשים בוחרות ונבחרות בערב הסעודית – שקף לשינוי ביחסי מדינה-חברה", **צומת המזרח התיכון**, כרך 6, גיליון 1, 5 בינואר 2016, <http://goo.gl/tnjr2t> .21
- Michael Herb, *All In The Family, Absolutism, Revolution, and Democracy in the Middle Eastern Monarchies*, State University of New York Series in Middle Eastern Studies, 1999. .22
- Crude Oil Brent, Latest Price & Chart for Crude Oil Brent, Nasdaq, <http://goo.gl/UaqO8W> .23
- "Saudi Arabia: International Reserves and Foreign Currency Liquidity", International Monetary Fund Country Notes, Last Updated: April 28, 2016, <http://goo.gl/iRHtYU> .24
- Clifford Krauss, "Oil Prices: What's Behind the Drop? Simple Economics", *New York Times*, 27 July 2016, <http://goo.gl/RN0Y7H>. See also: Ben Sharples, "Oil Extends Decline Below \$40 as OPEC Abandons Production Target", *World Oil*, 12 July 2015, <http://goo.gl/qWxSb1> .25
- הסבר מפורט על טכנולוגיית הפראקינג ראו: <http://goo.gl/Rpj290> .26
- U.S Energy Information Administration, <http://goo.gl/2KNkMa> .27
- Anjli Raval and Simon Kerr, "Saudi Arabia: No Gain without Pain", *Financial Times*, 11 October 2015, <http://goo.gl/nimyIq> .28
- Clifford Krauss and Rick Gladstone, "From Venezuela to Iraq to Russia, Oil Price Drops Raise Fears of Unrest", *New York Times*, 24 August 2015, <http://goo.gl/wX6M86> .29
- Ahmed al-Omran and Summer Said, "Cooperation among Oil Producers Will Take Time, Says Saudi Minister", *Wall Street Journal*, 17 January 2016, <http://goo.gl/k9OVHA>; See also: Bill Spindle, "Saudi Oil Minister Says No to Production Cuts", *Wall Street Journal*, 23 February 2016, <http://goo.gl/WOU2eT> .30
- Andrew Critchlow, "Iran and Saudi Arabia on a collision course over oil at OPEC", *Telegraph*, 5 June 2015, <http://goo.gl/7luntw>; See also: "Iran oil minister blames OPEC oversupply for low crude prices", Reuters, 6 December 2015, <http://goo.gl/aSp1vd> .31
- United Arab Emirates, Ministry of Energy, Petrol Prices, August 2016, <http://goo.gl/of3xGN> .32
- "Bahrain, Oman raise domestic gasoline price", *Khaleej Times*, 11 January 2016, <http://goo.gl/Hbo24G> .33
- "Kuwait postpones plan to remove petrol, power subsidies", *Arabian Business*, January 4, 2015, <http://goo.gl/3sVXAz> .34

- World Bank, "Doing Business", 2015, <http://goo.gl/3Qpea> .35
- "Qatar announces dramatic salary increases for government employees, prompting inflation fears", *Doha News*, 7 September 2011, <http://goo.gl/SUUg1q> and "Saudi Arabia's king announces huge jobs and housing package", *The Guardian*, 18 March 2011, <http://goo.gl/iO4zNg> .36
- <http://goo.gl/p6KuSF> .37
- Vivian Nereim and Donna Abu-Nasr, "How Much Longer Can Saudi Arabia's Economy Hold Out Against Cheap Oil?", Bloomberg, 21 August 2015, <http://goo.gl/VqgLJI> .38
- Rick Gladstone, "Saudi Arabia, Squeezed by Low Oil Prices, Cuts Spending to Shrink Deficit", *New York Times*, 28 December 2015, <http://goo.gl/JM2qce> .39
- Ahmed Al-Omran and Summer Said, "Saudi Arabia Considers Cutting Energy Subsidies", *Wall Street Journal*, 27 October 2015, <http://goo.gl/5iZKIq> .40
- "Saudi Arabia deports 800,000 illegal foreign workers", *Al-Arabiya*, 22 September 2013, <http://goo.gl/dU2Nfh> .41
- Duha Al-Kuwari, "Mission Impossible? Genuine economic development in the Gulf Cooperation Council countries", *The London School of Economics*, Research Paper, Number 33, September, 2013, <http://goo.gl/umwD3e> .42
- "Full text of Saudi Arabia's Vision 2030", *Saudi Gazette*, 26 April 2016, <http://goo.gl/3G1bpX> .43
- להרחבה בנושא ראו: שמואל אבן ויואל גוז'נסקי, "חזון ערב הסעודית 2030: היערכות לצמצום התלות בנפט", **מבט על**, גיליון 819, 3 במאי 2016, <http://goo.gl/fwym8a> .44
- <http://goo.gl/vKQsX> .45
- The CIA World Factbook*, Saudi Arabia, <http://goo.gl/U2Nr4> .46
- "Transcript: Interview with Muhammad bin Salman", *Economist*, 6 January 2016, <http://goo.gl/eOBT3Y> .47
- להרחבה בנושא ראו: יואל גוז'נסקי, "המדינה האסלאמית נגד המדינה הסעודית", בתוך יורם שוויצר ועומר עינב (עורכים), "המדינה האסלאמית: דגל שחור מתנוסס מעליה", המכון למחקרי ביטחון לאומי, דצמבר 2015, עמודים 151-157, <http://goo.gl/zjKugX> .48
- "Saudi Arabia grand mufti says ISIS 'enemy number one of Islam'", *Al-Akhbar*, 19 August 2014, <http://goo.gl/mY3I88> .49
- "Islamic State leader urges attacks in Saudi Arabia: speech", Reuters, 13 November 2014, <http://goo.gl/ajSW5Q> .50
- Dabiq*, issue 5, p. 3, November 2014, <http://goo.gl/RwWxeD> .51
- Ben Hubbard, "Suicide Bombings Hit 3 Cities in Saudi Arabia, One Near a Holy Site", *New York Times*, 4 July 2016, <http://goo.gl/eZZdUR> .52
- "Suicide blast kills 21 at mosque in Saudi Arabia", *Al Arabiya*, 22 May 2015, <http://goo.gl/Y5beqV> and "Saudi Security foils terrorist attack on Dammam mosque", *Asharq al-Awsat*, 29 May, 2015, <http://goo.gl/rtzJNV> .53
- "KSA allies condemn Saihat terror attack", *Arab News*, 17 October 2015, <http://goo.gl/bctXF8> .54
- "Saudi border guards killed in attack", *Al-Jazeera*, 5 January, 2015, <http://goo.gl/2ny9Cx> and "Rocket landings at Saud-Iraq border under probe", *Arab News*, July 8, 2014, <http://goo.gl/jN8PAv> .55
- "Online Imams Under Scanner", *Arab News*, 10 November 2014, <http://goo.gl/MWcxRn> .56
- "43 Killed, 431 held as Saudi crushes Daesh network", *Kaaleej Times*, 20 July, 2015, .57

- .58 “Saudi King issues royal decree cracking down on terrorism”, *Asharq al-Awsat*, 4 February 2014, <http://goo.gl/hWq9Bk>
- .59 “Kuwait sacks 198 preachers, including 7 wanted by authorities”, *Khaleej Times*, 8 July 2015, <http://goo.gl/kjudwz>
- .60 “Kuwait detains 26 over ISIS suicide attack on mosque”, *The Daily Star* (Lebanon), 6 July 2015, <http://goo.gl/L8liqc>
- .61 “US, UAE launch anti-IS online messaging center in Abu Dhabi”, *The Daily Star* (Lebanon), 8 July 2015, <http://goo.gl/KPEFDP>
- .62 “10 Arab States Join the US in Battle Against ISIL”, *The Telegraph*, 11 September 2014, <http://goo.gl/p47wj7>
- .63 “Who’s Doing What in the Coalition Battle Against ISIS”, *CNN*, 28 February 2015, <http://goo.gl/L8hnPL>
- .64 “Saudi Arabia Forms Muslim ‘Anti-Terrorism’ Coalition”, *Al-Jazeera*, December 15, 2015, <http://goo.gl/AX7U3p>
- .65 Lori Plotkin Boghardt, “Saudi Funding of ISIS”, *Policy Watch*, the Washington Institute for Near East Policy, 23 June 2014, <http://goo.gl/QYppJ6>
- .66 “Saudi Arabia Donates \$100 Million to UN Counter-Terrorism Centre”, Royal Embassy of Saudi Arabia, Washington D.C., 7 August 2013, <http://goo.gl/wPI05U>
- .67 בתיאוריה, חוקי השריעה עומדים מעל לכול. למעשה, חוקי המלך הם המילה האחרונה, והממסד הדתי כפוף לו.
- .68 Toby Matthiesen, *Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and The Arab Spring That Wasn't*, Stanford University Press, 2013, p. 3, <http://goo.gl/zba3zL>
- .69 בחריין הייתה המדינה הראשונה במפרץ שבה התגלה נפט, אך כיום עיקר הכנסתה מגיע מזיקוק נפט סעודי. גם תיירות ואירוח הצי החמישי האמריקאי מכניסים למונרכיה ממון רב. אולם בעקבות המחאה שפרצה בשטחה הוצא הון רב מתחומה, ועסקים רבים עברו בעיקר לדוחה, בירת קטר, ולדובאי בשל החשש מפני התערערות המשטר.
- .70 “Two killed in Bahrain car explosion”, *BBC News*, 19 April 2014, <http://goo.gl/22x576> and “Bomb kills two policemen in worst Bahrain bombing in months”, *Reuters*, 28 July, 2015, <http://goo.gl/Ja6OFk> See also: “GCC Strongly condemns terror blast in Bahrain”, *Kuwait News Agency*, 30 August 2015, <http://goo.gl/42pfBT>
- .71 Stephen Zunes, “Bahrain’s Arrested Revolution”, *Arab Studies Quarterly*, Volume 35, Issue 2, Spring 2013, pp. 149-150, <http://goo.gl/PTKyvt>
- .72 Ronald E. Neumann, “Bahrain: A Very Complicated Little Island”, *Middle East Policy*, Volume 20, Number 4, Winter 2013, pp. 46-47, <http://goo.gl/deU9Q1>
- .73 Zunes, p. 157.
- .74 להרחבה ראו: יצחק נקש, **בדרך אל הכוח: השיעים בעולם המודרני**, כנרת זמורה-ביתן, תל-אביב, 2008, עמודים 78-97.
- .75 See for example: “The Manama Document: Bahrain road to freedom and democracy”, a joint document by opposition political societies, Manama, Bahrain, 12 October 2011, <http://goo.gl/6clHs1>
- .76 Youseff Harb, “Bahraini monarchy manufactures demographic changes”, *Al-Akhabar*, 5 April 2014, <http://goo.gl/2ozfvf>
- .77 שאול ינאי, “הדילמה הבחריינית”, בתוך: עוזי רבי ושאול ינאי (עורכים), **המפרץ הפרסי וחצי האי הערבי: חברות ומדינות בתהליכי שינוי**, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל-אביב, 2014, עמוד 96.

- .78 צבי בראל, "מדינות המפרץ נגד איראן: חוברות להגן על בחריין", **הארץ**, 17 במרס 2011, <http://goo.gl/T3RqAg>
- .79 Report of the Bahrain independent commission of inquiry, Presented in Manama Bahrain on 23 November 2011, <http://goo.gl/rZoQrw>
- .80 יואל גווינסקי, **מדינות המפרץ בסביבה אסטרטגית משתנה**, מזכר 116, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל-אביב, 2012, עמוד 67, <http://goo.gl/BUi5av>
- .81 "Iran denies role in Bahrain unrest, urges respect for human rights", Reuters, 22 April 2014, <http://goo.gl/if0KJN> See also: "Iranian explosives seized, enough to obliterate Manama", Bahrain News Agency, 10 September 2015, <http://goo.gl/gFHzi5>
- .82 "Iran's Quds Force Commander Qassem Soleimani Warns Bahrain to Stay Away from Sheikh or Wait for Overthrow", Fars News, 20 June 2016, <http://goo.gl/FqgXW3>
- .83 "Single protester turns out for Riyadh's 'Day of Rage'", *Asharq al-Awsat*, 12 March 2011, <http://goo.gl/n3L4ue>
- .84 Michael Buchanan, "Saudi Arabia: Calls for political reform muted", BBC News, 24 May 2011, <http://goo.gl/qguayr> and Ian Black, "Saudi Arabian security forces quell 'day of rage' protests", *The Guardian*, 11 March 2011, <http://goo.gl/LaVsFO>
- .85 ולי נסר, **התחייה השיעית: כיצד יעצבו המאבקים הפנים-אסלאמיים את העתיד**, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 2011, עמוד 25.
- .86 יצחק נקש, **ברוך אל הכוח: השיעים בעולם המודרני**, כנרת, זמורה-ביתן, דביר, תל-אביב, 2008, עמוד 75. ראו גם מרטין קרמר, "השיעה מתחדשת", בתוך מרטין קרמר (עורך), **מחאה ומהפכה באסלאם השיעי**, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1985, עמוד 151.
- .87 Toby Matthiesen, "A 'saudi Spring': The Shia Protest Movement in the Eastern Province 2011-2012", *Middle East Journal*, Volume 66, Number 4, Autumn 2012, pp. 628-659, <http://goo.gl/d1XeLU>
- .88 צבי בראל, "המשבר בין איראן לערב הסעודית: קרב פוליטי בכסות מאבק דתי", **הארץ**, 8 בינואר 2016, <http://goo.gl/ihx6yj>
- .89 "The Shia in Saudi Arabia: The sword unsheathed", *Economist*, 18 October 2014, <http://goo.gl/FQKRak>
- .90 Yoel Guzansky, "Defense Cooperation in the Arabian Gulf: The Peninsula Shield Force Put to the Test", *Middle Eastern Studies*, Volume 50, Number 4, 2014, p. 650, <http://goo.gl/CifybH>
- .91 "German Diplomats survive shooting in Saudi Arabia", *The Telegraph*, 14 January 2014, <http://goo.gl/CCgnC0>
- .92 "UAE hits out at Iran's Al-Alam T.V. Chanel for 'false' news", *Khaleej Times*, 19 August 2015, <http://goo.gl/9X886k>
- .93 "Iran supreme leader slams Saudi Arabia over stampede", *Al Jazeera*, 24 September 2015, <http://goo.gl/K8iUIy>
- .94 "Saudi Shia cleric Nimr al-Nimr 'sentenced to death'", BBC News, 15 October 2014, <http://goo.gl/L02SWO>
- .95 Joseph A. Kechichian, *Legal and Political Reforms in Saudi Arabia*, Routledge, 2013, p. 134.
- .96 נחום שילה, "חילופי דורות ותמורות אסטרטגיות: ערב הסעודית על פרשת דרכים", **המזרח הקרוב**, 9 ביולי, 2015, <http://goo.gl/PkUY23>
- .97 Robert Windrem and William Arkin, "U.S. Officials Fear Saudi Collapse If New Prince Fails", NBC News, 17 June 2016, <http://goo.gl/zB1Pk4>

- Madawi Al-Rasheed, "Who's next in line for Saudi throne? Don't ask", *Al-Monitor*, 1 July 2016, <http://goo.gl/3DBhmi> .98
- Hugh Miles, "Saudi royal calls for a regime change in Riyadh", *Guardian*, 28 September 2015, <http://goo.gl/bSwcIx> See also: Brian Whitaker, "Saudi Arabia is Worried - and not just about the king", *Guardian*, 29 September, 2015, <http://goo.gl/aVJ5HE> and David Ignatius, "A Cyclone brews over Saudi Arabia", *Washington Post*, 13 October, 2015, <http://goo.gl/gNoiYv> .99
- יואל גווינסקי וארו שטרים, "ערב הסעודית: הצטברות של אתגרים מבית ומחוץ", **מבט על**, גיליון 100, 15 בנובמבר 2015, <http://goo.gl/6b77yu> .100
- "Oman uncovers 'UAE spy network'", *Al-Jazeera*, 31 January 2011, <http://goo.gl/Nec9i7> .101
- The CIA World Factbook – Kuwait*, 16 August 2016, <http://goo.gl/R21p0x> .102
- "Kuwait Country Report, 2016", Bertelsmann Foundation, <http://goo.gl/DhcO5i> .103
- ש.ס.** .104
- Gulf States News, "Kuwait: Sharifa Al-Sabah's death at 84", 3 July 2014, <http://goo.gl/prBzoN> .105
- Gulf States News, "Kuwait: Emir Sabah's response to mosque bombing may define leadership", 16 July 2015, <http://goo.gl/11Lekj> .106
- "Kuwait Country Report", Bertelsmann Foundation .ש.ס. .107
- Gulf States News, "Kuwait: Emir Sheikh Sabah has surgery in US", 24 March 2014, <http://goo.gl/95Yw4L> .108
- Gulf States News, "Kuwait: Coup plot exposes divisions in Al-Sabah", 27 November 2014, <http://goo.gl/YNKfA7> .109
- Gulf States News, "Tension builds beneath the silence in Kuwait", 19 March 2015, <http://goo.gl/RhN653> .110
- Global Security, "Crown Prince Sheikh Nawaf Al-Ahmed Al-Jaber Al-Sabah", <https://goo.gl/OFn5vr> .111
- Gulf States News, "Who's next in the Kuwait succession?", 27 November 2014, <http://goo.gl/7p843B> .112
- Gulf States News, "Kuwait: Media suspension", 18 June 2015, <http://goo.gl/bTbmun> .113
- Lori Plotkin Boghardt, "Saudi Arabia's War on Twitter", *The Washington Institute for Near East Policy*, 9 December 2013, <http://goo.gl/PmdTy3> .114
- Matt Smith, "Young Saudis Getting Creative on Youtube", *Reuters*, 18 November 2013, <http://goo.gl/FFghIQ> .115
- Dubai School of Government, "Arab Social Media Report", July 2012, <http://goo.gl/6PHkze> .116
- Zoe Fox, "The 15 Countries with the Highest Smartphone Penetration", *Mashable*, 27 August 2013, <http://goo.gl/GG7hSl> .117
- דרום-קוריאה בראש הרשימה (89%), ואילו ישראל זינקה למקום השלישי (74%). ראו: <http://goo.gl/D7TQlu>
- Maya Rahal, "What You Should know About Saudi's Social Media Behavior", *Wamda*, 9 September 2015, <http://goo.gl/05pY0W> .118
- Ben Hubbard, "Young Saudis, Bound by Conservative Strictures, Find Freedom on Their Phones", *New York Times*, 22 May 2015, <http://goo.gl/vQjy3n> .119
- ש.ס. Boghardt, "Saudi Arabia's War on Twitter" .120
- "Social Media in Saudi Arabia: A virtual revolution", *Economist*, 13 September 2014, <http://goo.gl/yebc2R> .121

- Alasem Abdulrahman, "e-Government on Twitter: The Use of Twitter by the Saudi Authorities", *Electronic Journal of e-Government*, Volume 13 Issue 1, November 2015, pp. 67-73, <http://goo.gl/gS572m> .122
- "Twitter and Facebook Statistics for Saudi Arabia are driven from *Socialbakers* (April 2016), <http://goo.gl/ZqpH4x> and <http://goo.gl/uPH3Hc> על הצלחתם יוצאת הדופן של מחמד אל-ערפיף, ושל אחמד אל-שוקירי ועל הצלחותיהם של אנשי דת סעודיים נוספים ברשתות ראו: רועי קייס, "הטפה במסגד זה פאסה. אנשי הדת שהפכו לכוכבים ברשת", *ynet*, 13 במרס 2016, <http://goo.gl/0QbJUM> .123
- "Saudis hooked on Twitter", *Asharq Al-Awsat*, 18 December 2013, <http://goo.gl/5y1rBq> .124
See also: "Facebook and Twitter gain more users in Saudi Arabia", *Al Arabiya*, 9 January 2014, <http://goo.gl/WI6UFl>
- Abdulrahman, "e-Government on Twitter" שם. .125
<http://goo.gl/rtC0EE> .126
- "Saudi Arabia 'May End' Twitter User Anonymity", *Al Jazeera*, 31 March 2013, <http://goo.gl/grDwi> See also: "Saudi Arabia Threatens Skype Ban", *BBC News*, 25 March 2013, <http://goo.gl/WydWGM> .127
- "Revealed: Saudi Arabia Warns Twitter and Facebook 'Rumour-Mongers' They Risk Death Penalty in First Ruling of its Kind", *Daily Mail*, 6 October 2015, <http://goo.gl/b9NPCL> .128
- "The Young Saudi Who Could Be Executed at Any Time", *BBC News*, 23 September 2015, <http://goo.gl/EjGPud> .129
- Hussain Akhtar & Ahmad Parvez, "Use of Social Media by Online Newspaper in Saudi Arabia", *Journal of Library and Information Technology*, Volume 34, Number 5, September 2014, pp. 412-418, <http://goo.gl/5BIKOy> .130
- "Challenging the Red Lines: Stories of Rights Activists in Saudi Arabia", *Human Rights Watch*, 18 December 2013, <http://goo.gl/z5qoLo> .131
- Robert S. Snyder, "The Arab uprising and the persistence of monarchy", *International Affairs*, Volume 91, Number 5, September 2015, p. 1028, <http://goo.gl/ZXCvoi> .132
- Matthew Gray, "A Theory of 'Late Rentierism' in the Arab States of the Gulf", *Center for International and Regional Studies (CIRS)*, Georgetown University, 2011, pp. 1-3, <http://goo.gl/qJpiut> .133
- שם, עמ' 2. .134
שם, עמ' 5. .135
- Michael L. Ross, "Does oil hinder Democracy?" *World Politics* 53, April 2001, pp. 325-328, <http://goo.gl/19ZvAl> .136
- Hazem Beblawi, "The Rentier State in the Arab World", in Hazem Beblawi and Giacomo Luciani (ed.), *The Rentier State: Nation, State and the Integration of the Arab World*, Croom Helm, London, 1987, pp. 49-62. .137
- Charlotte M. Levins, *The Rentier State and the Survival of Arab Absolute Monarchies*, Center for International and Regional Studies (CIRS), Georgetown University, p. 389. See also: Douglas A. Yates, *The Rentier State in Africa: Oil Rent Dependency & Neocolonialism in the Republic of Gabon*, Africa World Press, Trenton, New Jersey, 1996, pp. 15-16. .138
- שם, עמ' 395-393. Levins .139
- Gregory Gause, *Oil Monarchies: Domestic and Security Challenges in the Arab Gulf States*, Council on Foreign Relations, New York, 1994, pp. 1-9. .140
- 2016 Index of Economic Freedom, <http://goo.gl/iqMhoN> .141

142. מצוטט אצל נחום שילה, "הסדר הפיצלי בערב הסעודית במבחן הזמן", בתוך: עוזי רבי ושאלו ינאי (עורכים), **המפרץ הפרסי וחצי האי הערבי: חברות ומדינות בתהליכי מעבר**, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל-אביב, 2014, עמוד 43.
143. Sean Yom and Gregory Gause, "Resilient Royals: How the Arab Monarchies Hang On", *Journal of Democracy*, Volume 23, Number 4, October 2012, p. 83, <http://goo.gl/0tKN5Q>
144. "Saudi King orders massive \$29.3 billion spending", *Al-Arabiya*, 30 January 2015, <http://goo.gl/gJXmJL>
145. Gause, *Oil Monarchies*, p. 78.
146. Matthew Gray, "A Theory of 'Late Rentierism' in the Arab States of the Gulf", pp. 2, 24, 36-37.
147. Hazem Beblawi, "The Rentier State in the Arab World", p. 53.
148. Gause, *Oil Monarchies*, p. 82.
149. Ross, "Does oil hinder Democracy?"
150. See for example: Toby Craig Jones, *Desert Kingdom: How Oil and Water Forged Modern Saudi Arabia*, Harvard University Press, 2010, pp. 5-6.
151. אף שאין נתונים רשמיים ידוע שההכנסות מהחאג' משמעותיות לכלכלת ערב הסעודית: Saudi Arabia: "8.5 billion dollar income from hajj expected", *Al Arabiya*, August 26, 2014, <http://goo.gl/UmovpL>
152. שם, עמ' 393. Levins
153. שם, עמ' 1042. Snyder
154. Michael C. Hudson, *Arab Politics: The Search for Legitimacy*, Yale University Press, New Haven, 1977, p. 25.
155. Daniel Brumberg, "Sustaining Mechanics of Arab Autocracies", *Foreign Policy*, 19 December 2011, <http://goo.gl/FhNA4r>
156. Victor A. Menaldo, "The Middle East and North Africa's Resilient Monarchs", *Journal of Politics*, Volume 74, Number 3, July 2012, p. 709, <http://goo.gl/cYXlku>
157. שם. Herb
158. שם. Whitaker
159. שם, עמ' 74-75. Ben-Dor, "Patterns of Monarchy in the Middle East"
160. סרן ת', "המשטרים המלוכניים במזרח התיכון: האם הם הבאים בתור?", **מערכות** 443, יוני 2012, עמוד 47, <http://goo.gl/ocGkhy>. ראו גם: נחום שילה, "ההתמודדות עם האופוזיציה במדינות המפרץ", בתוך אסתר ובמן (עורכת), **משטר ואופוזיציה במזרח התיכון**, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל-אביב, 2010, עמודים 42-47, <http://goo.gl/EXCjdI>
161. Gregory Gause, "The Persistence of Monarchy in the Arabian Peninsula: A Comparative Analysis", in Joseph Kostiner (ed.), *Middle East Monarchies: The Challenge of Modernity*, Lynne Rienner, Boulder, Colorado, 2000, pp. 167-182.
162. מייקל הרב, "הכול נשאר במשפחה: אבסולוטיזם, מהפכה ודמוקרטיה במונרכיות המזרח התיכון", *האוניברסיטה הפתוחה*, 2007, עמוד 22.
163. Yoel Guzansky and Miriam Goldman, "Too many Saudi Princes", *The National Interest*, 7 December 2012, <http://goo.gl/umh34z>
164. Dina Shehata, "The Fall of the Pharaoh: How Hosni Mubarak's Regime Came to an End", *Foreign Affairs*, May/June 2011, <http://goo.gl/jOfekU>
165. "Arab Spring has Cost Gulf Arab States \$150bn", *Arabian Business*, 8 September 2011, <http://goo.gl/n9MaSM>

- Mujib Mashal, "Pakistani troops aid Bahrain's crackdown", *A-Jazeera*, 30 July 2011, .166
<http://goo.gl/GDWiqB>
- "International Statistics on Crime and Justice", the European Institute for Crime Prevention .167
 and Control and the UN, 2010, <http://goo.gl/n3eGhO>
- "35 Injured in Bahrain Unrest", *Saudi Gazette*, 15 March 2013, <http://goo.gl/ov6WAC> .168
- "Bahrain Opposition Leader Ali Salman Sentenced to Four Years in Jail", *The Guardian*, .169
 16 June 2015, <http://goo.gl/rhbzwL>
- Peter Salisbury, "Insulting the Sultan in Oman", *Foreign Policy*, 19 October 2012, .170
<http://goo.gl/sjKGsp>
- "Oman Ruler Pardons Jailed Dissidents", Al-Jazeera Online, 23 March 2013, .171
<http://goo.gl/Oag2JZ>
- "Kuwaitis Rally against Arrests, Call for Reform", Reuters, 10 April 2013, .172
<http://goo.gl/i2dNq2>
- Kareem Fahim, "Kuwait Gives 5-Year Term to Dissenter", *New York Times*, 15 April 2013, .173
<http://goo.gl/vPrsvw>
- "Kuwaitis Rally against Arrests, Call for Reform" שם. .174
- "Saudi King Abdullah cracks down on press freedom", RFI, 30 April 2011, .175
<http://goo.gl/ksCe1S>
- Sewell Chan, "Saudi Blogger Raif Badawi Gets Sakharov Prize, Top E.U. Human Rights .176
 Award", *New York Times*, 29 October 2015, <http://goo.gl/UyAEGC>
- Lori Plotkin Boghardt, "The Muslim Brotherhood on Trial in the UAE", Washington Institute .177
 for Near East Policy, Policy Watch, 12 April 2013, <http://goo.gl/rmRjz>
- "UAE Islamists Convicted for Plotting Government Coup", BBC, 2 July 2013, <http://goo.gl/VUUzyD> .178
- Steven Lee Myers, "United Arab Emirates Shatters U.S.-Backed Group", *New York Times*, .179
 31 March 2012, <http://goo.gl/B8UeR> and Abbas al-Awati, "Gulf Research Center moves
 out of Dubai", *Gulf News*, 2 June 2011, <http://goo.gl/IlzYiK>
- Simeon Kerr, "Qatari Poet Jailed for 'Insulting Emir'", *Financial Times*, 29 November .180
 2012, <http://goo.gl/3lqmTp>
- Peter Kovessy, "Qatar's Emir Signs New Cybercrime Legislation into Law", Doha News, .181
 16 September 2014, <http://goo.gl/3wZsSl>
- "GCC Announces Steps to Bolster Security", *Al-Jazeera*, 9 December 2014, .182
<http://goo.gl/yPMygb>
- "Gulf States Send Forces to Bahrain Following Protests", BBC News, 14 March 2011, .183
<http://goo.gl/PvQsut>
- "Shia Cleric Detain in Bahrain after Attending Protest", Al Bawaba, 4 January 2016, .184
<http://bit.ly/2cKHQhG>
- Sophie Tatum, "U.S. voices 'concerns' over Saudi Arabia executions", CNN, 3 January .185
 2016, <http://goo.gl/AdrTZ8> See also: Dan Merica, "Clinton says Saudi Arabian executions
 raise 'serious questions'", CNN, 3 January 2016, <http://goo.gl/jFvIUj> and Elise Labott, "In
 Bahrain, Kerry walks tightrope on human rights", CNN, 7 April 2016, <http://goo.gl/bvVPw0>
- "Saudi Arabian allies pressured UN chief to issue blacklist reversal, sources say", .186
The Guardian, 8 June 2016, <http://goo.gl/DLXRVN>
- Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New .187
 York, 2004, pp. 5-11.

- “David Cameron on GP: ‘Bahrain is not Syria’”, BBC News, 20 April 2012, .188
<http://goo.gl/thmymN>
- Mehran Kamrava, “The Arab Spring and the Saudi-led Counterrevolution”, *Orbis*, Volume .189
 56, Number 1, Winter 2012, pp. 96-104, <http://goo.gl/JTcjb5>
- Christopher Davidson, “The Arab Sunset: The Coming Collapse of the Gulf Monarchies”, .190
Foreign Affairs, 10 October 2013, <http://goo.gl/9lfJLc>
- Erin A. Snider and David M. Faris, “The Arab Spring: U.S. Democracy Promotion in Egypt”, .191
Middle East Policy, Volume 18, Number 3, Fall 2011, pp. 49-62, <http://goo.gl/xrWei9>
- “Bahrain: U.S. arms sales to resume”, *New York Times*, 12 May 2012, <http://goo.gl/LUWk9K> .192
- See also: Ron Wyden and Jim McGovern, “Rethink U.S. arms sales to Bahrain”, CNN, 10
 September 2015, <http://goo.gl/UVH4JE>
- Gray Matthew, *Qatar: Politics and the Challenges of Development*, Lynne Rienner, Boulder, .193
 2013, p. 99.
- Tom Finn, “Turkey to set up Qatar military base to face ‘common enemies’”, Reuters, 16 .194
 December 2015, <http://goo.gl/JjPOZd>
- “UK building First Naval Base in Bahrain”, *Khaleej Times*, 2 November 2015, .195
<http://goo.gl/yKlxB>
- Gregory Gause, “Kings for All Seasons: How the Middle East Monarchies Survived the .196
 Arab Spring”, Brookings Doha center analysis paper Number 8, September 2013, [http://](http://goo.gl/IA6dwM)
goo.gl/IA6dwM See also Marc Lynch (editor), “Arab Uprisings: The Arab Monarchy
 Debate”, The Project on Middle East Political Science (POMEPS), 12 December 2012,
<http://goo.gl/sm0ciG>
- “China’s President Xi visits Saudi Arabia to improve ties”, BBC News, 19 January 2016, .197
<http://goo.gl/RSvY80>
- Matthiesen, *Sectarian Gulf*, pp. 1-17. .198
- Frederic Wehrey, “The Forgotten Uprising in Saudi Arabia”, Carnegie Endowment for .199
 International Peace, June 2013 and David Rosenberg, “Sectarian Rifts Erupt again in Saudi
 Arabia”, *The Jerusalem Post*, 9 October 2011, <http://goo.gl/DPXBgZ>
- Toby Matthiesen, *The Other Saudis: Shiism, Dissent and Sectarianism*, Cambridge University .200
 Press, 2015, pp. 10-23.
- Madawi Al-Rasheed, “Sectarianism as Counter-Revolution: Saudi Arabia Responses to .201
 the Arab Spring”, *Studies in Ethnicity and Nationalism*, Volume 11, Number 3, 2011, pp.
 513-515, <http://goo.gl/AGLMU1>
- Kristian Coates Ulrichsen, *Insecure Gulf: The End of Certainty and the Transition to the* .202
Post-Oil Era, Oxford University Press, New York, 2015, p. 177.
- See more: Vali Nasr, *The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future*, .203
 W.W. Norton, London, 2007.
- .204 יצחק נקש, **בדרך אל הכוח: השיעים בעולם המודרני**, כנרת זמורה-ביתן, תל-אביב, 2008, עמוד 68.
- Matthiesen, *Sectarian Gulf*, p. xiii. .205
- .206 הנושא הזה עולה כל העת בשיחות של המחבר עם נושאי תפקידים בהווה ובעבר בעומאן, בערב
 הסעודית, באיחוד האמירויות ובקטר.
- Zoltan Barany, “Comparing the Arab Revolts: The Role of the Military”, *Journal of* .207
Democracy, Vol 22, Number 4, October 2011, pp. 35-36, <http://goo.gl/VEcFG2>
- .208 ראו, למשל: אטילה שומפלבי ורועי קייס, “בשקט, ביחד, נגד איראן: ישראל ומדינות ערב”, *ynet*,
<http://goo.gl/ExquPx>, 2013 באוקטובר 16

INSS Memoranda, September 2015–Present

- No. 162, December 2016, Yoel Guzansky, *Between Resilience and Revolution: The stability of the Gulf Monarchies* [Hebrew].
- No. 161, December 2016, Udi Dekel, Gabi Siboni and Omer Einav, eds., *The Quiet Decade: In the Aftermath of the Second Lebanon War, 2006–2016* [Hebrew].
- No. 160, November 2016, Pnina Sharvit Baruch, *The Report of the Human Rights Council Commission of Inquiry of the 2014 Operation in the Gaza Strip – A Critical Analysis* [Hebrew].
- No. 159, September 2016, Meir Elran and Gabi Sheffer, eds., *Military Service in Israel: Challenges and Ramifications*.
- No. 158, September 2016, Doron Matza, *Patterns of Resistance among Israel's Arab-Palestinian Minority: A Historical Review and a Look to the Future* [Hebrew].
- No. 157, August 2016, Emily B. Landau and Anat Kurz, eds., *Arms Control and Strategic Stability in the Middle East and Europe* [Hebrew].
- No. 156, August 2016, Udi Dekel, Nir Boms, and Ofir Winter, *Syria's New Map and New Actors: Challenges and Opportunities for Israel*.
- No. 155, June 2016, Emily B. Landau and Anat Kurz, eds., *Arms Control and Strategic Stability in the Middle East and Europe*.
- No. 154, June 2016, Nizan Feldman, *In the Shadow of Delegitimization: Israel's Sensitivity to Economic Sanctions* [Hebrew].
- No. 153, March 2016, Gabi Siboni and Ofer Assaf, *Guidelines for a National Cyber Strategy*.
- No. 152, March 2016, Dan Weinstock and Meir Elran, *Securing the Electrical System in Israel: Proposing a Grand Strategy* [Hebrew].
- No. 151, December 2015, Udi Dekel, Nir Boms, and Ofir Winter, *Syria: New Map, New Actors – Challenges and Opportunities for Israel* [Hebrew].
- No. 150, October 2015, Arik Rudnitzky, *Arab Citizens of Israel Early in the Twenty-First Century*.
- No. 149, October 2015, Gabi Siboni and Ofer Assaf, *Guidelines for a National Cyber Strategy* [Hebrew].
- No. 148, September 2015, Meir Elran and Gabi Sheffer, eds., *Military Service in Israel: Challenges and Ramifications* [Hebrew].

רבים הספידו את המונרכיות כבר לפני כחצי מאה בטענה שהן מייצגות מבנים פוליטיים אנכרוניסטים שלא יעמדו בפני רוחות הקדמה והשינוי. תחזיות אלה לא התאמתו, אף שרבים מהתנאים לערעור היציבות במונרכיות שרירים. חידת יציבותן של המונרכיות הערביות במפרץ לפיכך מחייבת דיון מחודש. למונרכיות אין יתרון משמעותי מעצם היותן מונרכיות ולא נראה שעמי ערב נוהרים כעת אחר צורת שלטון זו. הטענה העיקרית שמוצגת במזכר זה היא שלא אופיים של המשטרים הוא שהקנה להם יציבות אלא בעיקר פרקטיקות שהם אימצו: שימוש יעיל ברווחי הנפט, דיכוי יעיל של מחאות, קואופטציה והישענות על סיוע חיצוני.

את יציבותן חבות המונרכיות במפרץ גם לכישלון ההתקוממויות ברפובליקות הערביות. גם לאלו המבקשים כעת שינוי פוליטי במונרכיות אין עניין להגיע למצב השורר בתימן, לוב, סוריה או עיראק. הם מבינים שכוחות קיצוניים מאורגנים משתלטים עד מהרה על מהפכות עממיות, ושהתוצאה עלולה להיות חמורה פי כמה. ספק אם המונרכים במפרץ יתמודדו עם התמורות העומדות לפתחם באמצעות רפורמות דמוקרטיות אותנטיות. שליטים אבסולוטיים אינם נוטים לעודד שינוי לרעה במעמדם. ולראיה, צעדים לשיתוף האזרחים בתהליכי קבלת ההחלטות היו עד כה מועטים ומוגבלים ולוו בצעדי דיכוי שלמעשה ביטלו את משמעותם.

החוסן שהפגינו המונרכיות במפרץ עד כה אינו מבטיח להן יציבות ארוכת טווח. כדי לשמור על שלטונם יידרשו בתי המלוכה במפרץ לענות על ציפיותיו של דור צעיר ומלומד המורגל בשפע ולמצוא דרכים חדשות לשלבו בניהול ענייני המדינה. הסיכון להתפרצות של אלימות פוליטית במפרץ לא הוסר. משברים עתידיים יגבירו את הקיטוב החברתי ויעמיקו את הפילוג העדתי במונרכיות. קבוצות אופוזיציה יצלו זאת כדי לצבור תאוצה, וכוחות אזוריים ובינלאומיים - כדי להגביר את השפעתם.

ד"ר יואל גוז'נסקי הינו עמית מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי באוניברסיטת תל אביב. לפני הצטרפותו למכון למחקרי ביטחון לאומי ריכז ד"ר גוז'נסקי את הטיפול בנושא איראן במטה הביטחון לאומי שבמשרד ראש הממשלה. הוא שירת תחת ארבעה ראשי מל"ל ושלושה ראשי ממשלה. מחקרו מתמקד במפרץ הפרסי אך תחומי מחקרו כוללים גם סוגיות אסטרטגיות במזרח התיכון, כיציבות משטרים ותפוצה גרעינית. ב־2016 ראה אור ספרו של ד"ר גוז'נסקי (עם ד"ר קובי מיכאל), **המרחב הערבי בנתיב הכישלון המדינתי** בהוצאת המכון למחקרי ביטחון לאומי. בסתיו 2016 הצטרף ד"ר גוז'נסקי כעמית אורח למכון הובר, אוניברסיטת סטנפורד, וכן הוא משמש כעמית מכון ישראל ומלגאי קרן פולברייט מטעם הממשל האמריקאי.
